

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

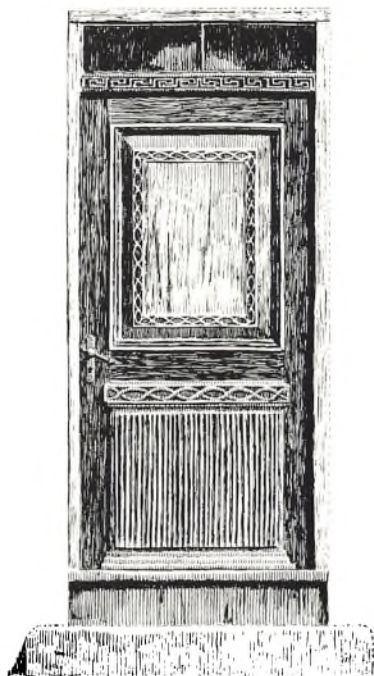
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1981

HELSINGØR KOMMUNES
MUSEER
ÅRBOG
1981

Redaktion og tilrettelægelse:
Arkiver Kenno Pedersen
Fotografier: Helsingør Bymuseum
Sat med 10 punkt ordinær og
kursiv Times og trykt på
Uno-coat 100 gr. hos
NoFo-print, Helsingør

ISSN 0108-0393

Årbogens forfattere er alene
ansvarlige for deres bidrag.
Aftryk i referat af årbogens artikler er
tilladt, når årbogen angives som kilde,
og et eksemplar af aftrykket sendes til
Helsingør Bymuseum.
Ved aftryk i større omfang må for-
fatterens samtykke indhentes gennem
Bymuseet.

Omslaget: *»Krit og Jalmer« på Havnepladsen i Helsingør den 5. maj 1945. Modstandsbevægelsens uniformering var indskrænket til et armbind. Den helsingørske modstandsbevægelse talte den 5. maj godt og vel 800 mand, hvoraf de 703 tilhørte de såkaldte militærgrupper. De resterende 100 mand var tilknyttet de »civile« grupper. Fotograferet af Ebba Sennels Møller (privateje).
Foranstående side: *Tegning af dør i Sct. Olaigade 14. Opmålt og tegnet af Otto Bülow, september 1923.**

INDHOLD

Henrik Arendsdorf Bengtzen	
Modstandskampen i Helsingør 1940-1945	5-139
I Indledning	5-6
II Helsingør i tiden før og under Anden Verdenskrig	6-13
III Illegalitetens miljøer	13-33
IV Op mod 29. august	33-48
V De illegale ruter	48-57
VI Militærgruppernes dannelse og deres udvikling til sommeren 1944	57-68
VII Den »civile« modstandsbevægelses aktiviteter i 1944-45 og strejkerne i 1944	68-86
VIII Militærgrupperne fra sommeren 1944 til 5. maj 1945	86-97
IX Modstandsbevægelsens indbyrdes efterkrigstids problemer	97-101
X Konklusion	101-108
XI Efterskrift	108-110
XII Indsamlingen af overleveret materiale, interviews og litteratur og en kort vurdering af dette	110-115
XIII Kilder og litteratur	115-120
XIV Noter	120-139
Kenno Pedersen	
Boligbyggeri i Helsingør 1882-1982	140-146
Bi Skaarup og Connie Jantzen	
Strandgade 89 - et udgravningsprojekt	147-152
Lilli Friis	
Flynderupgård Museet 1981	153-155
Aase Faye og Kenno Pedersen	
Helsingør Bymuseum 1981	156-160

FORORD

Med foreliggende årbogs hovedartikel afslutter Helsingør Bymuseum sit projekt »Helsingør under besættelsen«. Det skal bemærkes, at Henrik Bengtsens artikel skal ses i nær tilknytning til hans artikel i årbogen 1978, billedbogen om »Helsingør under besættelsen« samt hele årbog 1980.

Med denne årbog indleder Helsingør Bymuseum publiceringen af projektet »Arbejderlivet i Helsingør 1890-1950«.

Helsingør Bymuseums årbog vil fremover udkomme under titlen Helsingør Kommunes Museer i overensstemmelse med museumsvesenets nye struktur.

Modstandsbevægelsen i Helsingør 1940-1945

Af Henrik Arendsdorf Bengtsen

I - Indledning

Initiativtagerne

Formålet med denne artikel er at beskrive Helsingørsmrådets modstandsorganisatoriske udvikling, illegalitetens miljøer, lokale initiativtagere og ledere, hvilke opgaver der blev udført, og hvorvidt modstandsbevægelsen blev skabt oppefra eller nedefra. Var det lokale initiativtagere, der fremtvang behovet for centrale ledelser, eller var det initiativtagere oppefra, der virkede som katalysatorer på lokalt plan, eller var det en sammenblanding af begge dele? Endelig har det været formålet at undersøge om modstandsbevægelsens udvikling på »rigsplan«, og det man kan kalde »dønningerne af den store politik«, havde indvirkning på udviklingen i og mellem modstandsgrupperne i Helsingør.

Helsingør typisk
som modstandsby

I hvor høj grad Helsingør er typisk, og om man kan drage paralleller mellem den og modstandsbevægelsens udvikling i andre byer af samme karakter, vil blive forsøgt belyst med de modifikationer, at en egentlig sammenligning kun kan foretages med Åge Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede, 1973 (det eneste værk af den karakter), og at forholdene i sønderjyske byer, og da specielt fra vinteren 1943/44, på meget få punkter kan sammenlignes med dem i Helsingør.

Modstandsbevægelsens organisatoriske område

Det geografiske område, som denne undersøgelse omhandler, varierer, afhængigt af modstandsbevægelsens organisatoriske områder. Det var ikke entydigt krigen igennem, hverken indenfor den enkelte organisation eller organisationerne imellem. I store træk er der tale om området indenfor linien Hellebæk/Ålsgårde-Tikøb-Kvistgård-Espergærde-Humblebæk.

Hvad forventes
af artiklen

Der har været flere grunde til at undersøge udviklingen i modstandsgrupperne i hele perioden 1940-1945. For det første fordi der aldrig tidligere er blevet skrevet noget sammenhængende om dette område i nævnte periode, og for det andet fordi den faktiske udvikling viser ubrudte tendenser hele perioden igennem. Samtidig hermed vil et billede af arbejdspladserne tone frem, og måske kan man nå frem til resultater, der med forbehold kan svare på, om funktionæren havde lige store chancer som arbejdsmanden for at blive aktiv i modstandskampen.

Modstandsbevægelsens »arbejde«

Helsingør var ikke byen, hvor politiet registrerede det største antal sabotager besættelsen igennem, - 14 stk. ialt, og flere af dem så ubetydelige, at det kunne være vanskeligt at erkende dem. Hovedvægten i det illegale arbejde blev indtil 1944 lagt på fremstilling af illegale blade og bøger og på at opbygge organisationerne. Basis for dette arbejde var, her som andre steder, indsamling af penge. Endvidere havde fremskaffelse af rationeringsmærker og illegale logier en høj prioritet, - og senere var oprettelse og drift af flygtningeruter en nødvendighed.

Modstandsbevægelsens operationelle område

II - Helsingør i tiden før og under 2. Verdenskrig

Det område, denne artikel behandler, er som nævnt ikke entydigt krigen igennem, så derfor vil det være behæftet med væsentlige usikkerhedsfaktorer at opgive faste tal på befolkningen i Helsingør-modstandsbevægelsens operationelle område. I Helsingør kommune var der i 1940 18.000 indbyggere, og i Tikøb kommune (der i areal var landets største sognekommune) var der 10.000 indbyggere. Ser vi på beskæftigede i erhvervene i 1940, ser tallene således ud:

	selvstændige	funktionærer	arbejdere
Helsingør kommune	1.019	1.842	5.164
Tikøb kommune	1.057	692	2.300

Arbejderby

Helsingør by var i slutningen af 30'erne domineret af de to store arbejdspladser Helsingør Skibsværft (2.400 mand) og gummifabrikken Tretorn (1.300 mand). Byen havde suget en betydelig mængde arbejdskraft fra oplandet til sig, og var ligeledes handelscentrum for det omliggende landdistrikt.

Helsingør kan således betegnes som en egentlig arbejderby, og det var også blandt arbejderne skatterne skulle ind. I 1939 indbragte den samlede skat 1,9 mill. kroner. 66% af den samlede skat blev betalt af de 8.738 personer, der tjente fra 800-5.000 kr., medens resten betaltes af 548 personer med indtægter der varierede fra 5.010-50.000 kr.¹

Kommunalpolitik

Siden 1913 havde Socialdemokratiet haft flertal i byrådet, men først med kommunereformen i 1919 kom en socialdemokrat til at beklæde borgmesterposten. Peder Christensen (»kong Peder«) blev den første folkevalgte borgmester, og med socialdemokratisk flertal bag sig førte Peder Christensen, hvis erklærede mål var at gøre Helsingør til en »mønsterkommune«, mange og store sager gennem byrådet.²

*»Kong Peder«. Karika-
tur fra Ugens Ekko
den 28. marts 1941.*

I mellemkrigsårene gennemførte kommunen en række udstyknings- og opkøbsprojekter af markjorder, og byggeopgaverne blev overladt til Det sociale Boligselskab som i 1939-40 byggede 207 lejligheder. Blandt de mere problematiske projekter kan nævnes kommunens økonomiske deltagelse i genoprettelsen af et vinduesglasværk på Grønnehave i 1929.³ Værket måtte ophøre kort efter, at det var startet, og anlægget blev med stort tab solgt til gummifabrikken Tretorn, der rev det ned og opførte en helt ny fabrik i 1936. Planerne om en Nordhavn prægede byrådsarbejdet i mange år. Fra borgerlig side opponerede man navnlig mod de store anlægsudgifter.⁴

Kommunalpolitik
under
besættelsen

Den borgfred der kom til at præge de tre første besættelsesårs kommunalpolitik, ophørte med kommunevalget i maj 1943. Medens de særlister der opstillede ved kommunevalget i 1937 hovedsagelig havde været af borgerlig observans, havde særlisten i maj 1943 sit udspring i det forbudte DKP. Det kom i høj grad til at præge byrådsarbejdet, idet Socialdemokratiet mistede sit flertal.

Sociale
forskydninger

Fra besættelsens første år proklamerede foreningsaktiviteter, avisskriverier og alsangsstævner den nationale enighed, men stemningen lod sig ikke så let omsætte i økonomiske og sociale foranstaltninger. Krigsårene, og specielt 1940-41, bød på en dybtgående spænding på disse områder. Fra besættelsens

Arbejdsløshed	<p>første dage stod det klart, at situationen kunne føre til store sociale forskydninger, og samfundsgrupperne vogtede nervøst på hinanden.⁵</p> <p>Mangelen på råvarer medførte en forøget arbejdsløshed, og i juni 1940 var der ca. 1200 arbejdsløse i Helsingør, men fra vinteren 1940/41, igennem 1942 og 1943 faldt arbejdsløshedstallet væsentlig.⁶ Beskæftigelsesforanstaltninger havde sat en mængde mennesker i arbejde, hvortil kom både det direkte arbejde for tyskerne, og det indirekte, ikke mindst på Helsingør Værft.</p>
Arbejdspladserne	<p>Helsingør Værft var byens største arbejdsplads med 1800 til 2400 ansatte, og med en årlig lønudbetaling på mellem 8 og 9 mill.kroner i slutningen af 30'erne.</p> <p>Ved besættelsen blev de danske skibsværfter afskåret fra deres sædvanlige leverandører af skibsbygningsmateriel, og på Helsingør Værft indførtes kortere arbejdstid for derved at undgå, at endnu flere blev sendt ud i arbejdsløshed.</p>
Hansaprogrammet	<p>Men mineringen af de danske farvande skabte atter arbejde, og værfterne blev i løbet af 1940 travlt beskæftiget med at reparere danske og tyske handelsskibe. Fra tysk side var der forholdsvis tidligt på besættelsen også stillet forslag om nybygning af visse enhedsskibe. Nybygningsprogrammet, det såkaldte »Hansaprogram« omfattede bygning af 37 skibe. Materialerne til skibene skulle leveres fra Tyskland, og cirka halvdelen af skibene skulle bygges for dansk regning.⁷</p>
Sabotagerne	<p>Arbejdet med Hansaprogrammet gik yderst trevnt og langsomt, dels på grund af vanskeligheder med at få materialerne leveret fra Tyskland, og dels på grund af direkte og indirekte sabotage, men sammen med de meget omfattende reparationer skabte det mange arbejdspladser. Hen på sommeren 1943 var arbejdsløsheden i Helsingør under 1%, men herefter steg den igen.</p>
Jobsikkerhed	<p>De mange sabotager mod tyske skibe skabte spændinger på arbejdspladserne. I foråret 1941 var Helsingør Værft blevet betegnet som krigsvigtig virksomhed idet man var begyndt at fremstille flydemagneter til minestrykning og reservedele til flymotorer.⁸ I slutningen af 1944 besatte værnemagten værftet, og herefter havde arbejderne kun adgang mod forevisning af et specielt legitimationskort.</p>
	<p>På trods af, at grebet om Danmark blev strammet, blev det danske produktionsapparat, i tyskernes interesse, ved at producere, og arbejderne nød den sjældne fornemmelse af at have</p>

noget, der nærmede sig den fulde beskæftigelse. Det var utvivlsomt en betydningsfuld social støddæmper. I de sidste besættelses måneder fremkaldte varemangel og usikkerhed dog på ny en større arbejdsløshed.

Levevilkårene
reduceret

Men jobsikkerheden kom ikke til at betyde en større realtitemefortjeneste, og levevilkårene blev betydeligt reduceret. Indtægtsstigningen for arbejdere i håndværk og industri lå under gennemsnittet, tjenestemænd og funktionærer sakkede meget agterud, medens landbruget og selvstændig handlende klarede sig bedst.⁹

9. april 1940

Den tyske besættelse af Helsingør

Den 9. april 1940 kl. 18.00 indløb der en telefonisk meddelelse til garnisonskommandanten på Kronborg, oberst O.H. Permin om, at en tysk forkommando ville ankomme til Helsingør. Kl. ca. 21.00 meldte chefen for et tysk kompagni sig, ledsaget af den nazivenlige politikommissær O. Madsen, til den danske oberst, og man enedes om foreløbigt at installere tyskerne på vandrehjemmet »Wisborg« syd for Helsingør.¹⁰

Danske soldater
til Sverige

Dagen igennem havde der været en livlig militær aktivitet i byen. Danske soldater med regimentschef oberst Helge Bennike fra 11. bataljon i Holbæk var, uden generalkommandoens tilladelse, blevet transporteret til Sverige med H-H-færgerne og marinens opmålingsskib »Freja« som lå i havnen.¹¹

Kronborg afleveres
officielt til
besættelsesmagten

Den 11. april ankom en tysk bataljon til Helsingør som supplement til de først ankomne tropper. Den tyske bataljonchef indkvarteredes foreløbig på Hotel Øresund, medens selve styrken rykkede ind på kornetskolen.¹² Den 17. april afleveredes Kronborg officielt til besættelsesmagten, og en ordning med en dansk forbindelsesofficer oprettedes.¹³

Arkivmaterialet

Det tyske militær og DNSAP i Helsingør 1940-43

Det har været yderst vanskeligt at fremskaffe materiale til belysning af det tyske militærs (hær og marine) struktur i Helsingør gennem besættelsen. Ved gennemgang af relevante afsnit af Rigsarkivets mikrofilm af tysk proveniens er der kun fundet yderst sporadiske oplysninger, og selve den kortfattede beskrivelse af den tyske besættelse af Helsingør har kun kunnet lade sig gøre ved hjælp af materialet, der belyser episoden omkring oberst Helge Bennike.

Man kan under sig over, at Helsingør ikke har sat sig spor i det tyske materiale, når man tænker på, at Kronborg udgjorde

et vigtigt militært støttepunkt, at Helsingør Værft var storleverandør til besættelsesmagten, og at permittenttrafikken fra september 1940 gik over Helsingør.

I den tyske marines »Stimmungsberichte« kunne man have forventet at finde periodisk materiale. Der er kun fundet to omhandlende Helsingør, og begge fra begyndelsen af 1942. De omhandler episoder mellem tyske marinesoldater og »rot' eingestellten dänischen Werftsarbeitern«. ¹⁴ Tysk marinemateriale på Rigsarkivet (RA) melder heller intet om, at der i dagene efter besættelsen ankom nogle mindre marinefartøjer til Helsingør. Indtil befrielsen var byen en vigtig marinestation hovedsagelig for en ministrygerflotille og en sikkeringsflotille. ¹⁵

Kaptajn P. Bosses
dagbøger

Den danske forbindelsesofficer kaptajn P. Bosses dagbøger, som omhandler tiden fra 28. april 1941 til 31. oktober 1942, giver dog et væsentligt indblik i små og store tyske problemer i Helsingør, men den beretter intet om det tyske militærs struktur.

Adskillige
episoder

Gennem politimaterialet, Statsadvokaten for særlige anliggender (AS) for Helsingør politikreds og politimesterens arkiv kan befolkningens holdning som sådan ikke afdækkes, men materialet giver et indblik i de episoder, der i de første krigsår fandt sted mellem helsingoranerne og de tyske infanteri- og marinesoldater. Helsingør havde i 1940 35 værtshuse, og det var da også i forbindelse med besøg på dem, at de fleste episoder opstod. Politimesteren melder om 12 alvorlige slagsmål og overfald i 1940, 42 i 1941, 21 i 1942 og 31 i 1943 (til 1. september), og det var hovedsageligt marinesoldater, der var involveret. ¹⁶ Samtidig viser både politimaterialet og kaptajn Bosses dagbøger adskillige episoder i forbindelse med tyske soldaters sang, når de marcherede gennem byen. Den tyske Hauptmann »beklagede sig til gengæld over, at arbejderne fra skibsværftet spyttede efter kompagniet, og selv ældre pæne folk rakte tunge ad dem. Drengene på cykel spyttede marinerne i ansigtet. En bajonet var blevet stjålet fra en soldat på et konditori (Møllers Café) og Hauptmann Gotthardt var selv »blevet 'løbet på' af gadedrenge - trods fortovsret«. ¹⁷ Men det var ikke kun de tyske soldater, der måtte stå for skud. »Feltmadrasserne« var også et yndet mål, og i Helsingør fremkom den første alvorlige »hår-afklipningsepisode« allerede 16. september 1940, hvor 30-40 unge fra Teknisk Skole, samlet på Torvet, klippede håret delvis af to piger. Det kostede fem drenge hver 20-60 kr. i bøde. ¹⁸

Der forekom forskellige såkaldte »hårafklippingsepisoder« i Helsingør i de første besættelsesår. En lærling fik en bøde på 20 kr. for at have deltaget i et sådant »opløb« i september 1940 på Torvet. Bøden afbetales med 3 kr. om ugen.

Genpart.

Politikreds Nr. 6.
Bødeforelæg No.
Bødeliste No.

Anklageskrift.

født den [redacted] i Helsingør
boende Hønsengergade 30, Hellebæk, tiltales ved Helsingør
Købstads, Kronborg østre og Hellebæk samt Hørsholm Birks Ret til Straf for
Overtrædelse af Politivedtægt for Helsingør Købstad § 1, Stk. 1, ifr.
Militærlig Lov Nr. 219 af 1. Maj 1940 § 2, Stk. 2 og sin Bekendtgørelse af 15. April 1940
i Anledning af, at hun den 15. September 1940 Kl. ca. 21-22 i Helsingør
Købstad har deltaget i Opløb med det Formål at klippe Haaret af
danske Piger, der blev truffet i Højskab med Medlemmer af den tyske
Værnemagt.
Sagens Bilag, ialt medfølger.

Politimesteren i Helsingør m. v., den 7. Oktober 1940.

Wineken.

/Westergaard.

Bødeforelæg.

Idet foranstaaende Anklageskrift forkyndes for Dem, betyder det Dem, at De, saafremt De vedgaar Dem skyldig i ovennævnte Forseelse og ønsker en saadan Afgørelse af Sagen, vil kunne forvente denne afgjort uden retslig Forfølgning, hvis De enten ved denne Forkyndelse eller inden en Uge efter Forkyndelsen ved Meddelelse til Politikontoret i Helsingør erklærer Dem rede til at lægge en Politikassen tilfaldende Bøde, stor 20 Kr., som maa indbetales sammesteds senest 14 Dage efter Forkyndelsen, og som i Mangel af Betaling skal afsones.

Erlægges den vedtagne Bøde i rette Tid eller afsones den, bortfalder videre Forfølgning, og Afgørelse har i Tilfælde af Forseelsens Gentagelse lige Virkning med en Dom.

Politimesteren i Helsingør m. v., den 7. Oktober 1940.

Wineken.

/Westergaard.

Hels. P. II - M-69/1040

Vendt

LHA 462200

DNSAP

DNSAP kom aldrig til at betyde noget særligt i Helsingør, hvilket valgresultaterne viser ved folketingsvalgene i 1939 og 1943, hvor de i Helsingør by fik henholdsvis 64 og 142 stemmer. DNSAP holdt hovedsagelig til på pension »Nordkap« i Bjergegade, hvis ruder var et yndet kastemål. Byens herredsleder, glarmester A.J. Vingaa, sørgede dog hurtigt for at få nye ruder isat. I forbindelse med Frikorpshvervningerne i sommeren 1942 var der en del ballade udenfor »Nordkap«, hvor hvervningerne foregik.¹⁹

Den 9. april 1941 var flaget på halv seks steder i byen, og politimaterialet melder om, at adskillige forretninger også havde små flag på halv i forretningsvinduerne.²⁰

Det tyske militær og politi 1943-45

I løbet af krigens sidste år forstærkedes den tyske militærmagt i Helsingør væsentligt.

Befæstningen af Helsingør

Allerede i 1940 var Kronborgs volde blevet befæstet med luftværnskanoner og maskingeværstillinger monteret på træramper. Forsvarssystemerne udbyggedes i takt med den stigende invasionstrussel, og i løbet af 1943 monteredes fjernstyrede torpedoanlæg både ved Kronborg og i Nordhavnen. I 1942 var der anlagt et omfattende net af marinebatterier ved Hornbæk, og i 1944 blev et lignende anlagt, men ikke armeret, ved Nivå. Fra foråret 1945 påbegyndte tyskerne en ny befæstningsvold på tværs af Nordsjælland for om muligt at kunne afspærre Helsingørområdet i en evakueringsituation. Arbejdet blev dog aldrig færdiggjort.²¹

Den tyske marine

Den tyske marine udbyggede ligeledes sine aktiviteter i og omkring Statshavnen. Der blev stationeret en havnekaptajn på Missionshotellet til at koordinere de enheder af Hafenschutz-, minen- og Sicherungsflotillen, som var stationeret der. Minestrygningen, og senere patruljeringen, var marinens væsentligste opgaver.

Indkvarteringen

De udbyggede aktiviteter betød, at der i 1944 og 1945 blev trukket et meget stort antal værnemagtsoldater til byen. Indkvarteringerne begyndte at blive et problem, og tyskerne beslaglagde adskillige offentlige og private bygninger. Ved befrielsen var de ca. 3000 mand indkvarteret på Kronborg, »Den Krogske gård«, Den Internationale Højskole, Teknisk Skole, Lundegården og nogle barakker på Grønnehave.

Hertil kom 1500 sårede, som var indkvarteret på Marienlyst Hotel og på Folkeskolen, som var indrettet til lazaretter.

Tysk politi

Med besættelsen kom der også tysk politi til byen, og opgaverne var hovedsageligt koncentreret om paskontrollen ved Statshavnen. Lederen af det tyske politi var Obergruppsturmführer Hans Juhl. Det tyske politi forholdt sig nogenlunde i ro indtil efteråret 1943, hvor det udbyggedes kraftigt på grund af den illegale sundtrafik. Således opbyggedes der langs Øresunds kyst Grenzpolizeistellen med Aussenstelle i Helsingør og Stützpunkte i Humlebæk, Espergærde, Snekkersten, Hellebæk og Hornbæk. En lang række store villaer på kysten blev beslaglagt (kap. 5 note ³¹), og Gestapo etablerede sit hovedkvarter på »Wisborg«, »Sveahus« og »Libanon«.

III - Illegalitetens miljøer

Hvad forstås ved en modstandsorganisation

Indledningsvis må det selvfølgelig fastslås, hvad der egentlig forstås ved en modstandsorganisation i bred almindelighed. Der er ikke tale om en militærorganisation, men derimod om en politisk.

Dens opgave er at vinde og hverve tilhængere for en bestemt politisk opfattelse, der som sit udgangspunkt har en klar afstandtagen fra besættelsesmagten og dens ideologi. Når man således har påvist, at der er tale om en politisk organisation, skal det understreges, at det er en politisk organisation af særlig type. Dens opbygning er først og fremmest bestemt af dens illegale karakter, alle normale demokratiske regler er sat ud af kraft. Opbygningen sker under hensyntagen til, at det enkelte medlem får så lidt at vide om organisationen som muligt for at forhindre optrevling f.eks. ved arrestationer og lignende. Formen er altså blevet påtvunget organisationen af de særlige omstændigheder, og er ikke valgt, fordi de harmonerer med organisationens politik, tværtimod vil der her ofte være klare modsætningsforhold.

Illegalitetens miljøer

Beskrivelsen af illegalitetens miljøer er væsentlig i den forstand, at den kan give en fornemmelse af modstandsbevægelsens rekrutteringsgrundlag, og i den forbindelse måske give et svar på, om det var hele det danske folk, der gradvist blev modnet til at gå aktivt ind i en modstandskamp, eller om modstandsbevægelsen rekrutteredes blandt minoriteter af folk på de politiske yderfløje.

Mange former for, modstand

Der var mange former for aktiv modstand lige fra uddeling af illegale blade og medvirken i våben- og transportgrupper til deltagelse i sabotageaktioner. At påvise modstandsbevægelsens numeriske omfang i dens enkelte faser er en umulighed.

Derimod er det muligt at konstatere, hvem der på det lokale plan var initiativtagere og ledere, og hvorledes rekrutteringen foregik i Helsingørområdet.

De tidligste gruppedannelser

De tidligste gruppedannelser i Helsingørområdet var kommunistiske. Fra vinteren 1940/41 kan der desuden konstateres en legal politisk aktivitet blandt Dansk Samling sympatisører. En aktivitet som gradvis udvikledes til illegal i sommeren 1943. Kun hos disse to politiske yderfløje har der kunnet konstateres illegale initiativer. Hverken blandt KU'ere, Sct. Georgsgilderne eller omkring Dansk Ungdomssamvirke er dette tilfældet. Terrænsporsforeningen virkede derimod som grundlag for en illegal rekruttering, men da den i Helsingør fuldstændig domineredes af Dansk Samling, må den med rimelighed også kunne betragtes som en af Dansk Samlings aktiviteter.

Den passive modstand

Den passive modstand, alsangen og algangen, holdt sit indtog ret sent i Helsingør. Søndag den 25. august 1940 arrangerede sangforeningerne i Helsingør, under ledelse af malermester Ove Hansen, den første alsangssammenkomst på Sommariva nord for Helsingør. Borgmester Peder Christensen var blandt talerne, og aviserne meldte dagen efter om stor tilslutning, ca. 7-8000 mennesker, ».. men det var sløjt med sangen«. Succesen blev gentaget de følgende to søndage. »Deltagertallet faldt til det halve«, men, beretter dagbladene, »med sangen gik det betydeligt bedre«. ¹ Det ser ud, som om denne alsangsaktivitet affødte et initiativ fra de politiske ungdomsforeninger til dannelse af en lokalafdeling af Dansk Ungdomssamvirke, men aktiviteter og initiativer blev der ingen af. Avisreferaterne om det stiftende møde 2. oktober var da heller ikke overvældende positive: »På mødet fik man ikke noget at vide om, hvad Dansk Ungdomssamvirke er eller vil, ud over at det vil arbejde på et nationalt og kulturelt grundlag«. ²

Et socialdemokratisk initiativ

Der kan derimod konstateres et socialdemokratisk initiativ i efterretningsøjemed fra efteråret 1940. Det gik ud på at optælle og registrere delinger og kompagnier af de tyske soldater, der under permittentaftalerne fra 12. september 1940 førtes til Sverige med H-H færgerne. ³ Dette initiativ førte dog ikke til en bredere illegalisering i de socialdemokratiske rækker, da kun ganske få personer var involveret i arbejdet, som udførtes på opfordring af militærets efterretningstjeneste.

Dansk Samling til sommeren 1943

Dansk Samling blev startet på initiativ af højskolelærer Arne Sørensen som »det tredje standspunkt«s parti i 1936, og partiet stod for et stærkt nationalt-kristeligt synspunkt.⁴ Dansk Samling blev af de gamle partier slået i hartkorn med de småfascistiske partier, der opstod i slutningen af 30'erne, men noget sådant var der på ingen måde tendenser til. Ved valget i 1939 opnåede partiet kun 8500 stemmer, hvilket svarer til 0,5% af de stemmeberettigede (i Helsingør kreds kun 0,2% = 24 stemmer). Dette eklatante valgnederlag betød, at store dele af partiapparatet smuldrede, og først i begyndelsen af 1941 påbegyndtes en reetablering.

Det, der blev væsentligt for partiet i besættelsessituationen var den stærke antityske holdning, især udmøntet i en stærk stillingtagen til det sydslesvigske spørgsmål. Ved udgivelsen af bøger, tidsskrifter og pjecer (bl. a. af Vilh. la Cour) blev denne holdning igennem de første krigsår mere og mere udpræget. I februar 1943 opsagde partiet sin loyalitet overfor samlingsregeringen, og det blev starten til enkelte partimedlemmers gradvise overgang til en fuldstændig illegal aktivitet efter 29. august 1943. Ved folketingsvalget i marts 1943 opnåede Dansk Samling 4,2% (649 stemmer) i Helsingør kreds (Helsingør by 441 stemmer), et tegn på hvor langt det lykkedes at nå i forhold til 1939 resultatet.

Det er væsentligt for forståelsen af Dansk Samlings aktiviteter krigen igennem at holde sig for øje, at det kun var et fåtal af partiets medlemsskare, som blev draget ind i det illegale arbejde. Der var på intet tidspunkt tale om, at parti og medlemmer enblok gik i illegalitet, og det vil i det følgende være væsentligt at skelne mellem Dansk Samling som parti i legal opposition til de samarbejdende partier og de få illegale med tilknytning til Dansk Samling.

Det har ikke været muligt at spore en lokal Dansk Samling partiafdeling i Helsingør før 1940/41, hvor en kreds omkring afdelingsleder Vilner Skov, kordegn Åge Christensen og lærerinde Else Jonassen etablerede en sådan.⁵ Hovedparten af partiarbejdet bestod i begyndelsen af at arrangere dagligstuemøder, hvor bl. a. Arne Sørensen var taler nogle gange, men det blev rejsesekretær Anker Olesen, som kom til at få den største tilknytning til lokalafdelingen. Hovedsagelig gennem Vilner Skovs berøringsflader som Nordsjællandsleder for FDF's ca. 1000 medlemmer, til KFUM og KFUK og ikke mindst på hans

»Det tredje standspunkt«

Medlemmers gradvise overgang til illegalitet

Den tidligste partiafdeling

Mødeaktiviteter

arbejdsplads gummifabrikken Tretorn forøgedes medlemskaren, og i sommeren 1942 ønskede Anker Olesen Else Jonassen »tillykke med det fine resultat«. ⁶

En kraftig aktivitetsforøgelse fandt sted fra efteråret 1941. Arne Sørensen indbød den 22. september 1941 til møde på Hotel Øresund. I indbydelsen skriver han blandt andet: »Til trods for, at vi endnu ikke har arbejdet systematisk i Helsingør, er vi på forskellig måde kommet i forbindelse med en del mennesker der. Nogle er abonnenter på »Det tredje standpunkt«, andre har købt Vilh. la Cours hæfter, og enkelte har været til møde, hvor lektor Poul Holt har talt«. Indbydelsen blev desuden udsendt til en kreds i Rungsted.

Dette møde blev hurtigt fulgt op af flere i løbet af vinteren, og samtidig etableredes en lokalafdeling i Hornbæk-Hellebæk under ledelse af lærer N.P. Larsen, Hornbæk. På møderne holdtes, udover orientering om Dansk Samling, foredrag af aktuel, historisk, kristelig og social karakter. ⁷

Nogenlunde samtidig blev kordegn Åge Christensen formand for den nyetablerede terrænsportsforening, som spejderbevægelserne og FDF også blev draget aktivt ind i. ⁸ Terrænsportsbevægelsen blev dannet i juni 1940 med det formål at løse ungdommens fysiske og åndelige opgaver. Terrænsporten skulle give ungdommen kraft, udholdenhed, initiativ, beslutsomhed og dristighed, og den skulle gøre den fortrolig med det danske land og styrke fædrelandskærligheden og hjemstavnsfølelsen. I praksis dyrkede man orienteringsløb og nærkampøvelser m.m. af militært tilsnit. Lederne var ofte officerer.

De første terrænsportsgrupper var dannet helt tilbage i sommeren 1940, hvor det forlød, at danske nazistiske frivillige fra SS-skolen i Klagenfurt skulle hjem for at overtage ledelsen af et militært forberedende ungdomsarbejde. De antityske stemninger i grupperne var særdeles levende.

Selvom terrænsportsgrupperne i første omgang ikke søgte at få våben, var en mulig indsats mod tyskerne den uformulerede målsætning for arbejdet, og senere gik terrænsportsafdelingerne næsten fuldtalligt over i modstandsarbejdet, og det er typisk at flere af terrænsportens ledere senere genfindes på lederposter der.

Overgangen til illegal status var gradvis og formede sig forskelligt fra by til by. Ofte bestod den i, at formålet med gruppen blev gjort tydelig for deltagerne og i en organisatorisk forbindelse mellem lederne, andre steder foregik det mere etapevis.

Terrænsportsforeningen

DS og folketingsvalget i 1943

Selvom bevægelsen var udsprunget fra officerskredse, passede terrænsportens ideer som fod i hose med Dansk Samlings grundlæggende synspunkter, og partiet gik da også officielt ind for terrænsportsideen. Som det senere skal påvises, kom terrænsportsbevægelsen til at betyde meget for Dansk Samlings senere illegale arbejde i Helsingør.

Folketingsvalget i 1943 betød en egentlig manifestation og erkendelse af partiets linie, og det er i forbindelse med dette valg, at de første konturer af partiets lokale rekrutteringsgrundlag begynder at kunne anes. Igennem stillerlisterne kan kollegaer til Vilner Skov, der var opstillet som 1. kandidat i kredsen, spores, og Dansk Samlings rekrutteringsarbejde blev i de følgende år da også udelukkende foretaget på Gummifabrikken, hovedsagelig blandt arbejderne.

Liste R kom ud af folketingsvalget som det femte største parti, og i en mødeindbydelse fra partiafdelingen maj 1943 hedder det: »Dansk Samling havde et godt stemmetal i Helsingør... til trods for, at den samlede partipresse fra hele landet kastede sig over Dansk Samling før valget... Den tillid, vælgerne viste Dansk Samling, skyldes dels vor klare nationale holdning overfor de gamle partiers duknakkede stilling til Scavenius, dels vore almindelige politiske synspunkter, hvor vi forener en national samling med et socialt ansvar ud fra gammelt dansk syn på frihed og ret. Dansk Samling udøver et energisk hverdagsarbejde for en politisk skoling af så mange danske borgere som muligt, således at vi kan stå vel rustede til efterkrigens indsats«. ⁹

»Kajakklubben«

Igennem Anker Olesen og diverse fælles møder kom Helsingør afdelingen i forbindelse med dele af den meget aktive Dansk Samling afdeling i Rungsted/Hørsholm (bankbestyrer Theis, vejassistent A.E. Nielsen, oberstløjtnant C.V. Deleurant og korngrosserer Kaj Christensen), og i sommeren 1943 forespurgte Deleurant finmekaniker John Alberg fra Dansk Samling i Helsingør om muligheden for at etablere en transport til Helsingborg. ¹⁰ Dette blev starten til »Kajakklubben«, som fungerede indtil slutningen af oktober 1944. »Kajakklubben« blev måske ikke det første egentlige illegale initiativ, idet Dansk Samling i Helsingør allerede fra efteråret 1942 distribuerede illegale »københavnereblade« men »Kajakklubben« blev vejen, der førte til oprettelsen af militærgrupperne i efteråret 1943. ¹¹

»Kajakklubben« ledere

Allerede fra »Kajakklubben«s start blev den af sikkerheds-

Anker Olesen var indtil årsskiftet 1943/44 Dansk Samlings rejsesekretær, hvorefter han blev medlem af Sjællandsledelsen.

grunde skilt ud fra de egentlige politiske aktiviteter. Ledere blev fabriksarbejder Ejner Povlsen og forvalter Arne Hovgård. Navnet »Kajakklubben« kom af, at man udelukkende sejlede i kajaker. Alle kajakerne i Helsingørområdet var indtil august 1943 opmagasineret på Grønnehave bag ved det dengang stationære Martensens Tivoli. Gennem forbindelser til dette tivoli fik Ejner Povlsen adgang til kajakerne, eenmandskajaker, som så blev overladt til den, der skulle over Sundet. Transporterne udgik hovedsagelig fra Gummifabrikens område, hvor kajaker og flygtninge også blev holdt skjult. Flygtningene kom til Helsingør dels med kurér via KFUM's hovedkontor i København, dels gennem Sct. Vincentsøstrene ved den katolske kirke i Helsingør.¹²

Svindet i kajakerne

Svindet i kajakerne blev imidlertid opdaget i begyndelsen af august 1943.¹³, og alle kajakerne flyttedes af det danske politi til Reberbanen, hvor de blev låst inde på et loft. Povlsen og Hovgård fik dog organiseret et par to-mandskajaker, og herefter ændredes transportformen. Kajakerne blev nu roet af

nogle af organisationens folk, som returnerede til Danmark efter hver tur. Cirka 70-100 mennesker kom over Sundet på denne måde, og desuden skaffede »Kajakklubben« senere under krigen også kurérpost over til efterretningstjenesten i Helsingborg.¹⁴

Hvor rekrutterede DS sine medlemmer

Dansk Samling er som nævnt det eneste borgerlige, ikke kommunistiske initiativ, der har kunnet opspores i Helsingør-området, og partimedlemmernes illegale arbejde udløste en massiv aktivitet i 1944. Partiet rekrutterede hovedsagelig sine medlemmer blandt arbejderne på Gummifabrikken Tretorn, og således opstod det ret underlige billede af den illegale rekruttering i Helsingør indtil vinteren 1945, at medens kommunisterne og senere socialdemokraterne udelukkende rekrutterede på værftet, kom Gummifabrikken til at stå *fuldstændig* i Dansk Samlings regi.¹⁵

Konklusion

Materialet til belysning af Dansk Samling og dets aktiviteter i de første tre krigsår er meget spinkelt, og kun på meget få punkter supplerer beretningsmaterialet det overleverede materiale. Men enkelte klare linier kan dog trækkes op.

En meget begrænset kreds af Dansk Samling's sympatisører formåede, med partiets landsledelse og specielt rejsesekretær Anker Olesen som koordinator og igangsætter, langsomt at etablere en aktivitet, som fra sommeren 1943 kan kaldes egentlig illegal. Rekrutteringsgrundlaget udvidedes efterhånden fra de deciderede politisk aktive til at omfatte både arbejds- og fritidskammerater, herunder aktive terrænsportfolk, og de sociale kontakter var de bredest tænkelige.

Kommunisterne til vinteren 1942/43

I en tidligere artikel, »Af modstandskampen i Helsingør« i Helsingør Bymuseums årbog 1978 er Danmarks kommunistiske Partis udvikling i Helsingørområdet 1941-43 detaljeret beskrevet, og det følgende er kun en kortfattet gennemgang.

Ingen psykologisk tærskel

Den 22. juni 1941 angreb tyskerne Sovjet, og i Danmark forlangte de, at det danske politi skulle internere de ledende danske kommunister, og at regeringen skulle tage skridt til at forbyde partiet. Kommunisterne blev derved tvunget ud i illegalitet og kom derfor ikke til at gennemgå den etapevise udvikling, som var tilfældet med »de borgerlige«. Der var således ingen psykologisk tærskel, som skulle overskrides. For mange kommunister var det helt enkelt et spørgsmål om at overleve, både som partimedlem og som privatperson. Det er dette, der udgør

den helt væsentlige forskel i det begyndende illegale arbejde mellem DKP og andre. Det har været mig umuligt at indsamle særligt meget materiale om DKP i 30'ernes Helsingør, men det er mit indtryk, at partiet ikke var overvældende godt organiseret. Ved Rigsdagsvalget i 1939 fik DKP dog i Helsingør 419 stemmer (325 i Helsingør kommune og 94 i Tikøb kommune).¹⁶ Den overvejende del af kommunisterne i området arbejdede på Helsingør Skibsværft, og det ser ud til, at f.eks. formernes fagforening allerede fra midten af 30'erne var kommunistisk ledet, men på trods af dette var den alligevel medlem af Arbejdernes Fællesorganisation.¹⁷

I 1936 forsøgte snedker Gunner Olsen i samarbejde med DKP-formanden Emil Christensen i Helsingør at etablere en lokal partiafdeling i Humlebæk-Espergærdeområdet, men foræves.

Selvom der blev gjort et stort arbejde med agitation og uddeling af tryksager, bl.a. i forbindelse med et møde på Sletten Kro, hvor Aksel Larsen var taler, kom der mindre end en snes mennesker, og forsøget blev opgivet.¹⁸

Eigil Larsen

I 1938 fik skibsbygger Eigil Larsen, der i midten af 30'erne havde været forretningsfører for Arbejderbladet, arbejde på Helsingør Skibsværft. Eigil Larsen var en glimrende organisator og taler, og under hans ledelse genoptoges arbejdet med partiafdelingen i Humlebæk-Espergærde, hvor et dusin mennesker blev samlet under Eigil Larsens formandskab og med Gunner Olsen som kasserer.¹⁹ Helt nøjagtig hvornår denne afdeling blev etableret må stå hen i det uvisse, men det skete sandsynligvis i begyndelsen af 1940.

Mødeaktiviteter

Straks efter 9. april 1940 forberedte DKP en illegalitet. Der foreligger beretninger om en frasortering af mindre pålidelige medlemmer og en opdeling i celler på 5-10 mand. Endvidere lagde partiet fra dette tidspunkt stor vægt på det, man kan kalde ukompromitterende medlemmer, og man forsøgte at etablere en parallelorganisation. Men i en lille partiafdeling som den i Humlebæk-Espergærde og Helsingør skete der selvfølgelig overlapninger.²⁰ Der kan spores en betydelig DKP-aktivitet i Helsingørområdet fra sommeren 1940. Eigil Larsen fungerede som en ivrigt skrivende samfundsrevser i Ugens Ekko, den 16. og 18. februar 1941 talte Aksel Larsen på henholdsvis afholdshotellet i Espergærde (den nuværende Skovkro) og på afholdshotellet i Helsingør.²¹ Det høje aktivitetsniveau skal ses i sammenhæng med det forestående kommunevalg i marts 1941,

Den 22. juni 1941

som dog blev aflyst i slutningen af februar.

Begivenhederne søndag den 22. juni 1941 medførte, at tre mand i Helsingørområdet blev arresteret (Eigil Larsen, arbejdsmand Carl Nielsen, Mørdrup, som blev løsladt i oktober 1941 og kassereren i DKP Helsingør afdelingen, smed Adolf Pedersen, der blev løsladt i det tidlige forår 1943).

Partiet blev således »taget på sengen«, idet disse tre personer var de gamle kommunister i området, men ingen var nødt til at gå under jorden, og først med arrestationerne i november 1942 fik Helsingør sin første illegale på heltid.²²

Eigil Larsens arbejde både i partiafdelingen i Espergærde og Helsingør havde i årene før 22. juni 1941 været omfattende og betydelig. At det også var Eigil Larsen, der sad på kontakterne til DKP's centralkomite (CK), viser det forhold, at afdelingerne 22. juni 1941 fuldstændig mistede kontakten til CK.

Reetableringen
påbegyndes

Allerede før kontakten til partiledelsen i København var genoprettet, påbegyndte Gunner Olsen i Helsingør kreds en reetablering. Gunner Olsen »besøgte« 23. juni Eigil Larsens bopæl i den hensigt at se, om politiet havde medtaget partiets skrivemaskine og fladduplikator, som befandt sig der. Det havde politiet ikke, og politiet havde heller ikke fundet partiets kartotek, som var gemt bag en bunke gamle aviser. Dette var en vigtig opdagelse, og i den følgende tid cyklede Gunner Olsen rundt til medlemmerne i kredsen. Kortene for selve Helsingør by blev overgivet til skibsbygger Sv. Å. Jørgensen, som fra da af kom til at fungere som byleder der. Gunner Olsen mener, at der var 60-70 kort i Eigil Larsens partikartotek.²³ Over halvdelen af medlemmerne sagde fra på forespørgslen, om de stadig var interesserede i at stå som medlemmer, medens andre af sikkerhedsmæssige grunde ikke blev spurgt.

Det er formodentlig ikke urealistisk at beregne antallet af organiserede kommunister i Helsingør kreds til under 20 i efteråret 1941. I beretningsmaterialet nævnes, at der på det tidspunkt var tale om en gruppe i Humlebæk, en i Espergærde-Kvistgård-Tikøb og to i selve Helsingør.²⁴

Frederiksborg Amt

Udover disse rent lokale organisatoriske etableringer, igangsættelse af studiekredse og lignende kom Gunner Olsen fra dette tidspunkt også til at stå for partiets reetablering i resten af Frederiksborg Amt. Igennem Eigil Larsens kone var forbindelsen til partiledelsen i København blevet genetableret, og DKP's illegale rejsesekretær, isoleringsarbejder Knud Francker, blev herefter den direkte kontakt til CK, og partile-

delsens paroler blev givet igennem ham. Han modtog de indsamlede penge, formidlede kontakter og gav Gunner Olsen til opgave at reetablere lokale partiafdelinger i Hillerød, Kregme, Frederiksværk, Frederikssund og Birkerød. Endvidere skulle Gunner Olsen stå for indsamling af penge og igangsættelse af politisk arbejde i de nævnte byer. Gunner Olsen kom således til at virke som distriktsleder for hele Frederiksborg Amt.

Aktiviteterne i Helsingør kreds

Fra september 1942 er bevaret en indberetning fra Knud Francker til centralkomiteen, der viser, at der 1. januar 1942 var 112 medlemmer i amtet, og at tallet 1. september 1942 var steget til 145.²⁵ Bevarede illegale regnskaber viser, at tallene i januar 1943 var 159, i februar 161 og i juni 180.²⁶ Med hensyn til økonomien blev der, ifølge Knud Franckers indberetning, 1. september 1942 indbetalt 616 kr. til partiet. De illegale regnskaber viser, at der i januar 1943 blev indsamlet 1107 kr. i amtet, i februar 1341 og i juni 1227 kr.²⁷ Det er ikke muligt at spore, hvad der udover fremstilling af blade blev foretaget af aktiviteter i Helsingør kreds i vinteren 1941/42, men der er ingen tvivl om, at den nærliggende Horserødlejr på mange områder kom til at betyde en aktivitetsforøgelse. Ikke blot indsamledes penge, tobak, rationeringsmærker, ja, sågar frugt til de internerede, men cykler og logier måtte også fremskaffes til de besøgende koner.²⁸ Forholdene i lejren var da også i efteråret 1942 genstand for fyldige beskrivelser i det lokale illegale blad, »Ny Tid«, og at de internerede værdsatte det arbejde, kommunisterne udenfor hegnet gjorde for dem, viste de ved at forære håndskårne såkaldte »Horserød flidsbakker« til blandt andet Gunner Olsen og Sv. Å. Jørgensen.

Fagforeningsarbejdet

Men det væsentlige for det illegale kommunistparti var, udover kampen mod tyskerne, på længere sigt at videreføre det politiske arbejde på arbejdspladserne og i fagforeningerne. Netop med arbejdet i fagforeningerne ser det ud, som om der har været problemer med at få det i gang i Helsingør i foråret/sommeren 1942. Knud Francker indberetter til CK, at selvom Helsingør var det bedste distrikt på hele Sjælland, så haltedede arbejdet i fagforeningerne. En reorganisering i distriktsledelsen blev imidlertid foretaget efter samtale med CK og en mand, der specielt skulle tage sig af fagforeningerne, blev draget ind i partiarbejdet.²⁹

Det har ikke været muligt at klarlægge, hvem denne mand var, men hans arbejde gav resultat. 31. oktober 1942 kunne

Knud Francker indberette til CK, at der ved de afsluttende generalforsamlinger var kommet en mand ind i bestyrelsen hos murerne samt to mand i Fællesorganisationen.³⁰ Dette må betegnes som et væsentligt resultat set i lyset af De Samvirkende Fagbunds cirkulærer fra september 1941.³¹

Arrestationer

I perioden indtil sommeren 1944 spillede arrestationer kun en meget lille rolle for DKP's arbejde i Helsingør. Carl Nielsen, som efter internering 22. juni 1941 var blevet løsladt i oktober 1941, forsøgte atter interneret i forbindelse med arresteringsbølgen i november 1942. Han levede derefter illegalt i Helsingør indtil 22. marts 1943, hvor han og to navngivne ved en tilfældighed arresteredes i forbindelse med opklæbning af plakater, der opfordrede til at stemme blankt ved Folketingsvalget dagen efter.³² Carl Nielsen er den eneste Helsingørskommunist, det danske politi har arresteret efter 22. juni 1941, men politimaterialet melder om adskillige mistænkte og »løsladte på grund af manglende bevis«.

Den illegale kommunistiske presse

Den kommunistiske presses lokale udvikling falder i tre faser: 1) Færdige blade tilsendt for videre ekspedition. 2) Lokalafdelingen duplikerer selv de centrale blade, 3) Udgivelse af egne lokalblade.³³

Den lokale parti- afdeling trykker selv

For Helsingørs vedkommende kan fase 1) springes over. Eigil Larsens skrivemaskine og fladduplikator gjorde, at Humlebækgruppen med Gunner Olsen i spidsen var i stand til at trykke selv. Papir skaffedes gennem en sympatiserende antikvarboghandler i Helsingør. Indtil efteråret 1942 trykte Humlebækgruppen også til Helsingør og de øvrige partiafdelinger i amtet. I forbindelse med trykkeriets installering i Helsingør, skaffede antikvarboghandleren en rotorduplikator i vinteren 1942/43, - og trykket blev tydeligt bedre.³⁴ Lokalafdelingen trykte »Politiske Månedsbreve«, der senere blev til »Land og Folk«, i hele perioden til maj 1945. Knud Francker kom med et eksemplar af bladet fra hovedredaktionen, og gruppen skrev af på stencils.

»Ny Tid«

Den kommunistiske presses overgang til fase 3), som i øvrigt af CK blev trukket lidt i langdrag, fordi partiledelsen anså udgivelsen af »Land og Folk« for hovedopgaven indtil foråret 1942³⁵, blev en realitet i Helsingør kreds i juni 1942 med udgivelsen af »Ny Tid«. I midten af maj havde »redaktionen«, som den underskrev sig, udsendt en meddelelse til samtlige med-

lemmer med en opfordring om at gå aktivt ind i det forestående lokale bladarbejde.³⁶ At det imidlertid kneb med denne aktivitet, viser forskellige interne skrivelser.³⁷

Eigil Larsens
flugt

Natten mellem 10. og 11. juni 1942 flygtede Eigil Larsen fra Horserød gennem en tunnel, han og nogle kammerater havde gravet, og denne flugt kom til at betyde en masse for det videre arbejde i området.³⁸ Eigil Larsen satte yderligere skub i arbejdet med »Ny Tid«, som han i en periode redigerede.³⁹ »Ny Tid« førte, i forhold til andre illegale blade der fremkom på denne tid, og de af DKP afstukne linier, en stærk provokerende linie. Bladet var direkte adresseret til arbejderne på Helsingør Skibsværft.

»Ny Tid« kostede indtil november 1942 mellem 10 og 25 øre pr. eksemplar, hvorefter det blev gratis, da man anså det for værende en for stor risiko at opkræve penge for bladet.⁴⁰ I juli blev der solgt/trykt 110 eksemplarer, i september 500 og i sommeren 1944 var oplaget på over 2000.⁴¹

En betydelig
strøm af skriftligt
materiale

Det var en meget betydelig strøm af skriftligt materiale, der udgik fra først Humlebækgruppen, der også trykte i Mørdrup, og senere fra DKP bladgruppen i Helsingør. Hos arbejdsmand Oscar Nielsen, der sammen med sin kone og to børn boede Møllebakken 5, havde afdelingen fra slutningen af 1942 og næsten hele krigen igennem en duplikator, papir og forskelligt duplikatorgrej stående i et lille rum ved siden af soveværelset. Rummet blev anvendt som både kontor og redaktionslokale.

Oscar Nielsen

Endvidere lejede Oscar Nielsen hos en anden af husets lejere, der ingenlunde var modstandsmand, 1½ loftsrum med tagvinduer. Inde i huset var der ingen forbindelse mellem Oscar Niensens lejlighed og loftsrummene, hvilket i sommeren 1944 reddede store dele af partiet for optrævling.

Man må forestille sig den belastning, det har været for familien Nielsen, at der næsten hele krigen igennem i lange perioder dagligt blev duplikeret i deres lejlighed, ofte med alle møblerne tildækket af duplikerede sider, der lå til tørre. Det samme var tilfældet oppe på loftet, der mange gange må have virket som en krudttønde med tændt lunte.

Et tidskrævende
arbejde

Det var et yderst tidskrævende arbejde både at skrive på maskine og trykke, og da bladarbejdet var fritidsarbejde, gik det ofte ud over nattesøvnen. Især Gunner Olsens arbejdsindsats kan synes uoverkommelig. Udover at stå for bladarbejdet til efteråret 1942 var han som nævnt også distriktsleder for parti-afdelingerne i Frederiksborg Amt. Det krævede også en vis fy-

sisk indsats hver anden søndag at cykle ud for at besøge kontaktmænd i partiafdelingerne i Hillerød-Frederikssund-Frederiksværk-Kregme, for så den efterfølgende søndag at cykle til Birkerød.⁴²

Kampen gælder
Danmarks frihed..

Det var først og fremmest arbejderne på Helsingør Skibsværft partiet henvendte sig til. Hovedmediet til udbredelse af partiets synspunkter var den illegale presse. Men selvom DKP førte arbejderklassens politik, så var man godt klar over, at den nationale kamp mod tyskerne kun kunne vindes på visse betingelser. Det revolutionære gled for en tid i baggrunden til fordel for den nationale kamp. »Hvis krigen kun var en krig socialisme contra fascisme - så ville det blive umuligt at få det store folkeflertal herhjemme til at vende sig imod Tyskland, da folkets flertal jo (endnu ikke) er klar over, at socialismen er i deres interesse. Kampen står ikke »klasse mod klasse«, men den gælder Danmarks frihed«. ⁴³

..alle andre
hensyn må vige for
denne kamp

Dette citat udgør et yderpunkt i enheds- og folkefrontsstrategien og nytårstesens 1943 udtrykker nok klarere, at for DKP var den nationale kamp mod tyskerne og kampen mod samlingsregeringens sociale og økonomiske politik en og samme sag. »Partiet fastslår... at hovedformålet for alt vort arbejde er medvirken til organisering af den nationale frihedsbevægelse, og at alle andre hensyn må vige for denne kamp«. ⁴⁴

Retssag mod
kommunen

Nytårstesens havde som umiddelbar forudsætning frikorpsdemonstrationerne i september-oktober og telegram og juridiskrisen, men den er i høj grad rettet mod Socialdemokratiet. »Ny Tid« lagde heller ikke fingrene imellem, når det gjaldt om at kommentere den socialdemokratiske politik. I forbindelse med en sag om lejeforhøjelser på op til 30% i det Sociale Boligbyggeri fulgte og kommenterede »Ny Tid« nøje Helsingør Lejerforenings retssag mod kommunen igennem efteråret 1942, en sag som kommunen tabte, og »Ny Tid« refererede også sit syn på behandlingsmetoderne i byrådet. ⁴⁵

»Ny Tids« ud-
formning

Bag »Ny Tid«s linie stod først og fremmest DKP's »officielle« politik, men for udformningen og den bidende satire stod som nævnt Eigil Larsen frem til november 1943, idet Gunner Olsen i hele denne periode havde næsten ugentlig kontakt med KOPA-chefen. ⁴⁶ Som et eksempel på »Ny Tid«s linie kan nævnes en meget satirisk føljeton om den helsingøranske øvrighed og fagforeningsarbejdet i byen. Bladet førte en til tider løgnagtig kurs, og specielt mestre på værftet blev ofte hængt ud som nazister og stikkere. Dette var rene hævnaktioner efter per-

sonlige uoverensstemmelser.⁴⁷

DKP's taktiske
linie

Opløsningen af Komintern i 1943 gav DKP mulighed for på nationalt grundlag at arbejde for dannelsen af en enhedsfront mod de socialdemokratiske arbejdere, uden at man fra den socialdemokratiske ledelses side kunne modarbejde det med henvisning til, at DKP optrådte som agent for en fremmed magt. DKP's taktiske linie afveg ikke fra den traditionelle enhedsfronttaktik og havde som formål at mobilisere de socialdemokratiske arbejdere i en national kamp, der samtidig ville konfrontere dem med deres ledes politik.

DKP fremkom med et syv punkt opråb om samarbejde mod tyskerne, men Socialdemokratiet indtog en afvisende holdning, og med hensyn til Helsingør kan man på ingen måde tale om et samarbejde før i januar 1945. DKP Helsingør fortsatte sine angreb både i den legale og illegale presse, - medens Socialdemokratiet replicerede i den lokale Helsingør Socialdemokrat.⁴⁸

En folkefront

Frit Danmark

Baggrunden for oprettelsen af Frit Danmark (FD) skal ses som en videreførelse af folkefrontspolitikken, som i 30'erne blev formuleret i et forsøg på at standse Hitlers og Mussolinis fremmarch.⁴⁹ Det var dog ulig lettere at proklamere en folkefront end at realisere den, for et samarbejde med kommunisterne var traditionelt belagt med mange fordomme, og den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt og vinterkrigen 1939-40 gjorde det ikke lettere. Med Sovjetunionens optagelse på allieret side i december 1941 påbegyndtes en forståelse for, at kommunisterne var blevet ofret på forhandlingspolitikens alter. Hertil kom, at det selvfølgelig ikke var uvæsentligt, at DKP havde engageret sig i den nationale kamp.

DKP's forlængede
arm

Frit Danmark blev på mange måder DKP's forlængede arm, og dets initiativer koordineredes med DKP's. At rekrutteringsgrundlaget var et andet end DKP's er netop ideen bag Frit Danmark, som iøvrigt ikke fik den store modstandsmæssige betydning i Helsingør.

Frit Danmark blev grundlagt lokalt i vinteren 1942/43, men dets betydning i Helsingør kom først i forbindelse med dannelsen af Frihedsrådets lokalkomite i efteråret 1944, og de store økonomiske tilskud FD derigennem lod tilflyde familier med forsørgere i illegalitet.

Etableringen af
FD

Undersøgelserne viser klart, at det var kommunisterne, der spillede den afgørende rolle i etableringsfasen. De var behjæl-

pelige med faciliteter til trykning, distribution og ved forbindelserne til hovedorganisationen.⁵⁰ DKP's rejsesekretær Knud Francker stod, sammen med Gunner Olsen, for etableringen, og det var også Gunner Olsen der indtil efteråret 1943, hvor cand.polyt. Anders Døssing blev FD's rejsesekretær, stod for kontakterne til København.⁵¹

Etableringen af FD i Helsingørområdet foregik ved, at DKP overførte lærer Arne Rohde til dette arbejde. Omkring Arne Rohde dannedes en lille gruppe med blandt andet to skolelærere, to ingeniører, en tandlæge, en kontorist og en maskinarbejder. Midlerne til arbejdet indsamledes hovedsagelig i disse kredse og på værftet, hvor Arne Rohde i sommeren 1943 skaffede sig et feriejob.

FD's aktiviteter

Gruppen trykte fra august 1943 »Frit Danmarks nyhedstjeneste« på DKP's duplikator, men senere på krigen anskaffede gruppen selv en duplikator, som DKP ofte var bruger af. I november 1944 opgives »Frit Danmark«s oplag i Helsingør til 200 eksemplarer.⁵² FD i Helsingør havde et snævert samarbejde med FD i Hillerød, og i en periode, hvor Hillerød måtte ligge stille på grund af arrestationer i sommeren 1944, trykte Helsingør også til Hillerød. I forbindelse med byrådsvalget i maj 1943 organiserede man fra Frit Danmark en kampagne for at få valgt »den uafhængige arbejderliste« ind i byrådet. FD skaffede underskrifter og penge, mest fra værftet. Efter valget stod FD de tre »uafhængige« byrådsmedlemmer nær. FD var behjælpelig med udgivelsen af »de uafhængige«s ugeblad, Helsingør Folkeblad, og FD's leder i Helsingør fra efteråret 1943, maskinarbejder Arne Kring Sørensen, var en overgang redaktør af bladet.

Materialet

Materialet til belysning af Frit Danmark i Helsingør er så fragmenteret, at det ikke er muligt at foretage en analyse af, om Frit Danmark igennem hele krigen og i alle spørgsmål lå op ad DKP, eller om FD i konkrete sager indtog særstandpunkter. Det er heller ikke muligt at konstatere, om alle gruppens medlemmer var klar over, at DKP og FD på væsentlige punkter var en og samme organisation. At DKP værdsatte FD's arbejde, viser en indberetning om forløbet af folkestrejken i Helsingør i sommeren 1944 til CK, hvor samarbejdet med FD understregedes.⁵³

Sabotagen introduceres

Sabotagen
Fra første færd opfordrede DKP til en aktiv kamp mod besæt-

telsesmagten, omend begrebet »kamp« skiftede karakter i tiden 1941-1943.⁵⁴ Som parole overfor arbejderne fremhævede partiet allerede fra 1941 vigtigheden af langsomt og dårligt arbejde. I «Ny Tid» nr. 3 fra 1. august 1942 introduceredes begrebet »den tredje front, de bare nævers front«, som i efteråret hurtigt udvikledes til mere end det, og »aktiv sabotage« blev et kendt begreb med statsminister Buhls og Christmas Møllers taler i begyndelsen af september. I »Ny Tid« nr. 10 fra 1. januar 1943 tages sabotagespørgsmålet op til behandling under overskriften «Hvad betyder sabotage?«, men på det tidspunkt havde sabotagen allerede holdt sit indtog i Helsingør.

Det danske politi havde fra besættelsens begyndelse frem til udgangen af juli 1942 i hele landet kun registreret 13 alvorlige sabotagetilfælde.⁵⁵ Dette tal forøgedes i juli med otte og i august med 20, og tyskernes opmærksomhed koncentreredes nu for alvor om de danske myndigheders evne og vilje til effektivt at bekæmpe modstanden.⁵⁶

Ledermødet i
Langerød

Omkring 1. juli indkaldte Eigil Larsen til ledermøde hos en partikammerat i Langerød ved Fredensborg. Formålet med mødet, hvor Gunner Olsen, Carl Nielsen og Sv. Å. Jørgensen deltog, var, at Eigil Larsen ønskede en orientering om forholdene på værftet samt at etablere mindst en sabotagegruppe i Helsingør. En sabotagegruppe på tre mand bestående af arbejdsmand Gunnar Hansson, maler Ove Henriksen og skibsbygger Folmer Larsen blev dannet. De fik udleveret en skolekembog og senere nogle brændkapsler.⁵⁷

Mødet med
Børge Houmann

Fra juni 1940 tillod Sverige transit af tyske soldater og materiel til og fra Norge, og fra september blev tyske troppe- og transporttog et dagligt syn på kystbanen, hvor de var tidlyst som et hvilket som helst andet tog.⁵⁸ Eigil Larsen havde »set sig godt gal i det tog«, og han fremkom med ideen om en afsporing overfor Gunner Olsen, som via Knud Francker fik besked på at møde Børge Houmann på Borupsallé i København.⁵⁹ På dette møde forklarede Houmann, hvorledes han havde tænkt sig en afsporing, udført uden sprængstoffer.⁶⁰ Gunner Olsen fik af Eigil Larsen besked på at se sig om efter egnede folk til sabotagen, og opmærksomheden henledtes på Carl Niensens svoger, tømrer Knud Nielsen.⁶¹ Knud Nielsen havde siden efteråret 1941 deltaget i Espergærdeafdelingens studiekredse, og han havde også været med til at trykke Land og Folk.⁶²

En sabotage
forberedes

Via Knud Niensens og Gunner Olsens beretninger kan vi nøje følge forberedelserne til sabotagen og selve sabotage-

handlingen, der fandt sted om aftenen den 31. august 1942 og ikke som politiet fejlagtigt mente tidligt om morgenen den 1. september.⁶³

Det var meningen at afspore det tyske aftengodstog, der kørte lige efter det danske persontog med ordinær afgang fra Espergærde station kl. 21.48, i en kurve i skoven nord for Espergærde station. Til at hjælpe sig med sabotagen traf Knud Nielsen aftale med en skolekammerat, savskærer Erling Boysen, som også var med i Humlebæk-Espergærde DKP afdelingen.

Politimaterialet
og beretnings-
materialet

Det er en kendt sag, at sabotagen mod kystbanen den 31. august 1942 mislykkedes. Hvorfor kan læses i AS materialet. I tilfældet med Espergærdesabotagerne den 31. august 1942 og 6. november 1942 har man et eminent eksempel på, hvorledes politimaterialet og beretningsmaterialet kan gå hånd i hånd og danne en enhed. Organisationen, forberedelserne, værktøjet, mændene bag erindringen om selve sabotagen og spændingsudløsningen kan læses ud af beretningsmaterialet, medens politimaterialet giver oplysninger om fremgangsmåden ved selve sabotagen (hvor mange bolte, der blev løsnet, det nøjagtige sabotagested og tidspunkt).

»Sabotagebølgen i
efteråret 1943«

Samtidig med Espergærdesabotagen den 31. august 1942 fik Gunner Olsen af Eigil Larsen besked på at foretage nogle brandsabotager på Helsingør Skibsværft.⁶⁴ Skabelonloftet var et egnet sted til den første sabotage, fordi det ville give en masse arbejde at fremstille nye træskabeloner. Et forsøg blev foretaget med en såkaldt »cigar« den 3. september og igen den 9. september, men de mislykkedes begge. Den 17. september bragte gruppen sortkrudt på spanteloftet og den 4. november forsøgte brandstiftelse med en »cigar« på modellageret, - men også uden held. Alle disse forsøg - »sabotagebølgen i efteråret 1942« - mislykkedes. De blev foretaget af den før nævnte gruppe, hvis leder Gunnar Hansson blev slemt forbrændt ved sabotageforsøget den 9. september.⁶⁵ Gennem politimaterialet kan man følge aktionerne; steder, tidspunkter, materiel og skader. Men det er via beretningsmaterialet, at man kan tale om en egentlig sammenhæng, initiativtagere og sabotører. Den eneste sabotage i Helsingør, der lykkedes det efterår, var mod pension »Nordkap« den 5. november. Pension Nordkaps ejer var en kendt nazist, og pensionatet blev flittigt benyttet af lokale nazister og tyske soldater som spise- og samlingssted. En »cigar« anrettede relativ stor skade i pensionatets køkken.⁶⁶

50 betjente og
10 hunde

Indtil efteråret 1942 er der i politimaterialet overhovedet

Tysk krigsmateriel på Helsingør jernbaneterræn i slutningen af 1941. Krigsmateriel førtes med H-H færgerne via Sverige til fronterne i Finland og Norge fra slutningen af 1940 til august 1943.

Udskiftning af den tyske øverstkommanderende

Dr. Werner Best

ikke registreret sabotagehandlinger i Helsingør, for det kan vel næppe betragtes som sabotage, at en værftarbejder skærer hagekorset ud af en tysk dampers flag.⁶⁷ Kommunisterne saboterer i efteråret 1942 var således de første sabotager i byen, og politiet gjorde da også et pænt stykke arbejde for at opklare dem. Ved den anden jernbanesabotage den 6. november 1942 var der en overgang over 50 betjente med 10 hunde igang med opklaringsarbejdet.⁶⁸

I forbindelse med den såkaldte telegramkrise, det stigende antal sabotager og den tyske iver for at sætte Danmark i stand til at modstå en invasion, blev det besluttet at udskifte den militære øverstkommanderende general Lüdke og den rigsbefuldmægtigede Renthe-Fink. Den 2. oktober 1942 blev Lüdke afløst af general v. Hanneken, der ankom til Danmark med påbud fra Hitler om at indlede en hårdere kurs, der var i bedre overensstemmelse med den ændrede situation.⁶⁹

Telegramkrisen varede til ind i november. Udenrigsminister Scavenius blev i slutningen af oktober kaldt til Berlin, hvor han fik forelagt et tysk ønske om dannelse af en ny samlingsregering med nazistisk islæt. Telegramkrisen afsluttedes efter lange og vanskelige forhandlinger med dannelsen af regeringen Scavenius, dog uden det nazistiske islæt. Den 8. november blev Scaveniusregeringen godkendt af den nye rigsbefuldmægtigede i Danmark, dr. Werner Best, som var ankommet til København den 5. november.

Von Hannekens nye og hårde kurs mærkedes snart i Danmark. I november 1942 krævede han de resterende dele af den

En ny tysk kurs	<p>danske hær fjernet fra Jylland, samt hærens overskydende materiel udleveret.</p> <p>På den politiske front mærkedes den ændrede kurs ved et tysk krav om endnu en kommunistinternering, som blev iværksat den 1. november 1942. Politiet var den 5. november så heldig at få Aksel Larsen »i nettet«. Den 6. november kl. 22.16 afsporede et tysk ammunitionstog på kystbanen, 800 m nord for Espergærde station.⁷⁰</p>
En ny sabotage planlægges	<p>Efter det mislykkede sabotageforsøg den 31. august regnede Espergærdegruppen ikke med, at den skulle forsøge igen, så det kom som en overraskelse for Knud Nielsen, at Gunner Olsen opsøgte ham og »skulle spørge fra chefen om, hvordan det gik, og om det snart blev til noget«. Knud Nielsen udvidede gruppen med en mand, lærling Erik Larsen, som ikke var kommunist, men »han var stor og stærk«. ⁷¹ For at undgå fadæsen med den knækkede skruenøgle fra den 31. august fremskaffede man denne gang fastnøgler, som man så sleb til i de rigtige mål. Fremgangsmåden med at udnytte centrifugalkraften i det højredrejede sving og sabotagetidspunktet, gav Gunner Olsen ordre om skulle være lig den 31. august.⁷²</p>
AS materialet	<p>Alle disse forberedelser kan konstateres igennem Knud Niensens beretning, og ved hjælp af AS materialet er det atter muligt at følge sabotørerne fra de ankom til banelinien. Det er en kendt sag at sabotagen lykkedes.</p>
Et led i en større strategi	<p>At jernbanesabotagerne, og de øvrige sabotager i efteråret 1942, var et led i en større kommunistisk strategi, igangsat i sommeren 1942, er der overhovedet ikke tvivl om, men var jernbanesabotagen den 6. november en protest mod kulminationen af telegramkrisen og den anden kommunistinternering?</p> <p>Intet tyder derpå. Knud Nielsen beretter, at han bestemte dagen sammen med Erling Boysen, og Gunner Olsen erindrer ikke at have fået ordrer fra Eigil Larsen om, at sabotagen skulle udføres en bestemt dag. Om sabotagen af general v. Hanneken og den danske regering blev opfattet som led i en større strategi, er der ikke kildebelæg for, men at den udløste en kraftig reaktion fra general v. Hannekens side, og at den bidrog til at forstærke den danske regerings frygt for, at tyskerne ville udnytte situationen til at indsætte en nazistisk regering, er der belæg for.⁷³</p>
Konklusion	<p>DKP var i 1943 den bedst organiserede, største og mest effektive modstandsorganisation. Dominerende indenfor illegal nyhedsformidling og sabotage.</p>

DKP kan, i modsætning til Dansk Samling, som parti opfattes som én modstandsorganisation.

Det siger sig selv, at der må være sket en masse inden for dette parti under dets udvikling fra et lille sekterisk yderparti frem til det, der med rette kunne kaldes vor tids store nationale rejsning.

Partiapparatet brød sammen den 22. juni 1941, var først reorganiseret mod slutningen af 1942, og med kommunistloven hængende over hovedet var DKP'erne uden de andres valgmuligheder.

Kampen mod facismen var en eksistenskamp, og det er en del af forklaringen på den udviste styrke og diciplin.

I Nordsjælland foregik en parallelløbende reorganisering. Fra København forsøgte partiledelsens forretningsudvalg at splejse de løse ender sammen, samtidig med at Gunner Olsen cyklede rundt med Eigil Larsens kartotek.

Genopbygningen af partiet var et uhyre vanskeligt arbejde. Under store økonomiske og praktiske besværligheder påbegyndtes en geografisk opdeling i distrikter, underdistrikter, afdelinger og grupper. Overalt søgtes tremandsledelser indsat i de større byer. Hertil kom så hele systemet med dækadresser og logi for kurerer og senere for de illegale under jorden. Oveni dette etableredes i løbet af 1942 lokale trykkerier, og dermed var den lokale nyhedsformidling skabt.

DKP var og forblev så ubestridt den førende modstandsorganisation i Helsingør. DKP satte sit præg på modstandskampen og modstandskampen satte sit præg på DKP. Kamprådet fra Kominternkongressen i 1935 om enheds og folkefrontstaktikken rejstes med fornyet styrke. De revolutionære mål gled i baggrunden til fordel for den nationale kamp. Til dette knyttes i 1943 kampen mod bolignøden og varemanglen samt kampen for højere løn og understøttelse.

Sammensmeltningen af det nationale og sociale argument gav DKP's synspunkter en hidtil ukendt slagkraft og skabte grobund for en aktionsenhed indenfor arbejderbevægelsen, som ikke var set siden 30'erne.

Basis for alt dette var den meget udbredte studiekredsvirk-somhed.

Hvor socialdemokratiet fuldkommen havde svigtet på det teoretiske felt, lagde DKP overordentlig stor vægt på den teoretiske skoling af medlemmerne. I Helsingørområdet, ligesom i det øvrige amt, gennemførtes et meget stort skolingspro-

gram. Afdelingerne dupliserede store mængder materiale, som man delvis selv havde udarbejdet. Man havde aldeles fremragende studiekredsledere, og det kan ikke forbigås, at netop den særlige situation, DKP befandt sig i, virkede animerende på deltagerne.

Tilstedeværelsen af de rette mennesker på det rette tidspunkt har haft en afgørende indflydelse på DKP's lokale udvikling. Det illegale arbejde var i høj grad et stykke koordinerende organisationsarbejde, som ikke kunne lykkes uden de væsentlige igangsættende kræfter, som den vertikale kontakt i det illegale system var. Således forholdt det sig også med DKP i Helsingør og sabotagebølgen i efteråret 1942.

IV - OP MOD 29. AUGUST

Medens det foregående kapitel hovedsagelig har beskrevet DKP's organisatoriske aktiviteter i Helsingør fra efteråret 1941 til årsskiftet 1942/43, vil dette kapitel analysere DKP's deltagelse i valgene i 1943 og partiets indflydelse på begivenhederne i Helsingør op mod 29. august 1943.

I 1942 var folkestemningen så vag, at en opfordring fra DKP om at markere 9. april i Helsingør kun medførte, at flaget gik på halv tre steder i byen.¹ Partiet var selv klar over sin svage position i 1942, men ved folketingsvalget den 23. marts 1943 fik partiet reel mulighed for at måle sin indflydelse ved sammen med Frit Danmark at opfordre til at stemme blankt.

På et distriktsledermøde søndag den 22. november 1942 blev DKP's organisatoriske, praktiske og faglige problemer diskuteret, og gennem distriktslederbladet »Politiske Noter« fra 27. november 1942 kan vi følge de initiativer, der forsøgtes iværksat netop på det bladmæssige, økonomiske og faglige område.² I store træk betragtedes udviklingen på bladområdet som tilfredsstillende, men på de økonomiske og faglige områder henstilledes det til bylederne at være mere aktive.

Omkring årsskiftet 1942/43 fremkom DKP's Frederiksborg amtsledelse med en detaljeret oversigt over »Byledelsens opgaver«, og det fremgik, at byledelsen skulle bestå af en formand, en kasserer og en faglig leder.³ Atter indskræpes det at være aktive på det økonomiske og faglige område, men om aktiviteten i DKP kredse blev betragtet som tilfredsstillende kan ikke afgøres ud fra det foreliggende materiale. Derimod kan man på visse områder følge DKP's politiske og faglige initiativer i foråret 1943.

Folkestemningen

Større propaganda og fagligt arbejde

»Byledelsens opgaver«

Folketingsvalget den 23. marts 1943

Holdningen i de illegale kredse op mod folketingsvalget var meget kompliceret, og divergerende opfordringer om stemmeafgivning blev givet i den illegale presse. Fra de samarbejdende partier blev der agiteret for nationalt sammenhold og stor vælgerdeltagelse, og Christmas Møller opfordrede over radioen fra London om at stemme på »et af de seks anstændige partier«. Valgdeltagelsen blev den højeste nogensinde med en stemmeprocent på 89,5%. Vælgerne fulgte i stor udstrækning samarbejdspartiernes paroler og stemte for folkestyret.⁴

I 1939 udgjorde antallet af blanke/ugyldige stemmer ca. 0,5% af de afgivende stemmer. Trækker man fra dette antal de blanke stemmer fra 1943 tallet, bliver der lidt over 20.000 stemmer tilbage, hvilket udgør det antal stemmer, som DKP og Frit Danmark opnåede med deres »stem blank« parole. Det må betegnes som et nederlag. Man skal være forsigtig med at bygge på tallene fra de enkelte kredse, men generelt kan siges, at ingen kreds mobiliserede et antal blanke stemmer analogt med DKP stemmerne i 1939. Ser man på Helsingør kreds, så fik DKP i 1939 419 stemmer, medens 61 stemte blankt/ugyldigt. Ved valget i marts 1943 var der 376 blanke/ugyldige stemmer.⁵

Socialdemokratiske succes og nederlag

For socialdemokratiet blev valget på landsplan en succes, men i flere af de socialdemokratiske højborge (som Helsingør) led partiet mindre nederlag, og der skete et stemmeskred i konservativ retning. Fra flere sider hævdes det, at den faldende socialdemokratiske andel, sat i relation til den konservative fremgang i visse egne, kunne skyldes den ændring i befolknings- og erhvervsstrukturen, som også fortsatte efter besættelsen. For 1943 spiller den tidstypiske faktor sandsynligvis ind, og Socialdemokratiet måtte, frem for de andre partier, i høj grad betale for utilfredshed med besættelsessituationens stadige dårligere økonomiske og sociale kår. I Helsingør kommune var skatten fra 1939 til 1943 steget fra 10 til 11,6%, og da der samtidig havde været lønstop og en kraftig inflation, var især arbejdernes levestandard forringet betydeligt.⁶ Den utilfredshed, som valgresultatet i marts 1943 var udtryk for, kanaliseredes ved kommunevalget i maj over i langt farligere baner for Socialdemokratiet og forhandlingspolitikken, idet DKP opstillede på arbejderlister i de byer, hvor Socialdemokratiet havde vist en tilbagegang.

Det har ikke kunnet lade sig gøre at indsamle noget særlig righoldigt materiale om DKP's »deltagelse« i folketingsvalget i Helsingør. Politimaterialet beretter i et enkelt tilfælde om opklæbning af plakater.⁷ »Ny Tid« nr. 13 opfordrer til at stemme blankt, men udover det spores der ikke aktivitet. Anderledes er det med kommunevalget den 5. maj samme år.

DKP stiller op på dækklister til kommunevalget

Det sidste kommunevalg blev afholdt i marts 1937, og efter valgloven skulle der atter have været afholdt kommunevalg i marts 1941. De tyske myndigheder afviste imidlertid muligheden for et valg af frygt for uroligheder, og valget blev derfor udsat et år. I begyndelsen af 1942 udsatte regeringen atter valget et år. Efter afholdelsen af rekordvalget den 23. marts 1943 fremsatte indenrigsministeren 9. april forslag om afholdelse af kommunevalg den 5. maj, hvilket blev vedtaget i Folketinget.⁸ Allerede før dette forslags vedtagelse behandlede problematikken omkring et kommende kommunevalg i såvel DKP's centralkomité som i Land og Folk nr. 27, hvori der opfordredes til at opstille uafhængige arbejderlister. Den 29. marts udsendte DKP Frederiksborg Amtskreds en opfordring til at indkalde til byledermøde for at tilrettelægge valgkampen.⁹ Opfordringen var udformet i ti punkter, som beskrev valgprogrammet, hvorledes valgpropagandaen skulle køre og opstillingen af kandidater gennem fagforeningerne. Til slut

opfordredes der til hurtigst muligt at skaffe stillere og udarbejde valgopråb »og indsend det til H.B., som så, når det er godkendt af distriktsledelsen, vil blive trykt på et lokalt trykkeri i det oplag, man mener er nødvendigt«. H. B. står for Holger Bech, som var Gunner Olsens dæknavn.

»Den uafhængige arbejderliste«

Det har ikke været muligt at finde frem til trykt valgpropaganda for »den uafhængige arbejderliste« i Helsingør, men gennem beretningsmaterialet kan der konstateres en stor aktivitet for at få opstillet en arbejderliste.¹⁰

Kandidater

DKP's byleder Sv.Å. Jørgensen kontaktede på værftet ledende fagforeningsfolk, der var kendt for deres kommunistiske sympatier.¹¹ Formerne og malernes fagforeninger havde på det tidspunkt i nogle år stået i opposition til de socialdemokratiske ledede fagforeningsorganisationer, og det var da også officielt disse to fagforeninger, der stod bag opstillingen af listen.¹² Det er et klart træk, at kendte og populære fagforeningsfolk blev opfordret til at opstille: Knud Mathiasen var kasserer for borerne fagforening, hvilket han havde været i 25 år, Rikard Larsen var formand for formernes fagforening, og han foreslog Sv.Å. Jørgensen også at lade kassereren for formerne, Anker Hansen, opstille, da Anker Hansen var en glimrende taler og debatør.¹³ Endvidere opstilledes formanden for malernes fagforening Bjarne Jacobsen og tjener Kjeld Thoning. At Socialdemokratiet ikke var i tvivl om, hvem der stod bag den uafhængige liste, kan læses ud af Helsingør Socialdemokrat. »Det var de gode gamle splittelseskræfter mod Socialdemokratiet, der var på spil«, nævnte Sigurd Schytz i sin 1. maj tale, og 3. maj skrev Helsingør Socialdemokrat under overskriften »Splittelseslisten i Helsingør«: »..bagmændene for dette parti består nemlig af de samme folk, som gennem mere end 20 år, under alle mulige navne og masker, har forsøgt at splitte og ødelægge arbejderbevægelsen....«. Der blev ikke overfor offentligheden lagt skjul på, hvem der stod bag og borgmester Peder Christensen, der var formand for valgbestyrelsen, gav »de uafhængige« liste K.¹⁴

Opstillingsprocessen

Selve opstillingsprocessen kan kun følges fragmentarisk. Frit Danmark var aktiv med indsamling af stillere og penge midler, hovedsagelig på værftet.¹⁵ »De uafhængige« holdt en stiftende generalforsamling i Håndværkerforeningen, men desværre findes der ikke avisreferater derfra.¹⁶ Sigurd Schytz nævner i en indberetning til Socialdemokratiet den 15. maj, at »de uafhængige« har haft et ikke ringe pengebeløb til rådigg-

hed, idet man har kunnet sende agitationsmateriale ud til alle husstande.¹⁷ Det har ikke været muligt at spore, om pengemidlerne udelukkende er indkommet ved indsamlinger, eller om formernes fagforening, der var ret velhavende, har stillet et pengebeløb til rådighed.¹⁸ Den 30. april udsendte justitsministeriet et forbud mod opklæbning af plakater i valgøjemed og mod offentlige udendørs valg møder. Dansk Samling trak sig ud af valget og den 3. maj indgik liste B, C og D valgforbund. Der var virkelig lagt op til et kampvalg i Helsingør.

Sejren

Ved valget opnåede den »Uafhængige Arbejderliste« 1542 stemmer og fratog dermed Socialdemokratiet tre mandater og flertallet i byrådet. Om årsagerne til nederlaget nævnes i en indberetning fra Sigurd Schytz til Socialdemokratiet, at retssagen mod det sociale boligselskab har spillet en væsentlig rolle, og endvidere var DKP's tidligere sekretær i dagene op mod valget blevet frigivet fra Hørsørød, hvilket var blevet benyttet til at »rette stærke protester mod Socialdemokratiet, som man søgte at give ansvaret for det, der er foretaget mod kommunisterne, og, som det fremføres, imod hundredevis af gode klassebevidste danske arbejdere«. ¹⁹ Det har ikke været muligt gennem beretningsmaterialet yderligere at efterspore årsagerne til det overvældende resultat, men der er ingen tvivl om, at Schytz har ret i sine argumenter, når han nævner, at der herskede den opfattelse blandt arbejderbefolkningen, at Socialdemokratiet ikke havde gjort tilstrækkeligt for at varetage arbejdernes interesser. Lønningerne var blevet holdt nede, medens pristallet var steget, og samtidig »hører man ustandseligt det udtrykt, at landbruget skal have tilskud på alle områder - på trods af den indtjening, der er i dette og andre erhverv«. ²⁰ Anker Hansen, der var første mand på listen, gav i et interview i Nordsjælland den 10. maj sit syn på den socialdemokratiske politik og redegjorde for »de uafhængiges« mål. Endvidere udtalte Anker Hansen, at det kom som en overraskelse, at listen fik mere end en mand valgt ind.

Et legalt talerør

Efter den store valgsejr besluttedes det at udgive et lokalt organ for den »Uafhængige Arbejdergruppe«. Den 10. juni udkom første nummer af 14-dages bladet »Helsingør Folkeblad«, og allerede fra dette nummer blev den linie, som byrådsgruppen og bladet førte krigen igennem, lagt, først og fremmest vedrørende byplanlægning, social- og sundhedssektoren og »åbenhed om byrådsmøderne«. ²¹ »De uafhængige« fulgte i store træk den af DKP afstukne linie, og både byrådsar-

Løbeseddel fra kommunevalget den 5. maj 1943. Den uafhængige Arbejderlistes slogans er et tydeligt socialist angreb på besættelsestidens - samarbejdspolitikens - stadig ringere levevilkår.

Undertegnede Fagforenings-
Bestyrelsesmedlemmer anbefaler
alle Arbejdere, der ikke er slettet
af Valglisten p. Gr. a. Fattigdom,
at stemme paa.

Bjarne Ch. Hallengreen Jacobsen,
Mødernes Fagforening
Oluf Rasmussen,
Klensmedenes Klub
Niels Knud Mathiasen,
Bøernes Klub
Emil Wilhelmsen,
Skibstømrernes Fagforening
Anker Harald Hansen,
Rikard Larsen,
Poul Christensen,
Wolmer Schultz,
Louis Rudolf Christensen,
Formernes Fagforening.

F. BILLYS LID TIL HELLEGRUB

bejdet og Helsingør Folkeblad havde da også et snævert samarbejde med DKP's byleder og distriktsleder. Disse gav både dessiner om, hvorledes de enkelte sager i byrådet skulle køres, samt skrev hovedparten af artiklerne til Helsingør Folkeblad.

Allerede den 9. maj ønskede Eigil Larsen og distriktsledelsen i Frederiksborg Amt afdelingen tillykke med det gode resultat og konstaterede, at der var gjort et stykke godt agitationsarbejde. Samme dag, søndag den 9. maj, havde Eigil Larsen et to timer langt møde med de tre nye byrådsmedlemmer, og i et brev til Gunner Olsen dateret den 11. maj beretter Eigil Larsen om mødet, og hvad der besluttedes.

Bjarne Jacobsen, som ikke var blevet valgt, skulle være forbindelsesleddet til partiet og redaktør af et lokalt organ i samarbejde med Eigil Larsen.

Anker Hansen skulle være gruppens formand, udvalgspladserne blev diskuteret, og det besluttedes ligeledes at stemme på »kong Peder eller en anden socialdemokrat som borgmester«.

Samme dag havde Eigil Larsen også møde med distriktsledelsen, hvor planerne om Helsingør Folkeblad blev lagt frem og godkendt. Den 15. og 23. maj havde Eigil Larsen Bjarne Jacobsen til møde, og her blev de endelige retningslinier for bladet udstukket. I et meget omfattende brev til Gunnar Olsen

Det besluttedes at stemme på en socialdemokrat

den 23. maj opsummeres beslutningerne med personlige bemærkninger i parantes.

Der var indhentet tilbud fra blandt andet »Nordsjælland« om trykning af 7000 eksemplarer, der var aftaler med postmesteren om anmeldelsesfrist og afleveringstid, og der var lavet flere kalkuler. Bladet skulle udkomme hver 14. dag, og redaktionen skulle bestå af tre byrådsmedlemmer, de to suppleanter og i særlige tilfælde »X« og »Y«, - sandsynligvis Sv. Åge Jørgensen fra DKP og Arne Rohde fra Frit Danmark. Der er, viser brevet, tænkt på så at sige alle aspekter af bladvirksomheden allerede på dette tidspunkt, fra kontortid til overskudsdeling, men en bekymret undertone lurer i forbindelse med samarbejdet ved byrådsmedlemmerne: »Det bliver måske ikke nogen let opgave, men vi må jo huske hvad bladet er beregnet til! Hvis A.H. (Anker Hansen) springer i målet og det kan jo tænkes, så skulle de sidste 10 års arbejde ikke gerne ødelægges, ligesom det nuværende arbejde gerne skulle give sig udslag i større fremgang efter krigen. Og begynder han først at regere med et 3 mands udvalg, så vil vi få et fandens besvær. Han har jo stadigvæk den opfattelse, at vi ingen rolle spiller, men at det er hans krøller folket er blevet varm på. Nej - KM (Knud Mathiassen) er jo så afgjort den den klogeste, og hans ord på mødet er værd at erindre, han sagde: Jeg har kun lagt ansigt til og har kun til opgave at holde pladsen, til den dag vi atter kan tale frit, og i kan overtage den«. ²²

Anker Hansen sprang nu ikke i målet, og både arbejdet med Helsingør Folkeblad og arbejdet i byrådet forløb uden problemer. Helsingør Folkeblad kom dog ikke til at gå helt så godt, som Eigil Larsen havde kalkuleret. 14 dagesbladet blev til et månedsblad for efter krigen at lide bladdøden.

»Den uafhængige Arbejdergruppe« bestod krigen ud, og det samarbejde der foregik imellem medlemmer af Frit Danmark og »de uafhængige« er tidligere omtalt. ²³ Den 30. oktober 1944 arresteredes Rikard Larsen og Anker Hansen af Gestapo, mistænkt for kommunistisk virksomhed, og Knud Mathiassen fortsatte alene arbejdet i byrådet. Den 10. maj 1945 tilsluttede »de uafhængige« sig officielt DKP. ²⁴

Valgsejren den 5. maj 1943 kom umiddelbart ikke til at betyde den helt store fremgang for DKP i Helsingør, hvilket det overleverede illegale regnskab for juni 1943 også viser, men valget blev en strømpil og et valgbarmeter og i sig selv en dynamisk faktor i nedbrydningen af de hidtidige arbejderføres autoritet. ²⁵

**De uafhængige
Arbejderes
Fællesudvalg**
25 Øre

**De uafhængige
Arbejderes
Fællesudvalg**
25 Øre

**De uafhængige
Arbejderes
Fællesudvalg**
25 Øre

**De uafhængige
Arbejderes
Fællesudvalg**
25 Øre

Se mit Lager af Sovemærker
1. Helsingør. Den 10. Juni 1943. Helsingør. Den 10. Juni 1943. Helsingør. Den 10. Juni 1943.
H. C. Svendsen, Sulebergsgade 31.

Helsingør Folkeblad.

Gennem Helsingør Folkeblad har vi i disse måneder været i nær kontakt med alle de faglige, sociale og økonomiske problemer, som vi alle har at gøre med. Vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig.

Drommen.

Jeg drømte, at Socialdemokratisk Forening havde oplysningsarbejde af betydning til Helsingør, og da skærgen på den ene side var indskrænket, og på den anden side var udvidet, og jeg tænkte på, hvordan det kunne blive, og jeg tænkte på, hvordan det kunne blive, og jeg tænkte på, hvordan det kunne blive.

Ny Radio
eller Reparatør
Harald Jensen
Helsingør

VORT PROGRAM.

Først og fremmest skal der tages hensyn til de arbejdende Klasser. — Samtidig med de vigtigste Forløb er ikke noget for os.

Det vigtigste for os er, at vi får et bedre samarbejde med de forskellige faglige og økonomiske problemer, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig.

Vi ønsker os bedre samarbejde med de forskellige faglige og økonomiske problemer, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig.

Vi ønsker os bedre samarbejde med de forskellige faglige og økonomiske problemer, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig.

Vi ønsker os bedre samarbejde med de forskellige faglige og økonomiske problemer, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig, og vi har set, hvordan de forskellige faglige og økonomiske problemer har udviklet sig.

Husk, Hr., hvis De skal have Tøj til Pinsen, Opkøbs-Centralen.
10. Juni 1943

Støttemærkat solgt til fordel for »De uafhængige arbejderes fællesudvalg«.
Helsingør Folkeblad 1. årgang nr. 1 udkom den 10. juni 1943.

»De uafhængige« kom til at betyde en øget indsats i fagforeningsarbejdet med etableringen af »de uafhængige arbejderes fællesudvalg« som et alternativ til de socialdemokratiske ledede fagforeningsinstitutioner.²⁶ Dette var en kraftig politisk udfordring vendt mod Socialdemokratiet, hvis reaktion på denne var at oprette »Smedenes socialdemokratiske Klub« under Niels Mørks ledelse.²⁷ Grupperne stod stejlt overfor hinanden, og den officielle polemik i henholdsvis Helsingør Folkeblad og Helsingør Socialdemokrat var meget forbitret. Den hadske valgagitation må have gjort sit og de socialdemokratiske masseeksklusioner deres. Og uden betydning var vel heller ikke, at fagoppositionen nu fik sit eget stædet i Helsingør Folkeblad.

Konklusion

I sommeren 1943 var DKP ved at få godt fodfæste i Helsingør. Gennem byrådsarbejde og udgivelsen af en legal lokalpresse havde den illegale partiorganisation betydelig indflydelse på fagforeningernes politik på værftet, hvilket fulgtes nært op gennem studiekredsarbejde og den illegale bladkontakt. DKP stod i sommeren 1943 betydeligt stærkere i Helsingør end før krigen.

SOMMEREN 1943

Tyske militære
nederlag

Den voksende strejke og sabotageaktivitet i Danmark havde sin psykologiske baggrund i den række afgørende nederlag, som det tyske militær havde lidt i løbet af sommeren 1943. Men de momenter i den militære udvikling, der drev modstandsaktiviteten frem, måtte også påvirke den tyske værnemagts vurdering af udviklingen i Danmark. General von Hanneken havde fra begyndelsen af 1943 i sine rapporter til den tyske hær overkommando gjort sig til talsmand for en opløsning af den danske hær, som kunne blive en trussel i ryggen på tyskerne ved en invasion. Samtidig pegede han på den voksende sabotage, der stedse tydeligere bar mærke af engelsk inspiration og materiel støtte. Werner Best, den tyske befuldmægtigede i Danmark, prøvede i sine rapporter til det tyske udenrigsministerium at retouchere von Hannekens billede af Danmark. Bests politik gik ud på at bevare en dansk regering og administration så længe som muligt; det var nemmest og billigst, når tyske interesser skulle tilgodeses.

Stigende antal
sabotager

Men udviklingen væltede spillet. Det voldsomt stigende antal sabotager sammenholdt med strejkerne, der havde tydeligt politisk karakter, og som ikke lod sig standse af henstillinger fra politikerne og de faglige ledere, truede med at vælte forhandlingspolitikken over ende.

Best blev den 24. august kaldt til Berlin, og da han vendte tilbage til København, var det med et ultimatum til den danske regering, som denne næppe kunne honorere. Endnu inden det danske nej var overbragt tyskerne den 28. august, var von Hanneken i færd med forberedelserne til »operation Safari«, afvæbningen af den danske hær og flåde, der påbegyndtes den 29. august i de tidlige morgentimer.²⁸

Strejker

I sommeren 1943 florerede strejkerne på Helsingør Skibsværft. Arbejdsnedlæggelser var ikke noget nyt, og selvom der fra 1940 havde været forbud mod strejker, var dette dog ingen hindring for arbejdsvægringer. I Helsingør kan det konstateres, at de første alvorlige arbejdsnedlæggelser i april 1943 direkte var rettet mod tyskerne. En episode med en tysk vagtpost på Sperrbrecher 153 »Tantalus« udløste en arbejdsnedlæggelse og et krav om fjernelse af de tyske vagtposter på værftet. DKP var ikke sene til at gribe chancen, og gennem »Ny Tid« rettedes i de følgende måneder hårde angreb mod værftets tillidsmænd og direktionen omkring denne sag.²⁹ Det har ikke været muligt i Jern- og Metalindustriens Sammenslut-

Arbejderne forlader Helsingør Værft den 24. august 1943 umiddelbart efter bombeeksplosionen på »Danzig«

Faretillæg

Planlagt sabotage

nings oversigt³⁰ over arbejdsnedlæggelser for 1943 at kunne konstatere mere end en strejke i Helsingør, men på grundlag af omtalerne i »Ny Tid« kan man, med de forbehold oplysningerne i et illegalt blad må tages, se, at der har været adskillige faglige småkonflikter i løbet af sommeren. Om DKP har stået bag, kan derimod ikke konstateres.

Med den almindelige sabotageudvikling på arbejdspladserne rundt om i landet som baggrund vedtog skibsværftsarbejderne 14. juli en resolution, hvor der krævedes 29% i faretillæg for arbejde på en krigsvigtig virksomhed.³¹ Der kan ikke anføres nogen lokal hændelse som baggrund for denne resolution, men i foråret 1943 havde der imellem politimesteren og værftets ledelse og tillidsmænd været en del skrivelser om sikkerhedsforanstaltninger ved eventuelle sabotager og luftbombardementer.³² Kravet om 20% faretillæg blev gentaget den 25. august, men da på en alvorligere baggrund.

I forbindelse med »Tantalus« affæren havde Eigil Larsen givet Gunner Olsen ordre til, at »Tantalus« skulle saboteres.³³ Gunner Olsen gjorde selv et forsøg, og Sv.Å. Jørgensen forsøgte også, inden »Tantalus« den 11. juni 1943 forlod værftet. I forbindelse med den planlagte sabotage mod »Tantalus« hav-

de Sv. Å. Jørgensen skaffet kontakt med en arbejdskammerat, den 62-årige skibsbygger Carl Reib, som ikke var kommunist, men sympatiserende. Hvorledes sabotagen er bragt på bane overfor Reib står ikke klart, men ud fra Gunner Olsens beretning kan man fornemme, at DKP i Helsingør af sikkerhedsgrunde trak sig tilbage og lod en sympatiserende på Hillerødkanten instruere Reib om monteringen af bomben.

I dagene op mod den 25. august havde der været flere episoder rundt om i byen rettet mod tyske soldater og danske nazister. Således havde der foran blandt andet pension »Nordkap« den 23. august været opløb og rudeknusninger i forbindelse med et nazimøde, og der var ligeledes blevet kastet med sten og spyttet efter de tyske soldater.

Nervøsiteten blandt de tyske tropper i byen var stigende. Den 21. august alarmeredes værnemagten i hele landet på grund af en agentmelding om en forestående invasion på Vestkysten. Krigsmarinen udvidede kl. 12.10 alarmen til beredskabsgrad II gældende for Helsingør³⁴, og aviserne berettede om Churchill og Rosevelts møde i Quebec dagen før.

Ud fra beretningsmaterialet står det ikke klart, om Gunner Olsen og Sv. Å. Jørgensen gav Reib ordre til at sabotere M/S Minden (Danzig) i forbindelse med de tiltagende uroligheder i byen den 23.-24. august, eller om sabotagetidspunktet var Reibs egen ide. I øvrigt har der ikke i forbindelse med urolighederne i byen fra den 20.-24. august kunnet konstateres DKP initiativer. Disse kom først efter den 24. august. M/S Minden var tidligt om morgenen den 24. august blevet bugseret til Københavns yderhavn for afmagnetisering, og den kom tilbage ved 19-tiden.³⁵ Om Reib havde placeret den tidsindstillede bombe i båden før afgang mod København står ikke klart. Klokken 13.45 den 25. august eksploderede den imidlertid mellem hænderne på Reib i lasten på M/S Minden, og først nogle timer senere blev politiet klar over, hvem den omkomne var, da Reibs cykel var den eneste, der var tilbage i cykelstativerne.³⁶

Arbejdet blev øjeblikkeligt nedlagt på værftet og unge værftsarbejdere drog hærgende gennem byen. Atter gik det ud over pension »Nordkap«s ruder, og glarmester A.J. Vingaa, den lokale DNSAP herredsleder, »blev bombarderet for fjerde gang«. ³⁷ Den tyskvenlige politikommissær O. Madsen prøvede at lægge sig imellem, men han blev bombarderet med tørv og fortrak skyndsomt. Det gik hårdt ud over de »tyskerpiger«,

Skibsbygger
Carl Reib

Uroligheder
i byen

nazister og byens »skræk«, SS-manden Poul Hveger, der vovede sig ud på gaden. Avisreferaterne er meget malende, og de beskriver åbent, hvem urolighederne gik ud over.

Kl. 15.17 beordrede »Standortälteste« ro i byen og sendte 15 marinesoldater fra »Haffenschutz« flotillen ud i byen for at genoprette roen. Kl. 16.19 kunne »Standortälteste« indberette, at roen var genoprettet, og marinesoldaterne trukket tilbage.³⁸ Det danske politi overtog patruljeringen, og der indberettedes ikke om yderligere episoder.

Møde på
Sommariva

Skibsværftets tillidsmænd havde midt på eftermiddagen indkaldt til møde på Sommariva kl. 20, hvor man ville orientere arbejderne om resultatet af det møde, tillidsmændene havde haft om eftermiddagen vedrørende de 20% faretillæg og samtidig foreslå arbejdet genoptaget. I den lune augustaften mødte over 2000 mennesker op, og stemningen var højeksplosiv. »Når 2000 mænd af fuld kraft giver deres bifald eller mishag til kende, er det noget, der kan høres«.³⁹ Byens unge var også mødt op, og de var ikke interesseret i fagforeningspolitik, men i ballade. Det kgl. Bibliotek har bevaret en indberetning til DKP's Centralkomite om mødets udvikling underskrevet H.H.⁴⁰ Kommunisterne forsøgte at komme til orde, og både Anker Hansen og Sv.Å. Jørgensen var på talerstolen.⁴¹ Da kommunisterne imidlertid ikke kunne henvise til tyske provokationer i løbet af eftermiddagen, forsøgtes kravet om de 20% risikotillæg at blive gjort til kardinalpunkt for gennemførelsen af en generalstrejke. Dette lykkedes også, men det tre timer lange møde udviklede sig derefter så kaotisk.. »at det hele blev et virvar. Forslag blev sat under afstemning igen, folk sprang op på platformen og talte uden dirigentens tilladelse, og i den store forsamling, som var ved at tabe tålmodigheden og så småt var ved at forlade mødet, lykkedes det tillidsmændene at kuppe forsamlingen til at vedtage et forslag, som gik ud på at blive hjemme torsdag, genoptage arbejdet fredag og afvente regeringens svar i 6 dage...«⁴² Tillidsmændene reddede hermed situationen delvis og udsatte storkonflikten til den 2. september, idet der senest 1. september kl. 18 krævedes svar fra regeringen på resolutionen om 20% faretillæg og ekstra 20% tillæg for arbejde i virksomheder, der var særlig udsat for luftangreb og sabotage.

Pustede til ilden

Det blev en urolig nat. Småbander af lærlinge drog hærgende gennem byen og smadrede ruder de sædvanlige steder, men der meldes ikke om sammenstød af nogen karakter. Morgenen gryede til atter en urolig dag.

Kommunisterne forsøgte i løbet af formiddagen atter at puste til ilden og sendte et særnummer af »Ny Tid« på gaden, hvor man blandt andet krævede tyske vagtposter fjernet fra gader og arbejdspladser og overenskomsten af 9. april overholdt til punkt og prikke. Derimod har der ikke kunnet konstateres initiativer fra fagforeninger og organisationer.

Værftet var den eneste arbejdsplads, der lå stille den 26. august. Der forekom forskellige småepisoder rundt i byen i løbet af dagen, men alvorligt blev det først hen på aftenen. Politiet mistede kontrollen, og et slagsmål mellem tre tyske soldater og en gruppe unge mennesker ved 19.30-tiden på Stengade ved »Kontanten« kostede to døde og to sårede, da en tysk officer trak sin pistol og skød.⁴³ Der opstod alvorlige uroligheder, og kommandanten på Kronborg sendte et kompagni soldater ud i byen for at genoprette roen. Dette lykkedes, men det skete under brug af skydevåben fra værnemagtens side. Samtidig blev der af politiet gennem rigspolitiet rekvireret forstærkninger fra København. Urolighederne fortsatte til omkring midnat, og politiets højttalervogne kørte rundt i gaderne og opfordrede befolkningen til at holde sig indendørs.

Fredag morgen mødte skibsværftsarbejderne ved normal arbejdstids begyndelse, men det blev straks besluttet at gå hjem. Samtidig besluttede arbejderne på byens øvrige større arbejdspladser (Gummifabrikken, Wiibroe, Dampvaskeriet og øldepoterne) ikke at gå i arbejde, hvorimod et forsøg på at lukke byens forretninger kl. 12 mislykkedes.⁴⁴ DKP udsendte tidligt på eftermiddagen atter et særnummer af »Ny Tid« med overskriften »Vi må Generalstrejke«. Tonen i dette særnummer var ændret betydeligt i forhold til det, der udsendtes den 26. august. Kommunisterne slog nu hovedsageligt på de nationale strenge og forlangte blandt andet ...»at politiet fjerner **alle** »feltmadrasser« fra byen. Nogle af dem går med tyskerne rundt og udpeger folk og er således den egentlige årsag til tyskernes bestialske gerninger«. DKP må på dette tidspunkt have følt, at det øjeblikkelige krav om de 20% definitivt var tabt på gulvet, og man tog nu de argumenter op, som man havde manglet på Sommarivamødet, nemlig tyske provokationer.

Baggrunden for denne generalstrejkeparole var, at der nu fra fagforeningsorganisationerne blev sat massive kræfter ind for at løse konflikten.

Sent på formiddagen holdt forretningsudvalget for Arbejdernes Fællesorganisation møde med deltagelse af borgmester

To dræbte

Tyske
provokationer

Møde i Arbejdernes
Fællesorganisation

Peder Christensen, sekretær for De samvirkende Fagforbund Kaj Lindberg (tidligere smedeformand i Helsingør) og folketingsmand Sigurd Schytz. På mødet vedtoges en resolution, hvori Helsingørs arbejdere opfordredes til at tage afstand fra de uansvarlige kredse, der søgte at benytte situationen »til at provokere arbejderne ud i forhold, som afgjort ville medføre en katastrofe ... Forsamlingen opfordrer derfor arbejderne til at vise alle provokatører tilbage, og som tidligere kun følge de beslutninger, som vedtoges af arbejdernes lovlige forsamlinger, kun dermed kan vi gøre os håb om at bevare frihed og vores organisation«. ⁴⁵ Samtidig holdt tillidsmændene på værftet møde, hvor det besluttedes at genoptage arbejdet lørdag morgen.

Det regnede

Hvorfor den udsendte generalstrejke fra kommunisterne helt faldt til jorden står ikke klart, men en medvirkende faktor kan have været, at regnen styrtede ned hele fredagen, og folk derfor holdt sig indendørs. Samtidig havde den tyske kommandant, efter forhandlinger med politimesteren, besluttet at holde sine soldater væk fra byen hele fredagen. Dermed undgik man unødige provokationer.

Hvad er tysk og hvad er dansk arbejde

Arbejdet genoptoges lørdag morgen på alle byens arbejdspladser, og i løbet af dagen blev forholdene normaliseret. Tillidsmændene holdt tidligt på formiddagen et møde, hvor det besluttedes at sende fire mand op til direktør H.P. Christensen for at få klarhed over, hvad der var tysk, og hvad der var dansk arbejde. H.P. Christensen forklarede hvilke skibe, der var danske og hvilke, der var tyske, og at flydemagnetterne .. »er et fredens arbejdsapparat som reder mange danske søfolk livet, som sejler med koks til Danmark«. ⁴⁶ Det besluttedes at oprettholde arbejdsnedlæggelserne på de tyske skibe indtil tirsdag morgen, hvor man så ville have klarhed over regeringens svar på resolutionen om faretillægget.

Den 29. august

Søndag den 29. august fik et forløb, som helt overskyggede de lokale Helsingørske problemer. Mandag proteststrejkede arbejderne på byens store virksomheder, men allerede tirsdag blev arbejdet genoptaget i normalt omfang, og kravet om risikotillægget var lagt på hylden.

Kildematerialet

På baggrund af det bevarede kildemateriale er det yderst vanskeligt at foretage en egentlig analyse af augusturolighederne i Helsingør og DKP's rolle deri. Materialet er ikke nuanceret nok, til at der kan foretages en afbalanceret analyse af de egentlige årsager til fællestillidsmandens »kup« på Sommari-

vamødet om onsdagen. Der er ikke bevaret protokoller, som kan belyse eventuelle DKP midler og fremgangsmåder ved tillidsmandsmøderne, hvorunder alle omstændigheder »de uafhængige« fra malernes, borenes og formernes fagforeninger må have fremkommet med synspunkter for en fortsættelse af strejken. I Arbejdernes Fællesorganisations forretningsudvalg sad der ingen DKP sympatisører. Initiativet lørdag med at op-søge H.P. Christensen og ikke genoptage arbejdet på de tyske skibe kan have været DKP's. At svejserne ikke genoptog arbejdet lørdag er sikkert foranlediget af kommunisterne, da svejsernes fagforening var venstredrejet, og den gentog da også kravet om risikotillægget gang på gang i de kommende måneder. At DKP i sommeren 1943 stod stærkere i Helsingør end nogensinde er helt klart set på baggrund af valgresultatet den 5. maj. DKP havde fået 1542 til at stemme på en politik, der var rettet mod den socialdemokratiske, altså en protest. Havde man kunnet få alle 1542 til at stemme på et klart udformet DKP program? Formodentlig ikke.⁴⁷

Augusturolighedernes skillelinier gik horisontalt og ikke vertikalt. Protesten mod rigspolitikken kom fra manden på gaden, fra arbejderen, funktionæren og lærerdrengen i alliance med den organiserede modstand. Modspillerne derimod var de etablerede magtfaktorer i samfundet. De socialdemokratiske ledere gjorde alt for at opretholde billedet af krisen som en ren faglig konflikt, der måtte løses ad organisationsmæssig vej.

I Helsingør var en sabotageaktion den faktor, der forcerede krisen, men en helt anden faktor, som også blev afgørende i krisens udbrud, var tumulterne i gaderne mellem besættelsestropperne og de danske kollaboratører. Om aftenen, når folkemasserne kunne mødes med ubevæbnede tyske soldater under orlov, blev forbitrelsen gerne rettet mod dem, men efter at krisen var slået igennem, og tyskerne patruljerede med skydevåben, skiftede opløbene hyppigt mål og vendte sig mod de ud-satte kollaboratører.

Men det var 40% tillægget, der blev hovedkravet og dermed grundlaget for den generalstrejke, der ganske vist aldrig kom. Konfliktmønstret var bundet i arbejderklassens problemer og krav.

Hvor man på Fyn og i Jylland så, at borgerskabets, arbejdsgivernes, funktionærernes og de handlendes solidaritet blev strejkernes særlige kendetegn og gav dem deres bredde og moralske kraft, kan noget lignende ikke siges om Helsingør. De

faglige organisationers trusler og henstillinger om fredagen fik, samtidig med at kommunisternes hurtigt improviserede politik spillede fallit ved de tyske soldaters udgangsforbud, hovedparten af arbejderne til at genoptage arbejdet fra lørdag morgen. Socialdemokratiet og de faglige organisationer viste hermed, hvem der besad den reelle magt.

Med baggrund i den beskrevne augustudvikling i Helsingør, kan denne ikke betegnes som den egentlige kulmination og dermed en bevidstgørelse af Helsingørernes indstilling overfor det illegale arbejde. Denne kom først en måned senere.

V - DE ILLEGALE RUTER

Oktober 1943 kom til at betyde for Helsingør, hvad 29. august 1943 havde betydet for flere jyske og fynske byer, nemlig det endelig brud med besættelsesmagten og den brede befolknings drejning mod en aktiv modstandspolitik. Man skal være meget varsom med at tolke stemningen »i den brede befolkning«, men der er ingen tvivl om, at overgrebet mod de danske jøder udløste en stærk øget harme mod besættelsesmagten. I Nordsjælland, hvortil jøderne søgte i tusindtal, måtte dette nødvendigvis indebære en reaktion. Det var specielt blandt de »borgerlige«, at denne reaktion manifesterede sig. Først og fremmest var det blandt denne befolkningsgruppe, at kontakten, og dermed kendskabet til jøderne, var størst. Desuden var midlerne til at organisere transport over Sundet til stede. Intet tyder på, at modstandskredse, der ovenfor er beskrevet som aktive, overhovedet har deltaget i organiseringen af transporterne, hvilket sandsynligvis skyldes de begrænsede økonomiske ressourcer, som den tidligste modstandsbevægelse rådede over. Udaf transporterne trådte modstandsorganisationer uden politisk baggrund i DKP og Dansk Samling.

Det er naturligt, at Helsingør med sin beliggenhed kun to km fra svensk farvand og med faste forbindelser til Sverige krigens igennem fik stor betydning for etablering af illegale kontakter over Sundet. Politimaterialet viser da også en klar tendens i den retning.¹ I besættelsens første år var forholdene ikke af en sådan art, at flygtninge i større tal meldte sig til afskibning, og af samme grund fandtes ikke faste organisationer med egne både og mandskab. Med baggrund i den uorganiserede masseflugt i begyndelsen af oktober 1943 udkrystaliseredes

Oktober 1943

Illegale kontakter
over Sundet

forskellige af hinanden uafhængige ruter, alle med det formål at føre jøderne så sikkert og ikke mindst billigst over som muligt.²

Hjemløse jøder i
Nordsjælland

Allerede fra slutningen af september begyndte jøderne at ankomme til Nordsjælland i massevis. Det fortælles, at det ikke var et ualmindeligt syn at se hele familier med oppakning vandre hjemløse rundt i Helsingørs gader.³ Det var de velhavende, der kom først over, og en uge inde i oktober var skovene omkring Helsingør fyldt med jøder, der ikke selv havde midler til at betale for overfarten. Situationen var kritisk, men hvordan og hos hvem ideen om »den store Gillelejtransport« opstod har ikke kunnet påvises. Der kan dog næppe herske tvivl om, at denne mislykkede transport gav stødet til oprettelsen af ruter, uafhængige af fiskerne.⁴

Kystpolitiet var
indforstået

Allerede 10.-12. oktober indkøbte forskellige grupper af mennesker for deres egne penge større og mindre både, som indsattes i fast rutefart mellem Danmark og Sverige. Tyske patruljebåde betød, indtil november 1943 selv om dagen, ingen nævneværdig fare for transporter. Det danske kystpoliti, som iøvrigt ikke var særligt veludbygget på dette tidspunkt, var i det væsentligste indforstået.⁵

Tre person-
grupper

Tre persongrupper kom især til at manifestere sig i transportarbejdet, og herfra udsprang fem ruter: »Stella-ruten«, »Thomsens rute«, »lodsådene«, »Wiibroes ølbåd« og den mest kendte af dem alle »Kjær-ruten«.

»Stella ruten«

»Stella-ruten« var opkaldt efter stenfiskerfartøjet »Stella«, som i oktober blev erhvervet af læge Jørgen Gersfelt, skibshandler H.E. Jensen, direktør Olsen (Tretorn) og direktør Madsen (kulfirmaet Wright & Svendsen) for 8000 kr.⁶ Under selve jødetransporterne blev ruten økonomisk støttet via de konservative politikere Aksel Møller og Poul Sørensen. Denne rute kan ikke betragtes som en helt selvstændig rute, da den samarbejdede med:

»Thomsens rute«

»Thomsens rute«. Denne var opkaldt efter kroejer H.C. Thomsen på Snekkersten Kro. Thomsens folk, hovedsagelig fisker Børge Petersen, sejlede i Thomsens båd »Margrethe«, der i oktober var erhvervet til formålet.⁷

På et ret tidligt tidspunkt under jødetransporterne blev Thomsen og Gersfelt kontaktet af kurerer fra København, og et samarbejde med Dansk-Svensk Flygtningetjeneste indledtes.⁸ Ligeledes havde Gersfelt gennem personlige bekendte i Snekkersten forbindelse med »Holger Danske«, og det blev da

I ugerne omkring oktober 1943 var mange fiskere involveret i jødetransporterne. Der tjentes store penge, men risikoen, at miste båd eller blive arresteret, var en faktor, der ikke kunne ses bort fra. Fotografiet viser en fiskerbåd på vej ud af Helsingør Statshavn med, ifølge fotografen, flygtninge ombord.

også disse to organisationer, ruterne kom til at arbejde for fra november 1943. Selvom ruterne eksisterede og sejlede engang imellem indtil sommeren 1944 (Gersfelt måtte flygte til Sverige i maj, og Thomsen blev arresteret af Gestapo i august), er det helt klart, at »Thomsens rute« og »Stella-ruten« ikke fik den store betydning for jødetransporterne. Det ser ud som om at Dansk-Svensk Flygtningetjeneste kun har benyttet sig af dem i nødstilfælde.⁹

»Lodsbådene« og
»Wiibroes ølbåd«

»Lodsbådene« og »Wiibroes ølbåd« kan på mange måder også betragtes under et, idet de begge blev organiseret af Wiibroes direktør Knud Parkow og brygmester Arne Semler Jørgensen. Tidligt under jødetransporterne købte Parkow parkebåden »Rømø«, som han indsatte i fast rutefart med øl mellem Helsingør og Tuborg Havn. Hvilke kontakter Parkow har haft er usikkert, men meningen med købet af »Rømø« var, at den i Tuborg Havn skulle tage flygtninge ombord og så på tilbagevejen sejle øst om Hven og sætte flygtningene af der. Ruten kom ind i et samarbejde med Dansk-Svensk Flygtningetjeneste, og forbindelser til militærets efterretningstjeneste havde Parkow også. Ølbåden fungerede med mellemrum indtil maj 1944, hvor Parkow og Semler Jørgensen måtte flygte til Sverige.¹⁰

Lods Wulf og lodsmedhjælperne Henriksen og Hansen blev i midten af oktober 1943 kontaktet af Semler Jørgensen med henblik på at benytte lodsbåden til illegale transporter. Lodsbåden, der lå i Helsingør Havn, havde uhindret passage til og

fra havnen, og to gange om ugen skulle den ud med post og mad til Lappegrund fyrskib. Gennem Parkow og Semler Jørgensens forbindelser etableredes med lods båden en rute, som transporterede både post og passagerer. Systemet var normalt midtsundskontakt ved fyrskibet, og Dansk-Svensk Flygtningetjenestes både ordnede den videre ekspedition fra svensk side.¹¹ Det er tydeligt, at lods båden var en af de sikreste og mest benyttede ruter på Nordkysten, indtil den blev stukket den 23. marts 1944, og specielt efter den 20. januar 1944, hvor »Kiær-ruten«s organisation i Helsingør opløstes, fik lods båden stor betydning som den eneste nordlige postrute til Sverige.¹²

»Kiær-ruten«

»Kiær-ruten« blev startet den 14. oktober af redaktør Børge Rønne, bogbinder Erling Kiær, kriminalassistent Thormod Larsen og kontorassistent Ove Bruhn. Denne dag købte Kiær og Rønne en lille motorbåd, der med Kiær som fører tog ophold i og sejlede fra Helsingborg.¹³ Kiær-ruten er ofte også blevet kaldt politiruten, idet aktiviteterne udgik fra og omkring politifolk på Helsingør politistation. Herfra etableredes der kontakter til sikkerhedspolitiet og kystpolitiet, som hver aften dannede ring omkring afskibningsstederne.

H-H færgerne

Men ikke blot på dansk side oprettedes kontakter til politiet. Forbindelser mellem det danske og svenske pas- og sikkerhedspoliti udbyggedes til at betjene og især kontrollere Kiær-rutens passagerer og illegale post.¹⁴ Rutens organisation kan da også opdeles i indtil flere dele: En organisation i Danmark bestående af indkvarterings, transport- og afskibningsgruppe og selve transporten (Kiær der sejlede i motorbåden fra Helsingborg) samt den svenske politigruppe, der modtog flygtningene. Udover dette etableredes meget hurtigt en fjerde gruppe, man kan kalde det en informationsgruppe, nemlig nogle pålidelige ansatte på H-H færgerne, der bragte småmeddelelser frem og tilbage imellem Kiær og organisationen i Danmark.¹⁵

Kontakter til København

På et meget tidligt tidspunkt kom »Kiær-ruten« i kontakt med »Postmesteren« (senere »Speditøren«) i København. Det er ikke helt til at opklare, hvorledes denne kontakt kom i stand. Det ser ud til, at flere af hinanden uafhængige kontakter etableredes nogenlunde samtidigt blandt andet i forbindelse med Kiær-rutens samarbejde med folkene omkring Snekkersten Kro, der på et fremskredet tidspunkt havde disse Københavnerkontakter. Børge Rønne blev også opsøgt af folk med tilknytning til Børge Outze og »Information«, og Kiær blev i

Helsingborg kontaktet af cand.polit. Blichfeldt-Møller, der sandsynligvis var i Sverige for at finde ud af, hvilke ruter der fandtes.¹⁶

Det er heller ikke til helt bestemt at sige, hvornår denne kontakt blev til, men det må formodes at have været i begyndelsen af november, idet »Kiær-ruten« fra det tidspunkt begyndte at sejle med post for »Speditøren«. Iøvrigt var »Speditøren« ikke den eneste forbindelse, og det nævnes, at direktør Otto Malling gennem forbindelser til forsvaret var kurer for militærfolk, »Kiær-ruten« førte over (blandt andet general Knutzon).¹⁷

Ruten udbygges

Det er tydeligt, at ruten efter jødetransporterens ophør gik ind i en anden fase og herefter udelukkende samarbejdede med københavnerorganisationerne. Sikkerhedssystemet blev udbygget, idet alle personer blev kontrolleret hos Rigspolitiet, og en stor del af Helsingørfolkernes tid kom til at gå med at censurere breve og affotografere til mikrofilm. Det er disse yderst veludbyggede kontakter, der kendetegner »Kiær-ruten« og det er også dem, der på lidt længere sigt kom til at betyde, at ruten bevarede, der var »materiale« nok, ja faktisk udbyggedes.

De vigtige lokale kontakter

Man kan stille spørgsmålet, om ruten ikke mistede sin lokale selvstændighed og overgik til at være en udlægger af københavnerorganisationerne fra november. Men ruten syntes til stadighed at have bevaret sin lokale selvstændighed og sin lokale organisation. Lokale kontakter var hele baggrunden for transportapparatet og sikkerheden, og københavnerorganisationerne anmodede i hvert enkelt tilfælde om transportlejlighed.¹⁸

Den 20. januar 1944

Den 20. januar 1944 opløstes »Kiær-ruten«s organisation i Helsingør, idet gruppen blev overrasket af en tysk patrulje under en udskibning. Uheldigvis havde ruten netop denne aften så mange passagerer, at Kiær måtte sejle to gange, og folkene på land havde ikke sørget for kystpolitiets ring ved anden transport. Thormod Larsen blev dødeligt såret på stranden. De øvrige medlemmer på nær én nåede væk. Kiær kom med passagererne uskadt til Helsingborg. I løbet af ganske kort tid oprullede Gestapo organisationen i Helsingør. En snes mennesker blev taget, medens andre nåede at gå under jorden. Selve transportgruppen slap væk, og Thormod Larsen, der var blevet kørt på hospitalet, førtes næste dag illegalt til København, hvorfra han i august 1944, efter længere tids sygeleje, overførtes til rekreation i Sverige.¹⁹

Forsøg på at genoplive ruten

Erling Kiær forsøgte gentagne gange i de kommende måneder at genoplive ruten, men forgæves. Han sejlede derefter kun enkelte ture til Lappegrund fyrskeib, hvorfra forbindelserne gik videre til Helsingør med lods båden, indtil denne rute også stoppede. I slutningen af april foretog Kiær en rejse til Stockholm i et forsøg på at skaffe penge til en fast etablering af ruten med mandskab både på den danske og svenske side.²⁰

Hvilket resultat, der kom ud af samtalerne i Stockholm, står ikke helt klart, men en eller anden form for overenskomst angående rutens fortsættelse, og i særdeleshed en løsning på de økonomiske problemer, fandt ihvert tilfælde sted.

Kiær omringes af tyske patruljebåde

Den 12. maj 1944 sejlede Kiær mod Helsingør for at tage videre til et møde i København med »Speditøren«. Kiær medbragte overenskomsten i kopi. Ved Ellekilde Hage nord for Helsingør blev han omringet af flere tyske patruljebåde og fanget.²¹

I det materiale om »Kiær-ruten« der har været til rådighed, er der klar tendens til, at pekuniære problemer hele tiden har været dominerende. Kigger man lidt nærmere på Børge Rønnes rapport fra april 1944, har han i den en kort, men meget klar gennemgang af den økonomiske situation fra rutens start. Under jødetransporterne opbyggede ruten en kassebeholdning på ca. 8.000 kr., men fra begyndelsen af november 1943, hvor klientellet ændredes (militærfolk og illegale betalte ikke for at komme over, jøderne betalte efter evne), faldt kassebeholdningen med knapt 1.000 kr. om ugen. En 10% afgift indførtes da for kommissioner, men de blev brugt til vognmænd, hoteller og benzin. Kiærs ophold i Helsingborg var heller ikke gratis, og flere gange måtte man betale fiskerne for transporter, når Kiær på grund af vejret ikke kunne gå ind til kysten. Det regnes i rapporten med en månedlig udgift på mellem 3.500 og 4.000 kr. til rutens drift, penge som det åbenbart var umuligt at skaffe.²²

Økonomien

»Speditøren«
hjalp økonomisk

Disse betragtninger støttes af rutens medlemmer, som har i tydelig erindring, at de økonomiske problemer på et vist tidspunkt var ved at tage pusten fra dem, og Thormod Larsen mener, at »Speditøren« gennem Blichfeldt-Møller hjalp økonomisk i december-januar 1943/44. Det kan imidlertid undre, at økonomiske problemer skulle være den egentlige grund til en egentlig lukning af den så effektive rute, men det virker faktisk, som om det var tilfældet.²³

Kompetancestridigheder

Det ser ud til, at disse økonomiske problemer bunder i kom-

petancestridigheder om »retten« til at drive ruter over Øresund og især om »retten« til at modtage støtte. Dansk-Svensk Flygtningetjeneste var ved jødeforfølgelsernes start oprettet med tilsagn om støtte fra den svenske stat. Uden direkte at kunne bevise det mener »Kiær-ruten«s medlemmer, at udsultningen af ruten tildels skyldtes sanktioner fra Hendils side. Man var i Malmø ikke interesseret i, at en rute blev drevet udenom Dansk-Svensk Flygtningetjeneste, og via kontakter i Stockholm (blandt andre dr. Allan Gammeltoft) forsøgte Hendil at få kontrol over ruten.²⁴

Efter Kiærs arrestation genopstod ruten under ledelse af kriminalbetjent Einar Andersen. På et møde i Stockholm den 22. maj 1944, hvori deltog Hendil, Einar Andersen, A. Gammeltoft og Ebbe Munch, blev Øresundstjenesten grundlagt. Fra det danske gesandtskab i Stockholm opnåedes et starttilskud på 25.000 kr., hvilket beløb Ebbe Munch fremsendte til Einar Andersen i Helsingborg den 27. maj.²⁵ Einar Andersen genskabte ruten med midtsundskontakter til skibe fra København, og Einar Andersen kom også til at stå for forsendelsen af de svenske maskinpistoler og disses ompakning i Helsingborg.²⁶

Forbindelsen til Helsingør blev reetableret, men udelukkende med kontakt via H-H færgerne. Kontaktmanden i Helsingør blev kriminalbetjent Axel Petersen (»Georg Jensen«), hvis sønner rejste som kurerer til »Speditøren« i København. Denne forbindelse fungerede upåklageligt til krigens slutning.²⁷

Selvom oprettelsen af »Øresundstjenesten« ikke kom til at betyde en genoprettelse af de illegale ruter fra Helsingør, kom det dog alligevel til at betyde noget væsentligt på mere end et punkt, idet modstandsbevægelsen (specielt DS) igennem forbindelserne til Einar Andersen i Helsingborg fik sat en mængde efterretningsmæssige opgaver i gang. Øresundstjenestens arkiv er derfor af uvurderlig betydning i en beskrivelse af Dansk Samlings aktiviteter fra sommeren 1944.²⁸

»Kiær-ruten« var i den korte tid, den eksisterede med organisationen i Helsingør intakt, den mest betydelige rute på Nordkysten. Af samme grund er dens aktiviteter da også beskrevet utallige steder, og omkring »Kiær-ruten« og dens medlemmer er »myter« opstået. Den mest kendte »myte« er den, der påstår, at de illegale transporter var det eneste virkelig illegale, der foregik i Helsingør, og på grund af disse transporter dikterede Frihedsrådet sabotagestop i Helsingør. Der skulle

25.000 kr. til
»Øresundstjenesten«

»Georg Jensen«

Einar Andersen

»Myten«

Ingen sabotager i Helsingør

ikke trækkes flere tyskere til end højst nødvendigt. Hvad det første angår, skulle denne artikel til fulde vise, at der foregik meget andet i Helsingør end de illegale transporter.²⁹ Der er dog ingen tvivl om, at sabotagen på den ene eller anden måde blev holdt nede i Helsingør, måske på grund af byens strategiske beliggenhed så tæt ved Sverige og den til stadighed fungerende færgefart, der hele krigen igennem var et vigtigt forbindelsesled for efterretningstjenesten. Dette kan have haft en indflydelse på den trods alt ringe sabotagevirksomhed.

Nu kan man jo ikke med rimelighed påstå, at sabotageaktiviteten i Helsingør fra oktober 1943 viste en dalende tendens, for der havde aldrig foregået nogen særlig sabotage i området. Medens sabotagen i det øvrige land optrappedes, skete der stadig ingen sabotager i Helsingør fra august 1943 til foråret 1945, og spørgsmålet bliver, hvem der faktisk sørgede for at holde den væk.

Ganske vist er der ikke fundet nogen overenskomst eller meddelelse, der kan underbygge følgende hypotese, men det kan med rimelighed hævdes, at »Speditøren« gennem sine forbindelser til sabotageorganisationerne og efterretningstjenesten må have sørget for ro omkring transporterne, og på længere sigt viste det sig også, at H-H overfarten var den eneste kontinuerligt fungerende illegale postrute.

»Kiær-ruten«s medlemmer har overfor forfatteren påstået, at de selv kontaktede folk i Helsingør, som de mente havde forbindelse til sabotageorganisationerne, og i kraft af deres forbindelser til politiet truede de disse mennesker til at holde sig fra sabotager.³⁰

De illegale transporters to faser

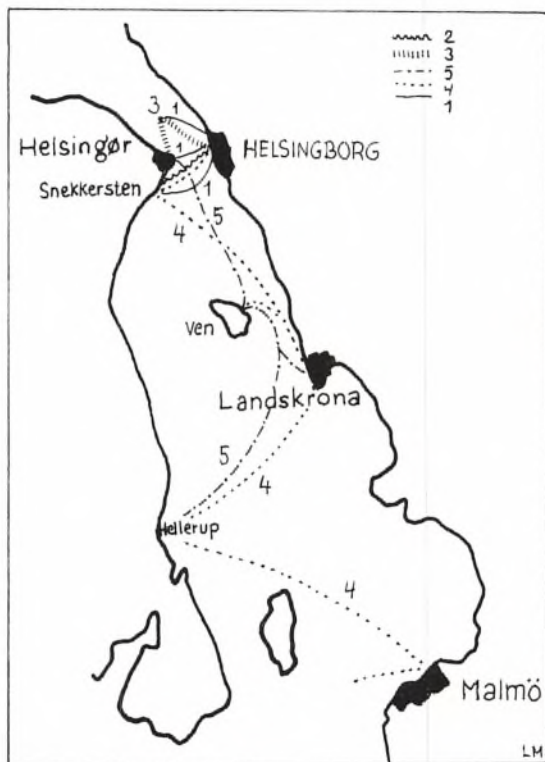
Selvom Helsingørruterne på mange måder er forskelligartede, viser der sig dog for dem alle en påfaldende ensartet udvikling. De søgte eller søgtes alle af kontaktorganisationer i København, og med jødeflugtens deeskalering overgik de til at betjene militærfolk, illegale, post og kommissioner, sendt til dem med kurer fra København. Dette, kaldet de illegale transporters anden fase, en fase der ikke krævede medvirken af mange mennesker til hjælp med forplejning, husly og transport, men en velsmurt organisation med sikre forbindelser, betød samtidig transportorganisationernes overgang til egentligt illegalt arbejde og dermed også Gestapos årvågenhed.

Transportgruppernes borgerlige islæt

Tilstedeværelsen af tysk grænsepoliti og tyske patruljebåde skabte i de første måneder ingen faktisk hindring for ruternes aktivitet, men fra januar 1944, hvor Gestapo holdt sit indtog i

Illegale ruter organiseret af folk fra Helsingør

1. Kiær-ruten
2. Thomsen-ruten
3. Lodserne
4. Stella-ruten
5. Wiibroes-ølbåd

Helsingør, begyndte problemerne for alvor at opstå.³¹ I tidsrummet indtil sommeren 1944 oprulledes alle transportorganisationerne, og det lokale initiativ var hermed ophørt. Hvad disse måneders transportarbejde umiddelbart kom til at betyde for det »illegale klima« i Helsingør er vanskeligt at klarlægge. På lidt længere sigt betød dette borgerlige islæt ikke mindst, at en masse penge blev kastet ind i modstandskampen, bestemt ikke uvæsentligt set i lyset af den tidligste modstandsbevægelses arbejde med at samle penge ind.³²

DKP »rørte trommerne«

Konklusion

DKP anså det for vigtigt at »røre trommerne« i forbindelse med en beskrivelse af Kiær-organisationens endeligt på stranden den 20. januar 1944, og i en artikel i »Ny Tid«s februarnummer omtales begivenhederne omhyggeligt, og der gøres især et stort nummer ud af, at Thormod Larsen var politimand.

De illegale ruters uorganiserede start er særdeles væsentlig til belysning af spørgsmålet om, hvorvidt modstandsbevægelsens initiativer kom oppefra eller nedefra. I de foregående ka-

pitler er det blevet klarlagt, at DKP's og Dansk Samlings initiativer igangsattes oppefra og var et led i en landsdækkende organisering. Initiativtagerne til de illegale ruter blev ikke sat i gang oppefra. Ruterne opstod blandt »borgerlige« uden tilknytning til »systemfjendske« kredse. Ruterne opstod som selvstændige uafhængige enheder, og først på et senere tidspunkt tilkoblede de den etablerede modstandsbevægelse. Ruterne etablering står som noget specielt i modstandsbevægelsens opbygningshistorie, fordi de egentlig falder udenfor det illegale arbejde indtil da.

VI - MILITÆRGRUPPERNES DANNELSE OG DERES UDVIKLING TIL SOMMEREN 1944.

De politiske forhold i Danmark efter den 29. august 1943 var på alle måder usikre og uigennemskuelige, og overalt var der en stigende forventning om, at besættelsen nærmede sig sin afslutning. Krigsbegivenhederne ville kunne berøre Danmark, eller den tyske besættelsesmagt kunne gå i opløsning. På denne baggrund følte forskellige kredse et behov for væbnede grupper, accentueret af værnenes opløsning og den indlysende uholdbare situation politiet stod i.

Krigsbegivenhederne kunne berøre Danmark

Opbygningen af M-grupper.....

I midten af december 1943 vendte SOE chefen i Danmark, Flemming B. Muus, tilbage fra London med ordre om at opbygge en illegal hær, men allerede før Muus' afrejse fra Danmark i oktober var opbygningen af ventegrupper/militærgrupper (M-grupper) påbegyndt, især indenfor den borgerlige del af modstandsbevægelsen. Det er dog ret vanskeligt at konstatere det nøjagtige dannelses tidspunkt for de enkelte grupper, idet disse, som navnet siger, ikke var tænkt anvendt som umiddelbare aktive enheder, og de har derfor ikke sat sig spor som for eksempel blad- og sabotagegrupperne.¹

I Helsingør

I Helsingør kan der allerede fra eftersommeren 1943 konstateres tilløb til begyndende dannelse af M-grupper i DS-regi, men først fra oktober/november 1943 afspejler der sig en aktivitet over en bred politisk front.²

Alle M-grupper i Helsingør var tilknyttet bestemte politiske grupperinger, og for nemheds skyld skal her gives en oversigt:

Civile grupper:

DS-grupperne - Dansk Samling og Terrænsportsforeningen

A-grupperne - DKP

Officergrupper:

0₁-grupperne - Socialdemokratiet (Officergruppe 1)

M-grupper og
O-grupper

0₂-grupperne - Konservative og andre »borgerlige« udenfor DS. (Officergruppe 2).

Det er særdeles væsentligt for den videre forståelse af M-grupperne at skelne mellem de civile-grupper, de egentlige M-grupper og grupper organiseret af officerer, O-grupperne. O-gruppernes separate organisation i København og Helsingør udgjorde sidst på krigen en hård belastning for forholdet i Frihedsrådet. Til gengæld er der ingen tvivl om militærets målsætning med styrken; nemlig at man i det mindste burde have en slagkraftig styrke i København og Nordsjælland til eventuel hjælp for Den danske Brigade i Sverige var opfyldt.

Indtil januar 1945 betegnedes både 0₁ og 0₂ kort og godt O-grupper. Efter en inddeling af enhederne i mindre kompagnier i januar 1945 fremkom betegnelsen 0₁₊₂, som iøvrigt er historisk betinget, da grupperne er opstået hver for sig og med hvert sit rekrutteringsgrundlag. Organisationen »Ringene« er ikke konstateret som værende blandt initiativtagere til gruppedannelser i Helsingør på det tidligste stadium. Først fra årsskiftet 1944/45 kan der spores en Ringen-aktivitet på værftet, men af så beskedent omfang, at Ringens arbejdergrupper (36 mand) i april 1945 tilsluttes A-grupperne som en selvstændig deling.³

Politiet oprettede også grupper, som dannedes efter korpsets opløsning i september 1944. Grupperne opretholdt en selvstændig organisation i Helsingør indtil medio april 1945, hvor den militære byledelse kontaktedes med henblik på en besættelse af politistationen i kapitulationsøjeblikket.⁴

Hvad er en
M-gruppe?

Betegnelsen militærgruppe dækkede ikke over noget klart defineret begreb før regionerne overtog grupperne og satte dem i system i foråret og sommeren 1944. Det, der konstituerede en »militærgruppe«, var indtil da næppe andet end villighed til at deltage i militære opgave udtrykt overfor en »organisator«, en ofte rudimentær organisation og et ønske om bevæbning.

Inden gennemgangen af de enkelte militærgruppers rekrutterings- og organisationsformer skal »rammerne« omkring militærgrupperne, militærets betydning for etablering af disse og organisationsarbejdet på landsplan kort beskrives.

Hærens befalings-
mænd interneres

Efter det tyske overfald den 29. august på militærets kaserner, skibe og skoler blev mandskabet i første omgang indkvarteret på tjenestestederne under tysk bevogtning. Efter få dages forløb begyndte en omplacering. Hærens befalingsmænd indkvarteredes i beslaglagte hoteller og skoler. På Sjælland place-

redes officererne på »Marienlyst Hotel« i Helsingør, »Hornbæk Badehotel« og »Hotel Bretagne« i Hornbæk. Generalkommandoens top placeredes på Marienlyst, hvor der i løbet af september og oktober dannedes en af den følgende periodes centrale magtgrupper, den såkaldte »lille generalstab«. Hærchefen general Gørtz indledte allerede under interneringen forhandlinger med de socialdemokratiske ledere om militærets videre rolle, specielt om et forsøg på at bevæbne befalingsmændene med svenske våben.

Møde med top-
politikerne

Møderne mellem de socialdemokratiske toppolitikere Buhl, Hedtoft-Hansen og generalen fandt sted i dagene omkring den 13. og 14. oktober i folketingsmand Sigurd Schytz lejlighed Lappen nr. 6 i Helsingør.

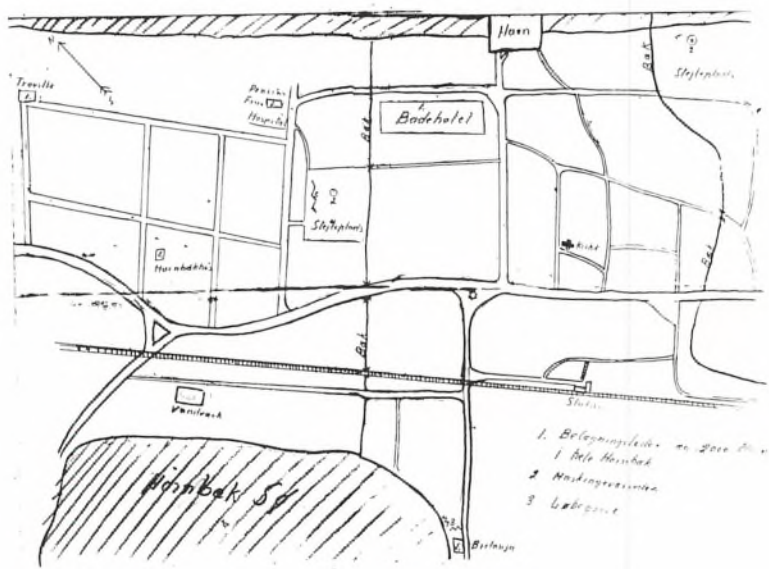
Allerede fra interneringens ophør i dagene 20. til 22. oktober havde »den lille generalstab« organiseret en opdeling af Danmark i mindre geografiske enheder. Sjælland blev delt i to afsnit, og Nordsjælland kom under oberst Tage Andersens ledelse. Til at organisere grupper af befalingsmænd med henblik på indsats i en kaossituationen på hele Sjælland udpegede »den lille generalstab« oberstløjtnant P. Riis-Lassen til at opsøge velegnede befalingsmænd i de enkelte byer. I Helsingør var der dog allerede organisationsarbejde i gang på officersplan, før Riis-Lassen kontaktede byen, idet oberst H.E. Christensen på grundlag af kontakter til »Foreningen af løjtnanter og kornetter« i København havde oprettet en ret luftig gruppedannelse i forbindelse med terrænsportsbevægelsen.

Oberstløjtnant
Riis-Lassen

DS-grupperne

DS-gruppernes oprettelse skal ses som direkte afledt af den aktivitet og de kontakter, der etableredes i forbindelse med starten af »Kajakklubben« i sommeren 1943. Finmekaniker John Alberg blev af Vilner Skov og Anker Olesen sat til at organisere DS-grupperne, hvoraf de første var identiske med de terrænsportsgrupper, som Alberg på det tidspunkt var leder af. Hovedparten af folkene var rekrutteret blandt arbejdskammeraterne på Gummifabrikken, hvilket også var tilfældet med »Kajakklubben«. I sensommeren 1943 var der 15-20 aktive.⁵ Hvornår Anker Olesen har foreslået denne opbygning af M-grupperne kan ikke siges bestemt, men sammenlignet med militærgruppernes opbygning i Rungsted/Hørsholm kan det dog sandsynliggøres, at det er sket sidst på sommeren, hvorimod en koordinering af DS-grupperne i Frederiksborg Amt først er sket efter regionsdannelsen i januar 1944. Det kan faktisk undre en, at et samarbejde ikke forekom tidligere, når man tænker

DS-grupperne var stærkt involveret i spionage omkring Helsingør fra sommeren 1943. Den illegale tegning viser tyske belægningssteder, maskingeværreder og løbegreve i og omkring Hornbæk.

på kontakterne til de selvsamme personer i forbindelse med »Kajakklubben«. Organiseringen af DS-grupperne i Helsingør var altså i fuld gang, før Arne Sørensen i »Niels Jydes breve« i november 1943 foreslog, at der dannedes seks-mandsgrupper som forberedelse til opstilling af en militærorganisation for hele landet.⁶

I løbet af vinteren 1943/44 blev organisationen i Helsingør udvidet til også at omfatte området indenfor en linie Hornbæk-Tikøb-Humblebæk med repræsentanter (grupper?) i, udover de nævnte byer, Hellebæk, Ålsgårde, Kvistgård og Gurre. Dette skete i forbindelse med, at det førnævnte samarbejde med Rungsted/Hørsholm indledtes under den nyligt dannede amtsledelse.

Hvor stor DS-organisationen var i Helsingørområdet i foråret 1944 kan ikke siges bestemt, men det har næppe været mere end omkring 50 mand, (opdelt i seks-mandsgrupper) hovedsagelig rekrutteret blandt arbejderne på Gummifabrikken tilsluttet terrænsporsbevægelsen. Gummifabrikken fungerede iøvrigt også som skjulested for de få våben, DS-grupperne på dette tidlige stadium var i besiddelse af. Direktør Olsen, der selv havde forbindelse til O-grupperne, billigede aktiviteterne og var bekendt med, at våben blev gemt på fabrikkens område.⁷

A-grupperne

Jørgen Hæstrup skriver i »Hemmelig Alliance«⁸, at DKP fra sommeren 1943 var i færd med at opstille specielle militærgrupper, oprindeligt tænkt formeret som 10-mandsgrupper. En sådan tidlig aktivitet kan dog ikke påvises i Helsingør, hvor dannelsen af A-grupperne først påbegyndtes fra november 1943.

»I efteråret 1943 modtog Helsingør afdeling af Danmarks kommunistiske Parti en opfordring fra nuværende medlem af Sjællandsledelsen, Bach (arbejdsmand P. Nissen Blom), om oprettelse af militære grupper med væbnet modstand mod tyskerne for øje. Civilingeniør Kristian Engelsen blev af partiets byledelse udset til at være leder af disse grupper«.⁹

I januar 1943 havde Kristian Engelsen afsluttet sit studium, hvorefter han indkaldtes til militæret under den specielle ordning for civilingeniører. Den 29. august 1943 blev Engelsen interneret sammen med de øvrige befalingsmænd indtil begyndelsen af november.¹⁰ Kristian Engelsen beretter selv om, hvorfor han blev sendt til Helsingør: »Beslutningen er taget af Gunner Olsen, tror jeg, efter samråd med Eigil Larsen, - efter at CK... via Bach har forlangt at få en mand i gang med A-grupper i Helsingør. Da jeg protesterede over for Eigil, sagde han til mig, at det var CK's afgørelse, som han ikke kunne gøre noget ved....«.¹¹ Forklaringen er sandsynlig. Det har været i Gunner Olsens og Eigil Larsens interesse at få en mand, de kendte, til Helsingør, en mand der samtidig ikke var kendt i Helsingør, men kendt med partiapparatet der. Men at DKP i Helsingør på den anden side ikke var interesseret i en sammenblending med denne nye organisation fremgår af, at Kristian Engelsen kun fik en mand fra partiet til at hjælpe sig, men en ikke uvæsentlig mand, idet Gunnar Hansson var tillidsmand for arbejdsmændene på værftet.¹²

A-grupperne organiseredes som fem-mandsgrupper, hvis medlemmer hovedsagelig blev rekrutteret blandt skibsværftsarbejderne. Gruppeledere rekrutteredes blandt arbejdere med kommunistisk tilhørsforhold, mens dette ikke specielt kan siges om de menige medlemmer, idet adskillige unge socialdemokrater sidst på krigen tilknyttedes A-grupperne.

Rekrutteringen på værftet foregik ved, at lederne bevidst fandt nogle delingsførere med en bred bekendtskabskreds, og disse delingsførere fandt så frem til gruppeførere, der mentes i stand til at rekruttere fire arbejdskammerater. Denne organisationsform, som DS iøvrigt også benyttede, var virksom på papiret, men i praksis kom der en del kortslutninger.

I sommeren 1944 var organisationen vokset så meget, at en omorganisering i delinger, hvorunder hørte et vist antal grupper, af sikkerhedsgrunde blev påkrævet, og Kristian Engelsen fik yderligere to mand til hjælp fra partiet. Paul Christensen, (tillidsmand for formerne), blev næstkommanderende og chauffør Carlo Christensen kurer.

Samtidig med organiseringen i Helsingør opstilledes også A-grupper i omegnen, og i løbet af foråret 1944 var organisationen udbygget til at omfatte området indenfor linien Hellebæk/Ålsgårde - Tikøb - Kvistgård - Espergærde - Humlebæk. Det nævnes, at der allerede på dette tidspunkt var organiseret 250 mand i Helsingør og 150 mand i omegnen. Krigen ud forblev dette det maximale antal, idet det blev anset for usandsynligt, at der kunne skaffes våben til flere.¹³

Medens DKP og A-grupperne i Helsingør blev holdt skarpt adskilt, ser det ud som om, at A-grupperne i Helsingørs omegn overtog, blev identiske med, de derværende lokale partiafdelinger. I hvert tilfælde kan en sammensmeltning konstateres i Kvistgård, Snekkersten og Espergærde.¹⁴

O-grupperne

Hvor meget interneringen af en del af militærets topofficerer på Marienlyst i Helsingør kom til at betyde for O-gruppernes etableringsfase i Helsingør står ikke rigtig klart. Den socialdemokratiske folketingsmand Sigurd Schytz har ikke selv efterladt materiale til belysning af den betydning, hans kontakter med officererne havde. Det må dog anses for sandsynligt, at han er blevet informeret om resultaterne af de møder, officererne og politikerne holdt i hans lejlighed i oktober 1943.¹⁵

Den endelige aftale om opstillingen af O-grupperne på landsplan blev sluttet med politikerne i begyndelsen af november. Sidst på året henvendte oberstløjtnant P. Riis-Lassen sig til havneingeniør A.L. Hvalkof i Helsingør og anmodede ham om at være behjælpelig med at danne militære grupper i Helsingør. Riis-Lassen må have givet Hvalkof direktiver om, at militærgrupperne skulle rekrutteres fra konservative og socialdemokratiske kredse, for Hvalkof kontaktede umiddelbart efter Sigurd Schytz og Magarinefabrikkens direktør N.S. Sørensen. Sigurd Schytz foretog en undersøgelse i København for at verificere opfordringen.¹⁶

Opbygningen af O-grupperne påbegyndtes herefter i socialdemokratisk henholdsvis konservativt regi, men med fælles leder i Hvalkof. I Helsingør er der altså ikke tale om O-grupper

opbygget omkring officerer, som i København, men en politisk rekruttering.

Sigurd Schytz kom til at stå som den egentlige leder af de socialdemokratiske O₁-grupper, og med hans politiske og fagforeningsmæssige forbindelser kom rekrutteringen hovedsagelig til at foregå blandt organiserede socialdemokrater.¹⁷ Som tidligere nævnt var der allerede fra 1940 en lille socialdemokratisk efterretningsorganisation i Helsingør, og det var da også disse folk Schytz tyede til. Forretningsfører for Fællesorganisationen Valdemar Bertelsen og maskinarbejder Niels Mørk kom til at stå for arbejdet i marken, og det var fortrinsvis blandt medlemmerne i smedenes socialdemokratiske klub, at rekrutteringen foregik. Hovedkvarteret for O₁-grupperne blev kælderen i Folkets Hus, hvortil organisationen allerede i slutningen af 1943 modtog de første våben. Hvor mange O₁ folk der var i foråret 1944 vides ikke, idet kilderne intet nævner derom. I det hele taget findes der kun et yderst sparsomt materiale overleveret vedrørende O-grupperne, og derfor kan mange spørgsmål ganske simpelt ikke besvares.

Med hensyn til de konservative O₂-grupper ser det ud som om, Hvalkof og N.A. Sørensen har taget initiativ til, at direktør Olsen, Gummifabrikken Tretorn, er blevet kontaktet og udnævnt til leder af O₂-grupperne.¹⁸ Men udover Olsen har Hvalkof sent på foråret kontaktet dommerfuldmægtig Asger Berning, som var leder af en selvstændig gruppe, der var opstået på Wiibroes Bryggeri. I løbet af foråret 1944 talte O₂-grupperne omkring 60 mand, rekrutteret blandt kontorpersonalet på Tretorn, arbejdere på Wiibroe, enkelte selvstændige erhvervsdrivende og folk fra den højere embedsstand.

O-gruppernes oprindelige opgaver var først og fremmest at besætte de offentlige værker, jernbanen og havnene på Nordkysten for at hindre en ødelæggelse. Endvidere skulle de deltage i ordenens opretholdelse. Grupperne skulle principielt først træde i kraft, når tyskerne ikke eksisterede som organiseret militærmagt mere. I den første tid var der ikke tale om fast organiserede grupper, men det ændredes gradvist i efteråret 1944, idet et samarbejde med A- og DS-grupperne krævede fuldt udbyggede grupper for at undgå overlapninger i rekrutteringerne.¹⁹

Udover den ovenfor skitserede politiske sammensætning af de enkelte afdelinger af militærgrupperne i Helsingør, kan man med rette også foretage en aldersmæssig inddeling, idet

det viser sig, at folk til A-grupperne rekrutteredes blandt mænd i 17-25/28 års alderen, DS-grupperne 25-30/32 og O-grupperne over 35 år. En sandsynlig forklaring herpå kan være lederens alder, Engelsen var i 1943 23 år, Alberg 29 og O-gruppernes ledere alle over 35 år.²⁰

DEN MILITÆRE BYLEDELSE

Kolde fronter

Militær-/ventegruppernes dannelse kom til at betyde et voldsomt opsving i illegalt organiserede, men samtidig kom det også til at betyde en skærpelse af de politiske modsætninger, især mellem O og A-grupperne. Der er flere grunde til disse kolde fronter, nogle historisk betinget som følge af kampen om tillidsmandsposter mellem DKP og Socialdemokratiet på Værftet. Andre var affødt af samarbejdsproblematikken, kommunevalget i 1943 og andre igen helt personlige. A-grupperne nævner O-gruppernes organisationsform som en væsentlig grund. Det svirrede i luften med beskyldninger om stikkeri, iøvrigt ubehagelige beskyldninger som ikke kan verificeres. Den skæve våbenfordeling slog også igennem i Helsingør.

Koordinering

Som tidligere nævnt kom der først en koordinering i gang imellem DS-grupperne i Frederiksborg Amt efter dannelsen af Sjællandsledelsen i januar 1944, men allerede på det tidspunkt var opbygningen af amtsledelsen i fuld gang.²¹ I efteråret 1943 modtog byledelsen i Rungsted/Hørsholm (korngrosserer Kaj Christensen, bankbestyrer Theis og vejassistent A.E. Nielsen) en opfordring fra Arne Sørensen om at udpege en mand til militær amtsleder i Frederiksborg Amt. Byledelsen pegede på sin militære rådgiver, oberstløjtnant C.V. Deleurant, der accepterede. Herefter bestod amtsledelsen i princippet af Rungsted/Hørsholm byledelse og var krigen ud helt i DS regi, hvilket gav nogle gnidninger med A-grupperne. I løbet af december/januar 1943/44 fik amtsledelsen selv oprettet nye M-grupper eller kontakt med bestående DS-grupper i amtet, og i januar holdtes det første større koordinerende møde i Rungsted med deltagelse af den nylig oprettede Sjællandsledelse. I mødet deltog, udover amtsledelsen, Rolf Lütken fra Hillerød, John Alberg fra Helsingør, Anker Olesen fra Sjællandsledelsen, vinhandler Justesen, der var chef for Sjællandsledelsen og oberst Tage Andersens fortrolige medarbejder. Dette møde fik vidtrækkende konsekvenser for samarbejdet imellem DS-grupperne og A-grupperne, idet kontakten mellem John Alberg og

Beskyttelse af havne	<p>Kristian Engelsen nogle måneder senere foranstaltedes gennem Sjællandsledelsen.</p> <p>Som led i opbygningen af den illegale hær og invasionsforberedelserne modtog Flemming B. Muus den 4. februar 1944 en instruks fra England om at sørge for forberedelser til beskyttelse af havne af operationel betydning. Muus blev derfor opfordret til at oprette »counter-sabotage groups« i følgende havnebyer: København, Ålborg, Århus, Esbjerg, Odense, Sønderborg, Nyborg, Korsør og Helsingør. Hovedindsatsen blev beskrevet som i første omgang at undgå eller ødelægge tyske mineringer af havneanlæggene. Dernæst at indsamle oplysninger om tysk virksomhed i havnene, både i de nævnte og en række mindre havne. Muus gik til den illegale marinestab »Elverhøj« med denne instruks, og i »Elverhøj« påtog man sig opgaven.</p>
Orlogskaptajn Jens Julius Westrup	<p>Der udsendtes søofficerer til alle de nævnte havne, og på Sjælland ordnede man det således, at der i København, Korsør og Helsingør oprettedes særlige havnestyrker rekrutteret fra den lokale modstandsbevægelse, personale på havnen med mere. Lederen af disse styrker i Helsingør blev orlogskaptajn Jens Julius Westrup.</p>
Beskyttelse af mindre havne	<p>I en lang række mindre havne lod man reserveofficerer og kvartermestre overgå til kystpolitiet, og et meget stort antal småhavne blev dækket ind på denne måde, i Nordsjælland således Hundested, Hornbæk, Humlebæk og Gilleleje. Deres opgave var dobbelt. Dels skulle de danne havnegrupper og beskyttelsesforanstaltninger, og dels skulle der indsamles oplysninger om tyske skibsbevægelser.</p>
Kontakterne udbygges	<p>Ved aktionen mod politiet den 19. september 1944 blev en del af grupperne i småhavnene revet op, men »Elverhøj« og den illegale politiledelse overtog ansvaret for en reorganisering. De nydannede grupper blev nu sat i forbindelse med den lokale amtsledelse, der i almindelighed lod grupperne indgå i deres organisation. Dette skete dog først i januar 1945 i Frederiksborg Amt.²²</p>
A- og DS-grupperne	<p>Efter Westrups ankomst til Helsingør blev der, sandsynligvis gennem efterretningstjenestens forbindelser til Dansk-Svensk Flytningstjeneste, oprettet kontakt med direktør Parkow på Wiibroes Bryggeri, og Westrup blev omkring den 20. februar pro forma ansat på kontoret dér for at sondere terrænet. M-gruppernes løse organisation (efter krigen kaldet et tegn på »hvor hemmelighedsfuld organisationen var opbygget«) bevirkede imidlertid, at Westrup ikke opnåede kontakt</p>

Orlogskaptajn Jens Julius Westrup, militær byleder i Helsingør 1944-1945, fotograferet umiddelbart efter krigen.

med bestående grupper, og i marts fik Deleurant en henvendelse fra Westrup med anmodning om hjælp til etablering af denne kontakt. I et møde som blev afholdt kort tid efter i korngrosserer Kaj Christensens hjem i Hørsholm redegjorde Westrup for sin opgave og ytrede ønske om, at amtsledelsen satte ham i forbindelse med grupper i Helsingør. »På det tidspunkt var stikkervirksomheden imidlertid begyndt at tage et betydeligt omfang... og vor forhandling med Westrup endte med, at vi meddelte ham, at han skulle høre nærmere fra os. Vi satte os straks i forbindelse med København for derfra at indhente yderligere oplysninger vedrørende denne sag. Ca. en måned senere, og inden vi ... havde modtaget de ønskede oplysninger fra København, tog vejassistent Nielsen og jeg på en biltur til Nordsjælland for nærmere at knytte kontakter mellem de forskellige distrikter. På denne tur besøgte vi også Westrup på Wiibroes Bryggeri. Kort tid efter at vi havde begyndt samtalen med ham, kom en fra Sjællandsledelsen udsendt mand, der ønskede at tale med Westrup i samme anledning som vi var kommet. Denne mand var Blom Nissen... Dette var en betydelig hændelse, ikke fordi det var første gang vi traf ham, men fordi han repræsenterede arbejdsgrupperne indenfor frihedsbevægelsen... Ved mødet med Blom Nissen opnåede vi at koordinere de borgerlige grupper og arbejdergrupperne i amtet. Samtidig blev der ved dette møde oprettet en militær byledelse i Helsingør, som kom til at bestå af følgende: Ingeniør Engelsen fra arbejdergrupperne, Alberg fra de borgerlige grupper samt militærchef orlogskaptajn Westrup. Ved Niensens og mit besøg i Helsingør blev kontakten ligeledes sluttet mellem Helsingør-Hornbæk og Hellebæk. Foreløbig fik Helsingør kom-

mandoen over hele Nordsjælland, idet vi fortsatte turen til Hellebæk, hvor vi traf aftaler med lærer Larsen og kunstmaler Havsteen Mikkelsen ... samt til Hornbæk, hvor kontakten først oprettedes gennem barber Helle og installatør Arndt Jensen...«²³

Dette var dog ikke det første møde mellem A- og DS-grupperne i Helsingør, idet både John Alberg og Kristian Engelsen har berettet om tidligere kontakt, sandsynligvis etableret gennem Anker Olesen og Blom Nissen i Sjællandsledelsen.²⁴

Samarbejdet i den militære byledelse

Samarbejdet i den militære byledelse kom til at betyde en ganske betydelig forøgelse af både A- og DS-gruppernes aktiviteter. Som nævnt var Westrups hovedopgave sikring af havnen, og i løbet af foråret 1944 påbegyndtes planlægningen af dette mellem Westrup og Engelsen. John Albergs hovedopgave blev at forberede afspærringer af indfaldsvejene til Helsingør og hans terrænsportsfolk afmærkede træer i omegnen egnede til formålet. DS-grupperne begyndte også at beskæftige sig med efterretningsvirksomhed, og i løbet af efteråret blev blandt andet de tyske torpedoafskydningsanlæg på svømmestadion i Helsingør affotograferet fra Tretorns skorsten og sendt med kajak til Einar Andersen i Helsingborg.²⁵ Dele af A-grupperne blev sat på bevogtningstjeneste ved havnen.

Andre gruppedannelser

Fra den militære byledelses dannelses tidspunkt var den ganske givet klar over, at der var andre M-gruppedannelser i Helsingør, men ikke hvilke. Sandsynligvis via Sjællandsledelsen fik Westrup kontakt med Hvalkof fra O-grupperne, og hermed startede forhandlinger om et samarbejde, et samarbejde som først blev en realitet i januar 1945.²⁶

En koordinering var nødvendig

Allerede under de første møder berettede Hvalkof om O-gruppernes organisationsform og opgaver, og Westrup indså, at en koordinering var nødvendig først og fremmest med hensyn til ordenens opretholdelse i aktionsøjeblikket. Hvad der imidlertid egentlig skete i forhandlingerne mellem Westrup og Hvalkof står hen i det dunkle. Det ser ud til, at Hvalkof videre har etableret kontakt med direktør Olsen fra O₂. Med Hvalkofs billigelse lovede direktør Olsen på et senere møde Engelsen og Alberg at stille sig og sine folk til rådighed i påkommende tilfælde. At flere O₂ folk imidlertid var utålmodige og ville have et snævert samarbejde i gang bevirkede, at en hel deling (25 mand) i sommeren 1944 brød ud og tilsluttede sig DS-grupperne.

Kontakten med O₁-grupperne er straks en mere speget affæ-

Kontakten med O gav problemer

re, og samarbejdsplaner kom først i gang henimod slutningen af 1944, efter at der i august 1944 var givet grønt lys fra »den lille generalstab« til at gå i gang med en sammenslutning på hele Sjælland. De knap 1000 mand i O-grupperne blev herefter optaget i Sjællandsledelsens M-grupper i løbet af de næste måneder.

Den egentlige sammensmeltning var først færdig i januar 1945, og den foregik ikke uden en vis murren i rækkerne. I de civile grupper var der flere steder modstand, men også fra O-gruppernes side kunne der være modstand mod sammenslutningen. I Helsingør gik bølgerne meget højt.

VII - DEN »CIVILE« MODSTANDSBEVÆGELSE AKTIVITETER I 1944-45 OG STREJKERNE I 1944

I efteråret 1943 prægedes Socialdemokratiet af en voldsom antikommunisme. En af årsagerne til det skal ses i det snævre samarbejde, Socialdemokratiet på dette tidspunkt indledte med de konservative for opstillingen af en illegal militærorganisation baseret på officerskorpset. Af DKP tolkedes samarbejdet, som om Socialdemokratiet var i færd med at svinge til højre. Men militærorganisationen var en defensiv foranstaltning i forhold til kommunisterne med det formål at sikre genindførelsen af det parlamentariske styre ved krigsafslutningen og ikke en politisk drejning.

Men med samarbejdspolitikens sammenbrud var Socialdemokratiet og dets faglige organisationer også bragt i en defensiv politisk position, som DKP havde muligheder for at udnytte i en politik med erfaringer fra auguststrejkerne som grundlag og ved at drage fordel af det nyetablerede Frihedsråd som koordinator af den stigende modstandsaktivitet. Dannelsen af »De Uafhængige Arbejderes Fællesudvalg« er omtalt som et forsøg på at splitte de socialdemokratiske ledede fagforeningsorganisationer i Helsingør. At det også blev opfattet således af de socialdemokratiske fagorganisationer, viser blandt andet dannelsen af »Smedenens Socialdemokratiske Klub« og et forslag fra borgmester Peder Christensen om, at kun medlemmer af Socialdemokratiet kunne blive medlemmer af Arbejdernes Fællesorganisation. Forslaget kom dog aldrig videre. At DKP's faglige indflydelse i 1943/44 var forholdsvis ringe i Helsingør, viser en resolution mod »Den uafhængige Arbejdergruppes« fremgangsmåder, vedtaget med 125 stemmer mod 19 på Arbejdernes Fællesorganisations repræsentantskabsmøde

Formål at sikre et parlamentarisk styre

Fagorganisationerne forblev Socialdemokratiske ledede.

Kampagne for enhed i arbejderbevægelsen

den 13. december 1943.¹ Fagorganisationerne i Helsingør var og forblev fuldstændig socialdemokratisk ledede. At Socialdemokratiet her, som i det øvrige land, også passede på ikke at kaste for mange medlemmer »i løvens kløer«, viser drejningen i de resolutioner, som enstemmigt blev vedtaget i Fællesorganisationen (hvor Anker Hansen fra efteråret 1943 var blevet indvalgt) i løbet af foråret 1944. Den 27. marts vedtoges en resolution angående de forringede levevilkår og dækning af pristigningerne og vareforringelserne. Endvidere forlangte man indført et prisstop.

Den kampagne for enhed i arbejderbevægelsen, som DKP startede på baggrund af Kominterns opløsning, havde som mål at sætte arbejdspladserne i bevægelse i en aktionsenhed, der ville tvinge arbejderbevægelsens socialdemokratiske ledelse ud i åben konflikt med medlemmerne, og udsendelsen af »Fagbevægelsens vej« i januar 1944 var DKP's afgørende fremstød for at skabe enhed for neden i fagbevægelsen.² Samtidig med at de faglige ledere blev anklaget for svig og kollaboration, rejstes en række økonomiske og sociale krav, som skulle tvinge de samme ledere til at gå med eller mod modstandsbevægelsen. Men selvom der opstod stærk uro på arbejdspladserne i de første måneder af 1944, blev aktionsenheden ikke nogen ubetinget succes for DKP, og allerede inden den kommunistiske enhedsagitation kulminerede i fagbevægelsen i 1944, var Socialdemokratiet på vej til venstre. I maj 1944 begyndte DKP derfor at ændre holdning til Socialdemokratiet fra skarp kritik til en forsoningslinje under erkendelse af, at enhedsaktionen ikke havde tilstrækkelig gennemslagskraft i organisationerne. Fagbevægelsens enhed blev opretholdt under ubestridt socialdemokratisk ledelse og med en politisk målsætning, der i hovedsagen var formuleret af samme ledelse. Men kursændringen kan også ses som et forsøg på at undgå et så uforsonligt forhold til den socialdemokratiske partiledelse, at det umuliggjorde den folkefrontspolitik, der var den kommunistiske ledelses egentlige ambition.³

Folkefrontspolitik

Efter folkestrejkerne i sommeren 1944 formulerede DKP sin folkefrontspolitik som et politisk samarbejde mellem en enig arbejderbevægelse og modstandsbevægelsen. Men partiets forsøg på at binde Frihedsrådet til et socialt efterkrigsprogram, der skulle bringe Rådet på linie med arbejderbevægelsen, mislykkedes. DKP måtte i stedet koncentrere sig om at holde sammen på modstandsbevægelsen som en potentiel politisk faktor i efterkrigstiden.

Ingen fundamen-
tal politisk op-
splitning

DKP's styrke gennem 1944 til 5. maj 1945 lå i den nationale og politiske aktivering, der havde fundet sted både i arbejderkredse og andre befolkningsgrupper.⁴ Modstandsbevægelsen virkede aktiviserende, på tværs af traditionelle politiske strukturer og institutioner. Indkomsterne var faldet kraftigt, og faglige og økonomiske restriktioner havde på de store arbejdspladser skabt et grundlag for fælles aktionsenhed. Spørgsmålet var så, om den var stærk nok til at svække Socialdemokratiet? Det var den ikke. Krigen havde ikke skabt nogen fundamental politisk opsplitning af samfundet, og de politiske institutioner og strukturer var så intakte, at de kunne arbejde for en reetablering af førkrigstidens politiske forhold. Socialdemokratiet formåede i det sidste krigsår at engagere sig så stærkt i de militære ventegrupper, samtidig med at en splittelse mellem partiet og dets fagorganisationer blev undgået, at DKP's enheds- og folkefrontspolitik kort sagt blev begrænset til en påmindelse om DKP's indsats og betydning i modstandsbevægelsen.

Set under et er Socialdemokratiets politiske linie fra slutningen af 1943 til befrielsen præget af en venstresvingning båret af en overbevisning om nødvendigheden af en socialistisk struktureret økonomi i efterkrigstiden.

En målbevidst
socialdemokratisk
taktik

Med DKP's mislykkede forsøg på at samle Frihedsrådet om et socialt og økonomisk efterkrigstidsprogram var DKP's folkefrontspolitik i realiteten faldet til jorden, samtidig med at den samlede effekt af enhedsspørgsmålet blev, at det socialdemokratiske lederlags traditionelle fjendtlige holdning forstærkedes. DKP var på grund af enhedsagitationen forpligtet over for et forsøg på at skabe organisatorisk enhed i arbejderbevægelsen. Samlingsforhandlingerne i sommeren 1945 viste, at DKP reelt ikke havde mulighed for at stille noget op overfor en svækket, men målbevidst socialdemokratisk taktik.

Befrielseskampen og dens mål blev først og fremmest defineret af det nationale »borgerskab« med organisatorisk ramme i Frihedsrådet. Grunden til, at arbejderklassen aldrig fik overherredømmet i kampen mod besættelsesmagten, skyldes, at den socialistiske enhedsfrontspolitik i praksis, både via organisationerne og fra fabriksgulvet, blev blokeret af de dybtgående modsætninger indenfor arbejderbevægelsen.

DKP FRA VINTEREN 1943/44 TIL BEFRIELSEN

I december 1943 blev Gunner Olsen udskiftet med kommis

Udskiftning i
DKP's top

Knud Pedersen som DKP's distriktsleder for Frederiksborg Amt. Knud Pedersen, som siden sin flugt fra Horserød den 29. august 1943 havde opholdt sig i København, fik af Knud Francer ordre til at flytte til Helsingør i begyndelsen af november 1943 for at aflaste by- og distriktsledelsen der. I december kom en stikker på sporet af Gunner Olsen, og CK besluttede at forflytte ham til Nakskov, hvilket skete i begyndelsen af januar 1944. Det blev herefter Knud Pedersens job at videreføre Gunner Olsens distriktslederfunktioner.⁵ Knud Pedersen var en glimrende teoretiker og skribent, (han havde i 1938 været på kominternskolen Bjørknäs Folkehøjskola ved Stockholm), og hans indflydelse kan allerede fra januar læses ud af »Nyt Tid« og Helsingør Folkeblad. Samtidig med Knud Pedersen kom også bibliotekar Leif Døssing som illegal til Helsingør. De blev begge installeret på Møllebakken 5, hvor DKP havde sit lokale trykkeri. Med Knud Pedersens ankomst til Helsingør ændredes også »NY Tid«s struktur. Fra at være rettet mod Helsingør Skibsværft blev det gjort mere amtsdækkende, og de enkelte afdelinger blev pålagt at sende materiale til redaktionen, der stadigvæk sad i Helsingør.

Et velorganiseret
distrikt

Knud Pedersen overtog fra Gunner Olsen et meget velorganiseret distrikt, måske det bedste på Sjælland, og hans hovedarbejdsområde kom da heller ikke til at ligge på det organisatoriske, men på det politiske plan. At få to heltidsillegale til Helsingør kom til at betyde en enorm aflastning for de hjemmeboende kommunister i byen. Det havde været et problem at få tiden til at slå til, og med de stadig nye initiativer var arbejdspresset efterhånden blevet meget stort. Især nævnes redigeringen af Helsingør Folkeblad, der blev trykt hos en bogtrykker i byen, som et næsten uoverkommeligt arbejde. Alt dette arbejde blev nu overtaget af de to illegale, og den lokale bladgruppe stod nu kun for trykning. Knud Pedersens ændring af »Nyt Tid«s linie medførte nogle diskussioner med Kristian Engelsen, som ikke lagde skjul på, at han havde sine synspunkter fra Eigil Larsen.⁶

Nyhedsstoffet
skulle perspekti-
veres

Fra Eigil Larsens og Engelsens side var der stor utilfredshed med den måde, nyhedsstoffet ukommenteret blev bragt på. Nyhedsstoffet skulle perspektiveres og udpensles en smule, men efter Knud Pedersens mening var lokalstoffet vanskeligt at behandle, da det næsten altid var småting og uden den store almene interesse.

Selvom det politiske og militære arbejde i Helsingør var me-

Byledelsen
reestablires

get skarpt adskilt, så betød Engelsens tidligere tilhørsforhold til partiafdelingen, at han kendte de gamle DKP medlemmer der, og han deltog fra tid til anden i byledelsens møder.

Indtil sommeren 1944 havde Gestapo og stikkere haft ringe betydning for det illegale DKP arbejde i Helsingør, men i slutningen af juli 1944 måtte hele byledelsen og en del menige DKP medlemmer (14 ialt) gå under jorden, og hovedparten transporteredes til Sverige. Byledelsen reestablires under Knud Pedersens ledelse med skibsbygger Folmer Larsen og arbejdsmand Gunnar Hansson som henholdsvis faglig og økonomisk leder.

14 DKP folk
under jorden

Der var på værftet foran en tysk emigrant, kvartermand Walther Bögels skab fundet en lommebog med navnene på 14 DKP medlemmer.⁷ Det var DKP's opfattelse, at Walther Bögel ville have eller havde stukket de 14 til Gestapo, og det faktum, at Bögels kone gjorde rent på »Wisborg« styrkede mistanken. De 14 DKP folk måtte gå under jorden, og Walther Bögel blev den 26. juli 1944 likvideret af en gruppe fra Hillerød. Efter krigen viste det sig imidlertid, at den egentlig stikker ikke var Bögel, men et DKP medlem med pekuniære problemer. Han havde derfor stukket sin egen gruppe, hvoraf to af hans brødre var medlemmer, og derefter smidt lommebogen foran Bögels skab.⁸ Bögel-affæren fik den 2. august 1944 en alvorlig udløber, idet billedskæreren Otte Bülow clearing-myrdedes af medlemmer af Brøndum-banden. En enig Fællesorganisation stod på linie med DKP og Frit Danmark bag en strejkeopfordring, som effektueredes med en generalstrejkes omfang, dog uden uroligheder.

Otto Bülow

DKP folk i Helsingør har senere gjort sig til talsmænd for den opfattelse, at dette var første gang, hele byen tænkte og handlede i overensstemmelse med modstandsbevægelsen. Modstandsbevægelsens generalstrejkeparole, opfulgt af BBC's »En sidste honnør for en god dansk mand«, havde sejret. Men samtidig måtte den omstændighed, at modstandsbevægelsen havde fået alle med, nødvendigvis lokke og tvinge samarbejdsfolkene til »at tage hele æren«.⁹

Walther Bögel
affærens
konsekvenser

Walther Bögel affærens konsekvenser (14 mand under jorden) blev af DKP distriktsledelsen betragtet som meget alvorlig. I en opfordring til »gruppelederne« i august 1944 understregede Knud Pedersen, hvor væsentligt det var for partiets eksistens og aktiviteter, at alle medlemmer nu gjorde et ekstra arbejde med indsamling af penge og fremskaffelse af logier.¹⁰

DKP i Hillerød oprullet

Lignende opfordringer blev bragt i »Ny Tid«, »Frit Danmark«, »Land og Folk« og det nystartede »Ploven«.

Det er ikke muligt ud fra det bevarede kildemateriale og samtaler med DKP folk yderligere at undersøge aktivitetsniveauet frem til den 5. maj 1945. I november 1944 blev alle Hillerød DKP og M-grupper oprullet.¹¹ Hvilken betydning det fik for M-grupperne i Helsingør, vil der blive vendt tilbage til i kapitel VIII. For DKP betød det, at praktisk taget alle de ledende personer i amtet blev kendt af Gestapo og måtte gå under jorden, men Knud Pedersen var i stand til at genplacere folkene i positioner, hvor deres evner og arbejdskraft stadig kunne benyttes.

Knud Pedersen selv flyttede i perioder til København, hvorfra han, tillige med Arne Kring Sørensen fra Frit Danmark ledede både Helsingør og amtet. »Ny Tid« tryktes en overgang i København.

Konklusion

Det er vanskeligt at betragte DKP i Helsingør som en egentlig selvstændig partiafdeling, hvilket iøvrigt også gælder de øvrige partiafdelinger i Frederiksborg Amt. Gunner Olsen havde allerede fra efteråret 1941 opbygget et yderst centralt ledet distrikt, og det var måske også grunden til, at Frederiksborg Amt fungerede så godt. Gunner Olsen førte sågar kartotek over alle medlemmerne i amtet.¹² Meget få initiativer i partiafdelingerne i amtet kan betragtes som lokale, og bladarbejdet var også centraliseret således, at Hillerødudgaven af »Ny Tid« tryktes efter manuskript tilsendt fra Helsingør. Fra efteråret 1942 var der jævnlig blevet afholdt distriktsmøder i Hillerød (sædvanligvis i »Horisont« på Skansebakken), hvor centrale problemer blev gennemdiskuteret. Knud Pedersen nævner, at det var en fantastisk fornemmelse at være i et hus helt fyldt med ligesindede.¹³ Med den eksplosive udvikling i modstandsbevægelsens numeriske omfang fra foråret 1944 viste denne centralisering sin svaghed, og en uansvarlig sammenblanding af DKP's politiske og militære organisation i Hillerød betød, at Gestapo ved blot at arrestere en mand fra DKP's amtsledelse (Rolf Lütken som samtidig var medlem af den militære amtsledelse) og få ham til at tale, med stort held oprullede hele Frederiksborg Amt vest. Kun fordi Dansk Samling havde etableret en aflytning af Gestapos telefonledninger i Helsingør, blev lignende arrestationer undgået her.¹⁴

PROTEST- OG SYMPATISTREJKERNE I SOMMEREN 1944

En mængde tabte arbejdstimer

1944 blev et meget uroligt arbejdsår, og strejker og telefonbomber florerede på arbejdspladserne. Formodentlig har DKP ikke stået bag de mange telefonbomber, som især fra januar 1944 til april 1944 betød tab af en mængde arbejdstimer og dermed også arbejds løn. Værftet betalte ikke for tabt arbejdsfortjeneste ved falsk sabotagealarm, men der blev givet arbejderne mulighed for at indhente den tabte arbejdsfortjeneste ved overarbejde. Denne ordning kunne fra organisationernes side ikke godkendes, og efter langvarige forhandlinger blev et kompromis indgået, så arbejderne fik en del af den tabte arbejdsfortjeneste dækket.¹⁵

Tyskerne arresterer arbejdere i flæng

Fra foråret dukkede strejker af »organiseret« karakter op. Hovedårsagen var som oftest påståede provokationer fra de tyske vagtposter, som fra september 1943 konstant bevogtede værftet. Værftsarbejderne kom ofte til at »tabe noget« og »spytte« netop der, hvor vagtposterne befandt sig, hvilket i perioder medførte, at tyskerne arresterede arbejderne i flæng. Arbejderne svarede med at nedlægge arbejdet.¹⁶ Alt tydede på, at det skulle blive en varm sommer.

»Gå tidligt hjem«

Baggrunden for Folkestrejken skal ikke uddybes her, men nævnes skal blot, at arbejderne på B&W nedlagde arbejdet mandag den 26. juni efter middag, og at disse »gå tidligt hjem« strejker hurtigt bredte sig til Københavns øvrige arbejdspladser. DKP var fast besluttet på, at disse begyndende strejker ikke igen skulle tabes på gulvet (som auguststrejkerne i 1943), og både fra centralt og lokalt plan etableredes omgående et koordinerende arbejde.¹⁷

Materialet

Materialet til belysning af Folkestrejken forløb i Helsingør er forholdsvis omfattende, men også ensidigt DKP orienteret. »Ny Tid« udkom i perioden 28/29. juni til 5. juli meget hyppigt med særnumre (ofte med to udgaver dagligt), og Knud Pedersen indsendte efter folkestrejken en fem siders indberetning til CK (hvor side to mangler) om Folkestrejken forløb i Nordsjælland 1. juli - 5. juli 1944.¹⁸ Politimaterialet, AS for Helsingør politikreds og minutindberetningerne til Rigspolitichefen giver derimod kun yderst sporadiske oplysninger. Beretningsmaterialet tegner, i forbindelse med CK indberetningen og fagforenings/organisationsprotokollerne, et billede af DKP's og Socialdemokratiets initiativer.¹⁹ Væsentlige initiativer fra »den borgerlige« ikke-kommunistiske modstandsbevægelse

Opfordring til Generalstrejke

har ikke kunnet påvises udover en beretning om, at medlem af Sjællandsledelsen, Anker Olesen, under strejken ankom til Helsingør for at undersøge mulighederne for et eventuelt angreb på Horserødlejren for at befri de indsatte.²⁰

Natten mellem 28. og 29. juni tryktes et særnummer af »Ny Tid« i 2500 eksemplarer, der kort orienterede om strejkernes forløb i København og opsummerede, at »Tyskernes sidste foranstaltninger har foreløbig været begrænset til København, men vi må gøre os klart, at de når som helst kan tage de samme metoder i brug, også andre steder, og hvis de går videre og tager nye terrormidler i anvendelse, vil det ophøre med at være et Københavnsk anliggende, og så vil hele det danske folk overalt vide at give dem svar på tiltale«. DKP havde således allerede på dette tidlige tidspunkt forberedt arbejderne på, at situationen kunne udvikle sig henimod etablering af sympati-strejker. Fredag den 30. juni eksekveredes dødsdommene over otte medlemmer fra Hvidsten-gruppen, og Generalstrejken proklameredes i København. Da rygterne om den forværrede situation nåede Helsingør, og tyskerne samtidig begyndte at beslaglægge lastvogne til troppetransport, begyndte arbejderne på flere virksomheder at »sive hjem, og i alle levnedsmiddelforretninger var stigende travlhed i løbet af dagen, ligesom folk sikrede sig vandforråd«. ²¹ Kommunisterne greb omgående den fornyede situation og trykte i løbet af natten til lørdag atter et særnummer af »Ny Tid« med en opfordring til generalstrejke. Bladet blev uddelt i hele Nordsjælland. Generalstrejken blev i løbet af lørdagen en realitet. Søndag proklameredes Folkestrejken i »Ny Tid«s søndagsudgave. »Og da solen stod i syd (lørdag) var Generalstrejken hørt op med kun at være en Generalstrejke, den var blevet en Folkestrejke. De handlende i hver landsby og by fulgte parolen, og lukkede butikkerne, da befolkningen havde nået at forsyne sig.«

Socialdemokratiske initiativer

Desværre er det kun muligt gennem det farvede DKP materiale at følge de aktiviteter, der fra socialdemokratisk side udfoldedes for at få strejken til at gå i sig selv, og derfor skal de socialdemokratiske initiativer, som beskrives i det følgende tages med alle mulige forbehold. Disse forbehold skal dog ikke tolkes henimod, at Socialdemokratiet ønskede en yderligere tilspidset situation, hvilket alene arbejdsmarkedets organisations og Københavns og Frederiksberg kommunes opråb søndag den 2. juli 1944 viser.²²

Lørdag søgtes strejkerne i København og Helsingør koordi-

Strejkerne for-
søges koordineret

Livlig
mødeaktivitet

Et »kup«

Atter møde-
aktivitet

neret, og repræsentanter for »de uafhængige« cyklede til København for at drøfte situationen med B&W's fællestillidsmand Janus Jensen. Selvom helsingørfolkene kom ind til København, var det ikke muligt for dem at få fat i fællestillidsmanden, og de måtte tage hjem med uforrettet sag.²³ Også Helsingør Værfts fællestillidsmand Mogens Knudsen tog til København og havde et møde med de faglige ledere der.

Søndag udfoldedes der en livlig mødeaktivitet. Arbejdernes Fællesorganisation holdt møde både kl. 10 og kl. 16, og det besluttedes at opfordre arbejderne til at gå i arbejde mandag morgen. Det ser ud til, at DKP var ved at miste grebet om strejken, og for at anskueliggøre det må man atter gå til CK-indberetningen fra Knud Pedersen: »Og da kapitulanternes opråb udsendtes om søndagen, sluttede Helsingør fællesorganisations forretningsudvalg og fællesklubbens bestyrelse med Knudsen i spidsen op bag det og opfordrede til arbejdets genoptagelse. Fællesorganisationens opfordring var uden betydning, værre var det med fællesklubbens, og det af to grunde. For det første måtte man regne med, at en del værftsarbejdere ville rette sig efter denne.... For det andet havde de uafhængige flertal i bestyrelsen, og Knudsen er kendt for at stå de uafhængige nær«. Fællesorganisationen sendte politiets højtaler-vogn ud i byen med opfordringen, samtidig med at der manedes til ro og orden, ellers ville det tyske sikkerhedspoliti skride ind.²⁴

I løbet af søndag aften besøgte repræsentanter fra DKP og »de uafhængige« medlemmer af fællesklubbens bestyrelse i et forsøg på at få dem til at ændre mening og således vende fællesklubbens beslutning på det planlagte møde mandag morgen før arbejdstids begyndelse.²⁵ Samtidig trykte DKP nogle løbesedler, »hvorpå der stod, at fællesklubben **ikke** anbefalede arbejdets genoptagelse«.

På mødet mandag morgen besluttede fællesklubben at opfordre arbejderne til atter at gå i arbejde. Skibsværftsarbejderne var forsamlet uden for værftets port, og i det øjeblik, fællestillidsmanden Knudsen stillede sig op for at opfordre til arbejdets genoptagelse, blev sedlerne kastet ud fra marketenderiets vinduer over de forsamlede arbejdere, som straks gik hjem. »Dermed var strejken sikret om mandagen«, skriver Knud Pedersen. Bestyrelsen for fællesklubben udsendte mandag i Helsingør Dagblad en henstilling til, at fællesklubben stod bag bestyrelsen i opfordringen om atter at gå i arbejde, og »man for-

dømmer den mandag morgen udsendte opfordring om ikke at gå i arbejde«. Mødeaktiviteten blev livlig også mandag. Fællesklubben holdt et par bevægede møder, og Mogens Knudsen var også til møde med borgmester Peder Christensen.²⁶ En fortsættelse af strejken var vanskelig, da der samtidig kom meddelelse fra København, at arbejdet der genoptoges fra tirsdag. DKP forsøgte dog at argumentere for en fortsættelse og udsendte i løbet af mandagen to særnumre af »Ny Tid«. Tirsdag morgen lå atter et særnummer af »Ny Tid« klar. Argumenterne var efterhånden blegnet så meget, at opfordringen blot afsluttedes med:

»Arbejdere på Helsingør Skibsværft.

Det skal ikke kunne siges om jer, at I var strejkebrydere i den store Generalstrejke! At I faldt jeres kammerater i ryggen!

Strejken fortsættes indtil den er vundet!«

Arbejdet blev genoptaget på værftet tirsdag morgen, og byens andre arbejdspladser fulgte efter, og i løbet af dagen normaliseredes forholdene.

»Sejren«

»Ny Tid« vedblev med at udsende særnumre, men fortsættelse af strejken var urealistisk, og det bar overskrifterne også præg af, de måtte laves positive. Tirsdag aften var overskriften: »Schalburgkorpset uskadelliggøres - Generalstrejken afblæses« og onsdag morgen (5. juli): »Sejren«.

Det er yderst vanskeligt at vurdere årsagerne til Folkestrejken forløb og afblæsning i Helsingør, men det er væsentligt for en forståelse af strejkens forløb at understrege, at den i sin opvindelse var, og forblev, en sympatistrejke. Helsingørs arbejdere havde intet personligt at kæmpe for. Schalburgkorpset hærgede ikke i Nordsjælland i nævneværdig grad, og der var ikke spærretid i Helsingør. Rygterne fra København om nedskydning af civilpersoner, afbrydelse af vand og elektricitet og »kampene i gaderne« blev af de samfundsbevarede kræfter benyttet til at skræmme arbejderne til en genoptagelse af arbejdet. Det var ikke lykkedes for DKP at splitte de faglige organisationer, og kun et »kup« gjorde, at arbejdet ikke blev genoptaget mandag. En fortsættelse af strejken var således allerede tabt mandag, og med Frihedsrådets proklamation samme dag kunne arbejdet ikke andet end genoptages tirsdag. Men som sympatistrejke må arbejdsnedlæggelserne betegnes som en succes for DKP.

Det lykkedes ikke at splitte fagorganisationerne

Sympati- og proteststrejker

Efteråret prægedes af strejker, sympati- som proteststrejker. Clearing-mordet på Otto Bülow og den strejke, det affød-

te, er allerede omtalt. Den 12. august 1944 rømmede tyskerne Horserødlejren. Helsingør by og værftet blev afspærret, medens udskibningen af fangerne stod på, og arbejderne i byen »sit down« strejkede.²⁷ 4. og 5. september strejkedes atter. En tysk vagtpost på en forpostbåd var sent søndag aften blevet såret af skud, som tyskerne påstod kom fra værftet. 17 arbejdere blev arresteret af de tyske myndigheder. Alle blev dog løsladt igen i løbet af mandagen, men arbejderne proteststrejkede.

Strejkens formål var at få fjernet en forpostbåd, der lå til reparation ved værftet. Mandag skete der imidlertid det, at remisearbejder Viggo Poulsen under mystiske omstændigheder blev skudt ned på vej til arbejdet, og strejken proklameredes derfor fortsat som generalstrejke til og med tirsdag. Forpostbåden blev ved forhandlinger mellem politimesteren og den tyske kommandant lovet fjernet inden onsdag morgen.²⁸ Selvom denne kampstrejke klart var rettet mod et tysk objekt, meldes der ikke om nogen form for uroligheder i byen vendt mod værnemagten. I øvrigt kan tilføjes, at ingen af 1944-strejkerne afødte nævneværdige uroligheder.

Materialets
karakter

Der er desværre ikke materiale til at belyse udviklingen i denne kampstrejke, men man får det indtryk, at DKP brugte forpostbåden og dermed fjernelsen af de tyske vagtposter som murbrækker for strejken. Bølgerne gik da også under denne strejke særlig højt på fællesorganisationens forretningsudvalgsmøde den 5. september, og det besluttedes med alle stemmer mod Anker Hansens at udsende en opfordring til arbejderne i byen.

Advarsler mod
strejker

Fra lørdag middag kl. 12 (16. september) til mandag middag kl. 12 (18. september) sympatistrejkedes der på en opfordring fra Frihedsrådet. Årsagen var denne gang deportationen af ca. 200 danske fanger fra Frøslevlejren til Tyskland.²⁹ Tirsdag den 19. og onsdag den 20. september sympatistrejkedes atter på opfordring af Frihedsrådet. Grunden var politiets internering, som dog i Helsingør kun gik ud over kystpolitiet.³⁰ Hermed holdt strejkerne i det store og hele op, da arbejderne på det tidspunkt var meget utilfredse med de mange strejker, der konstant tærede på lønningsposen. Strejkerne var fra nu af et våben, »man« skulle være forsigtig med at bruge, hvilket opfordringen fra »Ny Tid« om indstillingen af de mange telefonbomber, der fra november atter florerede, viser³¹: »Vi har før taget afstand fra denne form for »sabotage«...men det ser ud til, at ungdommelige elementer udnytter situationen med det

manglende politi. Dette kan ikke fortsætte. Arbejdernes økonomi kan ikke holde til det... Vi advarer på det kraftigste disse mennesker, og hvis det ikke hjælper, må andre midler tages i anvendelse. Sabotagen er ikke legeværk, den skal overlades til den organiserede modstandsbevægelse, og vi gør alle en indsats ved at arbejde langsomt«.

En kampstrejke

Strejkebølgerne i 1944 adskiller sig på flere måder fra strejkerne op mod 29. august 1943, ved at de havde karakter af protest- og sympatistrejker. Kun i et tilfælde kan man i Helsingør i efteråret 1944 tale om en egentlig kampstrejke, nemlig i forbindelse med skudepisoden i begyndelsen af september. Det er sandsynligt, at Frihedsrådets autoritet har haft stor betydning for de fleste af proteststrejkernes heldige gennemførelse, ikke blot i Helsingør, men også i de omliggende landområder. En anden væsentlig forskel fra 1943-strejkerne var, at disse tidsbegrænsede proteststrejker i vid udstrækning havde en helt anden rygdækning, og selv om der ikke kan spores initiativer fra de lokale myndigheder, så var proteststrejken mod mordet på Otto Bülow noget, hele byen sluttede op om. De faglige organisationer stod endda bag begravelsesarrangementet søndagen efter mordet.

Frøslevdeportationerne

De mange strejker gjorde efterhånden DKP betænkelig. Erfaringerne fra Folkestrejken viste, at det meget nemt kunne gå galt. Hertil kom den stigende utilfredshed med de mange strejker blandt arbejderne. Det kostede penge at strejke, og Knud Pedersen nævner, at allerede i forbindelse med proteststrejken mod Bülow-mordet viste det sig at være vanskeligt at få folk til at forlade deres arbejde. Proteststrejkerne mod Frøslevdeportationerne og politiets internering blev da også kun bragt i »Ny Tid«s særnumre under devisen »Frihedsrådet opfordrer til...« De lokale forhold kommenteres overhovedet ikke.

DEN »BORGERLIGE« - IKKE KOMMUNISTISKE - MODSTANDSBEVÆGELSE I 1944/1945

DS og efterretningsvirksomhed

I kapitel III og VI er dele af Dansk Samlings overgang til illegalitet i forbindelse med dannelsen af »Kajakklubben« og DS-militærgrupperne beskrevet. Det ser ud til, at store dele af Dansk Samlings politiske organisation overgår til M-gruppe regi, og måske derfor kan der ikke konstateres nogle politiske aktiviteter fra sommeren 1943, hvorimod DS-grupperne, som vi skal se i kapitel VIII, involverede sig i efterretningsvirksomhed (telefonaflytning etc). Denne militarisering af betydelige

dele af Dansk Samlings politiske apparat kan umiddelbart også konstateres i Rungsted/Hørsholm-området, og ud fra Trommers behandling af Dansk Samlings overgang til illegalitet i Sønderjylland, er det meget tydeligt, at dette også er tilfældet der.³²

H-H ruten

Enkelte initiativer udenfor de faste modstandsgrupperinger kan fra sommeren 1944 skimtes i Helsingør. Vigtigst var den efterretningsvirksomhed, som Einar Andersen fra Øresundstjenesten i Helsingborg i maj 1944 havde oprettet med en fast mand i Helsingør (kriminalbetjent Axel Petersen) og faste transportfolk på H-H færgerne.³³ Axel Petersen måtte den 19. september gå under jorden og flytte til København, men H-H-ruten fungerede kontinuerligt, og efterhånden tilsluttedes også DS aktiviteter (spionage på Kronborg, telefonaflytning og opmåling og nedtegnning af torpedoanlægget på Nordhavnen) til dette system.

Der er også konstateret en selvstændig gruppe omkring nogle lektorer og lærere på henholdsvis Helsingør Gymnasium og Teknisk Skole. Lektor Friis Sørensen var især aktiv på det efterretningsmæssige område og havde også forbindelser til Einar Andersen i Helsingborg.³⁴

En gruppe med tilknytning til BOPA

En gruppe af elever fra Teknisk Skole, deriblandt kriminalbetjent Axel Petersens søn Knud, planlagde i august 1944 en større sabotage mod Helsingør Værfts kraftanlæg, men »så kom der kontraordre fra Frihedsrådet«. ³⁵ Ved politiets internering stjal gruppen et par politibil og gemte dem i Nivå. Gruppen, der havde forbindelse til BOPA, måtte gå under jorden efter likvideringen af politikommissær O. Madsen i slutningen af oktober 1944 (hvilket de dog ikke havde noget med at gøre). De otte mand, som gruppen bestod af, deltog herefter i København i blandt andet sabotagen mod maskinfabrikken »Dan« og HIPO's garager. Gruppen blev stukket i marts 1945, hvorved fem af dens medlemmer blev taget af Gestapo. De fire af dem blev den 11. april 1945 henrettet i Ryvangen.³⁶ Helsingørgruppen blev i begyndelsen af oktober reorganiseret under ledelse af lektor Friis Sørensen og stud.techn. Børge Hestehave, men dens levetid blev kun af kort varighed. I slutningen af november arresteredes Friis Sørensen, og resten af gruppen arresteredes i forbindelse med afsløringen af en lyttecentral den 17. januar 1945. Disse helsingørgruppers virkefelter og forbindelser til både lokale og centrale organisationer står ikke klart. Friis Sørensen var en mand med mange jern i ilden, og han ud-

»Studenternes
efterretningstje-
neste«

øvede allerede fra efteråret 1943 en selvstændig spionageakti-
vitet, hvis resultater via »Kiær-ruten« blev formidlet til efter-
retningstjenesten i Sverige. Friis Sørensens navn er et af dem
man støder på i alle beskrivelser vedrørende modstandsbevæ-
gelsen i Helsingør.³⁷

Fra sommeren 1943 blev »Studenternes Efterretningstjene-
ste« trykt i Helsingør af folk tilknyttet terrænsportsbevægelsen
og DS. De oprindelige kontakter til Studenternes Efterret-
ningstjeneste i København er i dag udvisket, men det kan kon-
stateres, at den lokale gruppe trykte et opråb i forbindelse med
29. august 1943.

En duplikator blev sendt til gruppen, som bestod af fire
mand, med jernbanen fra København. Papir skaffede gruppen
dels fra private og dels gennem køb. Et eksemplar af den cen-
trale Københavnerudgivelse af »Studenternes Efterretnings-
tjeneste« blev tilsendt gruppen med posten. Bladet blev skre-
vet på stencil og duplikeret i op til 2000 eksemplarer. En del
uddeltes i Helsingør, resten sendtes til dækadresser i hele
Nordsjælland.

Gruppens økonomiske situation var meget dårlig. Penge
skaffedes dels gennem salg af illegale bøger, ligeledes tilsendt
fra København, bl.a. Steinbeck's »Månen er skjult«, og dels
fra egen lomme.

Gruppen bestod til efteråret 1944, hvor Gestapo arresterede
flere af dens medlemmer. I perioden sommeren 1943 til efter-
året 1944 havde man blandt andet trykkeri på Esrumvej 9
(Mølledal), Tvedesvej 17 og på Grønnehavevej.

Årsagen til gruppens optrevling skal ses i en uheldig sam-
menblanding af mandskab med den før omtalte »Kajak-
klub«.³⁸

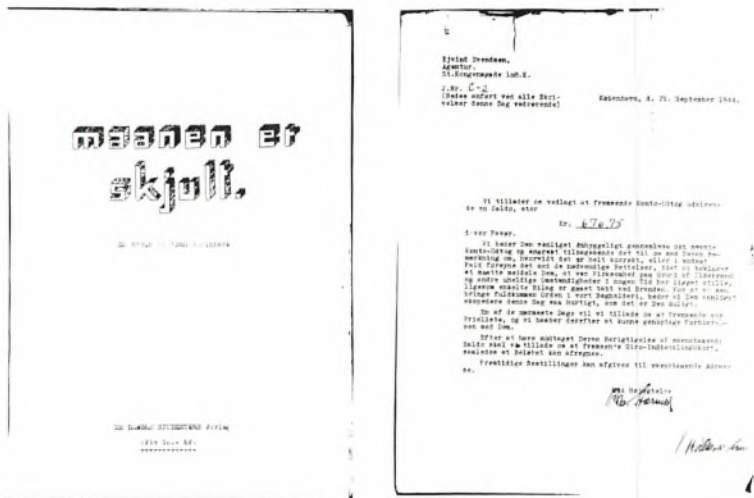
FRIHEDSRÅDETS LOKALKOMITE

Frihedsrådet påbegyndte efter ordre fra England sidst på som-
meren 1944 opbygningen af lokalkomiteer i provinsen.³⁹ An-
ledningen til opfordringen var et ønske om en bedre koordine-
ring af de mange strejker, der i sensommeren 1944 fulgte efter
Folkestrejken i juni/juli, men da lokalkomiteerne var blevet
dannet, var de lokale folkestrejkers periode stort set forbi. Lo-
kalkomiteernes vigtigste funktion blev da forberedelse af arre-
stationer efter befrielsen og udarbejdelse af kartoteker over
danskere i tysk tjeneste og medlemmer af nazistiske organisa-
tioner.

Funktion

Det var meget store pengebeløb, modstandsbevægelsen i løbet af besættelsen i administrerede. Pengene kom dels fra indsamlinger, salg af blade og bøger og fra Nationalbanken. Hvor DKP oftest afregnede i »Danske mænd« mærker, havde Dansk Samling forskellige konti hos advokater og agenturer i København. Indbetalinger og afregninger måtte kamoufleres. Vilner Skovs økonomiske kontakt var agenturet Ejvind Svendsen i København. Konto udtaget er undersøgt af Robert Stærmosen, en af topfigurerne indenfor Dansk Samlings arbejde.

Arbejdsfelt

Lokalkomiteerne skulle opbygges med repræsentanter for de fire store modstandsorganisationer, DKP, Dansk Samling, Ringen og Frit Danmark, og den militære byledelse skulle ligeledes være repræsenteret.

Lokalkomiteens betydning i Helsingør blev yderst begrænset, og den har da heller ikke sat særlig tydelige spor hverken i det bevarede materiale eller i beretningsmaterialet. Dannelsen af Lokalkomiteen i Helsingør kan henføres til oktober 1944, og den kom til at bestå af: Kordegn Åge Christensen (Dansk Samling), lærer Arne Rohde (Frit Danmark), maskinarbejder Arne Kring Sørensen (Frit Danmark og DKP), adjunkt Balle Hansen (Ringen), havneingeniør A.L. Hvalhoff (O-grupperne), orlogskaptajn J.J. Westrup (Militær byleder) og civilingeniør Kristian Engelsen (A-grupperne).

Lokalkomiteerne var modstandsbevægelsens lokale garanti for en politisk bonitet og dens sociale og nationale bredde, men som begivenhederne udviklede sig, blev der ikke brug for denne modstandspolitiske instans på det lokale plan.

Lokalkomiteens hovedarbejdsfelt blev udarbejdelsen af de før nævnte kartoteker og indsamling og fordeling af pengemidler til familier, hvor forsørgeren var arresteret eller illegal.

Det står klart, at lokalkomiteen i Helsingør fungerede i et snævert samarbejde med den militære byledelse, hvilket var helt naturligt, da det var den militære byledelse, der i befrielse-situationen skulle stå for de politimæssige opgaver.

SOE I HELSINGØR 1942-1945⁴⁰

- Faldskærmsfolk Flere DS-folk har påpeget eksistensen af faldskærmsfolk og kontakt med allierede agenter i Helsingør i krigens sidste år. Vilner Skov har således nævnt, at han igennem længere tid viste illegale engelske 16mm film for en indviet kreds i sit hjem, film han fik fra Secret Service, og Ejner Poulsen fortæller flere gange om faldskærmsmanden »Jens«, som var involveret i radiotjenesten.⁴¹
- Allierede flyvere Mange allierede statsborgere lagde vejen om Helsingør i krigens sidste år. Hovedsagelig var det personel fra nedskudte flyvere, som via kontakter, fortrinsvis præster, blev dirigeret til Nordsjælland for en videre transport til Sverige. Hjælpen afspejler sig både i beretningsmaterialet, i de illegale ruters sejl-rapporter og i politimaterialet. »Kiær-ruten« og »Speditøren« folk i Helsingør hjalp mange flyvere over.⁴²
- »Jelly will proceed to Elsinore« Igennem efteråret 1942 var der gentagne gange engelske planer fremme og forhandlinger med danske efterretningsofficerer i Stockholm om en sabotage af H-H overfarten. Planen havde kodekavnet »Barholme«. Tre mand blev nedkastet i Himmerland, men materiellet gik tabt, og operationen måtte opgives.⁴³ Med SOE chefen Flemming B. Muus's telegram til London den 21. maj 1943 starter endnu en SOE flirt med området. »Jelly and Lard landed nicely and everything is well. Both are now her in town. Jelly will shortly proceed to Elsinore where he will be attached various groups for instruction, planning etc. etc...«.
- Special Operations Executive Desværre er det ikke lykkedes gennem lokale folk at kunne spore noget resultat af denne fagmands besøg på egnen. Det kan tænkes, at opmærksomheden har været rettet mod skibsværftet, hvor kommunisterne på dette tidspunkt havde travlt med at »bære ved til bålet«. Et telegram fra London til Muus 17. maj henviser da også til værftet og specielt værftets produktion af flydemagneter som egnede sabotagemål. Politimaterialet er tavst om eventuelle forsøg derpå.⁴⁴ Det sidste vidnesbyrd om påtænkte SOE aktiviteter med »knald i« op imod 29. august afgik også ved en stille død.
- En planlagt sabotage Den gamle SOE »drøm« om en afbrydelse af H-H overfarten, med tilstødende jernbaner, var ikke gået i glemmebogen. »Jelly« beretter i flere håndskrevne rapporter fra 12. til 28. juli 1943 om aktionen og dens mislykkede forløb.⁴⁵
- Seks til otte lokomotiver, drejeskiven og pumpestationen på jernbaneterrænet ved Helsingør skulle have været sprængt i

luften. Tre faldskærmsfolk og en villig lokal DSB-mand blev involveret i projektet, men efter flere mislykkede forsøg besluttede SOE folkene sig til at returnere kufferten med sprængstof til København. Mandskabet ved remisen i Helsingør var pludselig blevet forstærket og bevæbnet. »Om tirsdagen var to lokomotiver brændt sammen nord for Helsingør som følge af, at nogle personer havde fyldt sand i lejerne, selvfølgelig af god gerning, men nok til at skade os i vort arbejde«, konkluderede »Jelly« lakonisk.

»Minestronen«

Fra efteråret 1943 er der to gennemgående sager i de få SOE telegrammer, som behandler Helsingørområdet. Dels drejer det sig om efterretningsstof, registrering af tyske rejsende med H-H overfarten og oplysninger om kystbatterierne på Nordkysten og dels om oprettelsen af en sender mellem Danmark og Sverige⁴⁶

De første planer om direkte sendinger til Sverige var fremme allerede i september 1943. I februar 1944 ankom en S-phone instruktør »Alto«, som skulle optræne en lokal mand i betjeningen af stationen, med kodenavnet »Minestronen«.

Den 10. august 1944 indberettedes til London: »Angående Minestronen. Dette er et meget sørgeligt kapitel i vor radiohistorie, og jeg tør næsten ikke tale om den. Det har været næsten umuligt at finde et hus. Flere gange har sagen været i orden, og derefter glippet i sidste øjeblik. Enten er ejeren blevet arresteret, flygtet til Sverige, eftersøgt af Gestapo, eller - endnu værre - fået »kolde fødder«. Der skal imidlertid blive gjort alt muligt for at få den sag i orden så hurtigt som muligt.«

Efter at senderen var etableret, iøvrigt i en villa på Gl. Strandvej mellem Espergærde og Humlebæk, opstod der tekniske vanskeligheder, og først ind i 1945 blev senderen et pålideligt bindeled i den ellers så effektive radiotjeneste.

VIII - MILITÆRGRUPPERNE FRA SOMMEREN 1944 TIL 5. MAJ 1945

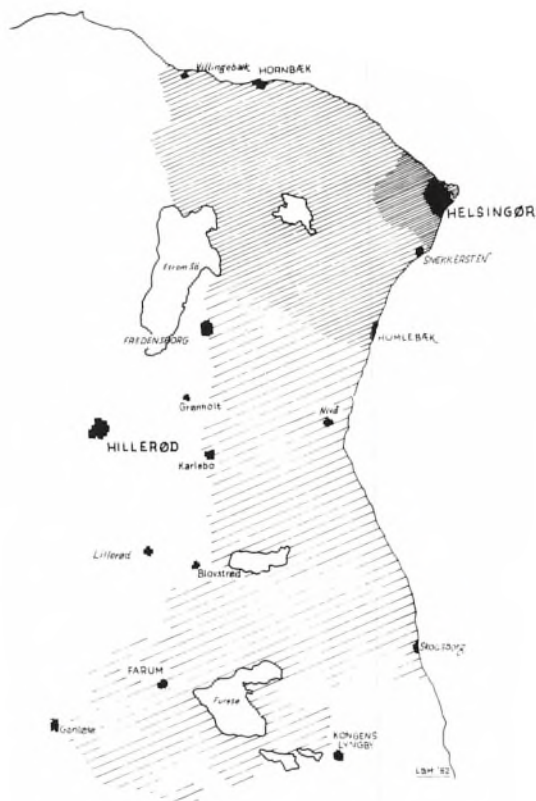
Arbejdet med opbygningen af militærgrupperne i Helsingør prægedes i efteråret 1944 i høj grad af to betydningsfulde begivenheder: Opdelingen af Helsingørområdet i to kommandoområder på grund af de påbegyndte tyske tanksspærringer rundt om byen og samarbejdsforhandlingerne med O-grupperne.

Gestapos oprulning i november 1944 af DKP og A-grupperne i Hillerød på grund af nogle uautoriserede våbenkøb kom til

Opdelingen af
Helsingørområdet

Amtsledelsen

at betyde, at Hillerøds DKP-medlem af amtsledelsen, Rolf Lütken, arresteredes. Derved mistedes kontakterne til grupperne i den vestlige del af amtet, idet der foretoges omfattende arrestationer i Frederikssund, Frederiksværk, Lillerød, Fredensborg og langs den nord-vestlige kyststrækning.¹ En reorganisering fandt sted. Ved et møde med repræsentanter for Sjællandsledelsen i Frederiksberg Have blev det besluttet, at amtet skulle deles i en østlig og en vestlig del. Deleurant og Kaj Christensen blev ledere af den østlige del, da de, som Nissen Blom udtalte det, »var kendt som røde hunde« i Hillerød. Amtsledelsen gik under jorden i København, og Kaj Christensen beretter, at amtsledelsen i begyndelsen af 1945 dagligt havde »morgensammenkomster i Frederiksberg Have, der til tider kunne omfatte 10 til 15 mennesker. Der blev nu oprettet intim

Skraveret: Frederiksborg Amt øst's operationelle område fra november 1944 til den 5. maj 1945.

Mellem skraveret: Helsingør Militære Byledelses operationelle område til årsskiftet 1944/45.

Mørkt skraveret: Helsingør Militære Byledelses operationelle område fra årsskiftet 1944/45 til den 5. maj 1945.

Ingen svenske maskinpistoler	<p>kontakt med faldskærmsjægere og militærets instruktører samt politiet«. ²</p> <p>Men på andre punkter kom oprulningen af Frederiksborg Amt vest til at få stor betydning, idet amtet ikke fik nævneværdig del i de svenske maskinpistoler, der kom til landet sent på året 1944. ³ København havde givet ordre til, at ingen våben måtte sendes til Frederiksborg Amt, og dette gjaldt også for nedkastede våben. Resultatet blev, at Helsingør i foråret 1945 var underforsynet med våben, og da der endvidere på dette tidspunkt forhandlede om en væbnet opstand i Danmark, blev manglen på våben det, der optog sindene i de kommende måneder.</p>
Amtsdelingen	<p>Efter delingen af Frederiksborg Amt i to bestod Frederiksborg Amt øst af området nord-øst for linien: Esrom kanal, Esrom sø, øst om Fredensborg, østkant af Grønholt hegn, vest om Karlebo, østkant af Tokkekøb hegn, øst om Bloustrød, østkant af Ravnholt, vestkant af Ganløse Øre, vest om Ganløse-Damvad Å, Værebros Å, sydkant af Jonstrup vang og Hareskov-Bagsværd sø, Lyngby sø, Mølleå til dens udløb. Hovedkvarteret var før øst/vest delingen i Hillerød, men fra årsskiftet 1944/45 var østhovedkvarteret Frederiksberg Have, medens vesthovedkvarteret blev reorganiseret i Hillerød under kaptajn A.D. Jensen og bogholder Truelsens ledelse. Kontakter til omkring 100 mand var bevaret intakt. ⁴</p>
Westrup flytter til København	<p>Selvom Helsingør gik fri af arrestationerne ved denne lejlighed, kom oprulningen af Frederiksborg Amt vest til at betyde, at Gestapo fik kendskab til organisationens omfang og dens ledere. Derfor måtte Westrup flytte til København, hvorfra han besøgte Helsingør et par dage om ugen. I april 1945 vendte han dog permanent tilbage. Kristian Engelsen fik besøg af Gestapo, men slap væk. Han måtte herefter opgive sit civile arbejde i København og gå under jorden i Helsingør. ⁵</p>
Hillerød reorganiseres	<p>Årsagen til, at arrestationerne i Hillerød fik så store konsekvenser, var, at ledelsen havde sammenblandet organisationerne i en sådan grad, at DKP var lig A-grupper o.s.v. DKP's amtsleder Knud Pedersen var på besøg i Hillerød den aften og undslap kun med nød og næppe arrestation ved at løbe væk på bare ben i vinterkulden. Hillerød stod nu helt på bar bund, og DKP måtte sende folk til byen for at foretage en reorganisering under ledelse af skibsbygger Sv. Å. Jørgensen, der, som tidligere nævnt, var gået under jorden i forbindelse med »Walther Bögel affæren« i sommeren 1944. ⁶</p>

Fra slutningen af 1944 etablerede tyskerne en jernring med tankspærringer og løbegrave omkring Helsingør.

Formålet var at kunne afspærre området i tilfælde af en tysk evakuering. Befæstningsanlægget havde i høj grad modstandsbevægelsens bevågenhed idet afspærringen ville betyde en afbrydelse af forbindelserne til de opbyggede M-grupper udenfor Helsingør by. En reorganisering, under hensyntagen til de nye forhold, foretoges da også i begyndelsen af 1945. Illegal tegning.

Men det tyske militær var også direkte skyld i store administrative ændringer indenfor området. Baggrunden skal ses i opbygningen af tyske befæstningsværker rundt omkring Helsingør fra efteråret 1944. I et memorandum, som storadmiral Dönitz forelagde Hitler den 30. august 1944 hed det: »endvidere må man påregne, at de vestallierede ville forsøge at trænge ind i Skagerak og Kattegat med det formål at angribe de danske øer. Ligeledes måtte man befrygte vestallieret indtrængen i Østersøen«. I første halvdel af oktober udarbejdede marinen en plan vedrørende »Aufrüstung der deutschen Nord- und Ostseeküste und des Raumes Dänemark«, og efter at den var forelagt Dönitz den 16. oktober, kan det konstateres, at der blev opstillet marinebatterier blandt andet i Helsingør og Nivå.⁷ Samtidig påbegyndte værnemagten omfattende pigtrådspærringer rundt om Helsingør by. Derved kunne byen i tilfælde af kampe i Nordsjælland afspærres effektivt og bruges som brohovede for en eventuel evakuering. Disse pigtrådspærringer udgjorde en stor fare for den militære byledelses kommandoveje til oplandet, og en opdeling af distriktet påbegyndtes.⁸

Espergærde og omegn

Fra starten havde den militære byledelse i Helsingør hele området indenfor omegnen af Esrom kanal til linien Humlebæk-Esrom sø under sig. Som tidligere nævnt (kapitel VII) havde både DS og A-grupperne opbygget en ret omfattende

organisation i området, og fra efteråret 1944 var O-grupperne også begyndt at organisere sig i Espergærde og omegn.⁹ Det var altså store dele af både DS og A-gruppe folk, der skulle afgives til distrikt Tikøb. Kristian Engelsen satte sig hårdt imod en opdeling, der, da den blev en realitet, kostede ham 150 mand.¹⁰

Humblebæk-
området

Problemerne kom især til at berøre Humlebækområdet, hvor A-grupperne havde opbygget en organisation med forbindelser til våbenmodtagergrupperne i Grib Skov. A-grupperne var under ledelse af stud.techn. Gerhard Johansen, der samtidig fungerede som en slags byleder.¹¹ Ved planerne om opdelingen blev der gennem Sjællandsledelsen, hvor oberst Riis-Lassen fra efteråret 1944 var blevet leder, skabt forbindelse til kontorchef Hilmer, som var leder af O-grupperne i Humlebæk. Hilmer havde tidligere været i forbindelse med Engelsen i Helsingør, men uden resultat. Hilmer ønskede at få tilknyttet Humlebæk som et selvstændigt distrikt under amtsledelsen, og det havde fremkaldt en meget voldsom reaktion fra Engelsen. Sagen blev ført helt op på regionsplan, »og efter nogle meget bevægede møder i Frederiksberg Have, blev ... ordningen gennemtvunget af Sjællandsledelsen - ved Blom Nissen.«¹² Distrikt Tikøb kom ligeledes under kommando af en O-gruppemand, idet oberst Riis-Lassen gav kaptajn af livgarden H. Krabbe kommandoen over området.¹³ Kaptajn Krabbe opslog sit hovedkvarter i Nyrup, hvorfra det var meningen, at O-grupperne skulle udgå i eventuelle kampe om Helsingør. Endvidere blev Krabbe af amtsledelsen sat til at fordele forsendelserne af våben til amtet i samarbejde med Hilmer.¹⁴ At våbenfordelingerne kom i hænderne på O-grupperne medførte, at A-grupperne ikke modtog nogen våben. A-gruppernes vision om et samarbejde med O-grupperne gik således i opfyldelse. Westrup har i en håndskreven kommentar i sit eksemplar af rapporten fra Helsingør Militære Byledelse til Sjællandsledelsen i 1968 indført en bemærkning om, at samarbejdet med O-grupperne (og her tænker han specielt på O₁, hvor Niels Mørk og Valdemar Bertelsen var ledere) var så dårligt, at A-grupperne ikke en gang kunne få lov at låne en maskinpistol til instruktionsbrug. Problemerne blev bragt op på regionsplan, og Sjællandsledelsen gav ordre til at bryde samarbejdet i februar/marts 1945. Dette skete dog ikke, idet O-grupperne da lånte en Husquarna MP ud til instruktionsbrug.¹⁵ Dette fører frem til Westrups forhandlinger med O-grupperne

A-grupperne får
ingen våben

Forhandlinger med O-grupperne

om et samarbejde med den militære byledelse. Forhandlingerne strakte sig fra sommeren 1944 til januar 1945, og de afspejler i dybeste forstand de spændinger og kløfter, der var mellem O-grupperne og modstandsbevægelsens »civile« grupper.

Forhandlingerne førtes i første omgang mellem Westrup og Hvalkof, og en aftale om et løst samarbejde kom i stand mellem O₂ og den militære byledelse i det tidlige forår 1944.¹⁶ Opdelingen mellem socialdemokratiske og konservative O-grupper (som ser ud til at være et specielt Helsingørfænomen) kom i første omgang til at betyde, at de konservative grupper indledte et samarbejde med byledelsen. Hvad dette skyldtes kan ikke siges bestemt, men det er sandsynligt, at det har haft en vis positiv virkning, at Westrup var officer.

Der var fra efteråret 1943 en stærk antikommunistisk bølge i såvel borgerlige som socialdemokratiske kredse, som frygtede, at kommunisterne planlagde et kup ved krigens afslutning.

Men frygten var gensidig. Fra DKP's og Frit Danmarks side var man overbevist om, at officerkredse forberedte sig mod et sådant forventet kup.¹⁷ Det ser ud til, at den politiske splittelse var dybere i Helsingør end andre steder.

Sigurd Schytz havde daglige forbindelser med politikerne i Folketinget, og der er givetvis ingen tvivl om, at disse forbindelser har haft den allerstørste betydning, omend i negativ retning, for et samarbejde. Nu har forfatteren, som andetsteds nævnt, kun Niels Mørks forklaringer på den manglende samarbejdsvilje, men konfronteret med de betragtninger Kaj Christensen og C.V. Deleurant gør sig, er det overvejende sandsynligt, at det forhold, at O₁ var fuldstændig socialdemokratisk ledet og rekrutteret, har gjort, at uviljen mod den militære byledelse har været en frygt for en kraftig kommunistisk dominans. At Westrup i så høj grad støttede sig til A-gruppernes organisation gjorde, at O₁ satte lighedstegn mellem ham og A-grupperne.¹⁸ Oberst Riis-Lassens rolle i dette spil har ikke kunnet klarlægges, men det må anses for sandsynligt, at han fra sit hovedkvarter i Vedbæk har haft jævnlig forbindelse med Helsingør, og han har dermed været orienteret om situationen. I begyndelsen af oktober 1944 skete der imidlertid det, at spørgsmålet om kommandoen over modstandsstyrkerne i Danmark blev delvis løst. General Gørtz blev af Frihedsrådet opfordret til at modtage stillingen som øverstbefalende for de samlede modstandsstyrker.¹⁹ Dette affødte en umiddelbar tilnærmelse mellem O-grupperne og den militære byledelse i

O-grupperne til-
nærmer sig by-
ledelsen

Helsingør. Hvalkof blev af Riis-Lassen opfordret til at indlede et samarbejde og en sammenslutning med den militære byledelse, i hvilken Hvalkof samtidig skulle være ny leder.²⁰ Der spores i kildematerialet visse resultater af disse forhandlinger, som iøvrigt var Engelsen meget imod, blandt andet oprettelsen af ordenspatruljer, men yderligere samarbejde blev afbrudt 27. oktober, idet Hvalkof blev arresteret af Gestapo.²¹ Da en stedfortræder imidlertid ikke var blevet udpeget, og oberst Riis-Lassen og Sigurd Schytz samtidig måtte gå under jorden i København, betød det, at samarbejdsforhandlingerne i Helsingør lå stille indtil december, hvor Gørtz indgik den endelige samarbejdsaftale på landsplan med Frihedsrådet.²²

Sigurd Schytz
modarbejdede?

Efter at Sigurd Schytz var gået under jorden i København, var det Valdemar Bertelsen og Niels Mørk, der kom til at stå for den videre praktiske opbygning af O₁-grupperne. Bertelsen og Mørk havde et intimt samarbejde med Schytz, der »stadig var mellemed mellem grupperne i Helsingør og ledelsen i København«²³, så der er næppe tvivl om, at hovedårsagen til den manglende genoptagelse af forhandlingerne i Helsingør skyldes socialdemokratisk uvilje. Niels Mørks bemærkning om, »at der gik meget lang tid, før vi fik et samarbejde med A-grupperne, - for det blev vi beordret til af regionsledelsen på Sjælland, - vi trak det længe ud«,²⁴ passer godt med Westrups opfattelse, idet han skriver: »Det varede noget før ordren (om sammensmeltningen af O-grupperne og frihedsrådets militærgrupper) kom til O-grupperne i Helsingør, og det syntes som om, man fra en enkelt side i København har modarbejdet sammenslutningen i Helsingør«, Sigurd Schytz?²⁵

Oberst Riis
Lassen

Oberst Riis-Lassen var imidlertid i november/december 1944 blevet leder af region 5, og kontakterne til Helsingør genoprettedes med ordre om, at et samarbejde skulle etableres.²⁶ Forhandlingerne blev ført mellem Westrup og Schytz i Arbejdernes Forsamlingshus i Linnégade i København. Engelsen deltog i to af møderne. Fra kommunistisk side var man ikke helt sikker på, at et samarbejde ville føre til noget, så Engelsen tog kontakt med Svend Wagner, som arrangerede et møde med Thorkild Holt. Ved dette møde blev Engelsen beordret til et samarbejde. Der skulle laves en fælles kommando, og den måtte også A-grupperne gå ind i.²⁷ Amtsledelsen var ikke i tvivl om, at det var Riis-Lassens fortjeneste, at de endelige forhandlinger forholdsvis hurtigt førte til en koordinering med O-grupperne. Han havde »den autoritet, det krævedes,

Antallet af modstandsfolk i M-grupperne

for at gennemføre en ordning«. ²⁸ Men amtsledelsen nævner også, at der på trods af dette stadig var problemer i Helsingør, og at disse først blev løst efter lange forhandlinger. Det er ikke til at spore, hvilke problemer der specielt skulle løses, men det er sandsynligt, at et O-gruppe krav om en reduktion af Engelsen's dominans i den militære byledelse har været et kardinalpunkt. Forhandlinger trak ud, og først i februar indtrådte direktør N.A. Sørensen i den militære byledelse som repræsentant for O-grupperne, og ved samme lejlighed deltes disse som tidligere beskrevet i to halvkompanier. O-grupperne deltog herefter på lige fod med DS og A-grupperne i sikringsopgaverne i og omkring Helsingør (udførligt beskrevet i »Rapporten til Sjællandsledelsen«). Ved kapitulationen var 243 mand under O₁ kommando og 139 under O₂ kommando. 17 mand fra O₁ og 6 mand fra O₂ blev under besættelsen arresteret af Gestapo. ²⁹

A-kompagniet gennemgik i perioden sommeren 1944 til 5. maj 1945 ingen større mandskabsforøgelse, og 283 mand var ved kapitulationen tilsluttet kompagniet. ³⁰ Kristian Engelsen ledede og satte i høj grad sit personlige præg på A-grupperne, der indtil befrielsen opbyggedes i overensstemmelse med DKP's normer for den illegale kamp (jfr. »Kogebogen«). Mod slutningen af krigen blev A-gruppernes aktiviteter mere udadvendte, og organisationen trængte ind i FDF, dannede to jakruter og dannede en 30 mands stødtrop, som også beskæftigede sig med sabotager og likvideringer. 24 A-gruppefolk blev arresteret af Gestapo. ³¹

DS-grupperne eksisterede faktisk ikke

Hvor både O-grupperne og A-grupperne indtil vinteren 1944/45 forholdt sig nogenlunde i ro, helt i overensstemmelse med direktiverne for militærgrupperne, benyttedes DS militærgrupperne til en aktiv indsats i den egentlige illegale kamp. Det betød, at DS-grupperne faktisk ikke eksisterede ved befrielsen og ej heller er medregnet i den militære byledelses operationsbefalinger. ³²

Aflytningsgruppen

Fra sommeren 1944 etablerede DS-grupperne en aflytning af den tyske værnemagts og Gestapos samtaler til og fra henholdsvis Kronborg og Gestapohovedkvarteret »Wisborg«. Senere blev der koblet en fjernskriver på anlægget, som var installeret i forbindelse med et telefonrelæ i Sct. Olaigade 19. ³³ Der er ikke tvivl om, at dette anlæg på mange måder reddede store dele af modstandsbevægelsen i Helsingør, - og for den sags skyld også i resten af Nordsjælland, idet et meget betydeligt samarbejde mellem den militære og »civile« modstandsbe-

DS arrestationer

vægelse blev indledt omkring denne aflytningspost.³⁴ Lyttecentralen blev endvidere tilkoblet forsvarrets efterretningstjeneste og via Einar Andersen i Øresundstjenesten sendt videre til Stockholm. Anlægget blev imidlertid »pejlet« af Gestapo, hvilket 17. januar 1945 førte til omfattende arrestationer indenfor DS-grupperne, - der allerede i slutningen af oktober havde fået det første større knæk. Dette var sket ved, at DS-»Kajakklubben« var blevet angivet af en tysk desertør, som efter en uheldig kajaktur var havnet i Gestapos hænder. Hele »Kajakklubben« blev oprullet og DS-gruppernes leder John Alberg måtte gå under jorden og flygte til Sverige sammen med andre ledende, civile og militære DS-folk.³⁵ Ved Albergs flugt til Sverige var afdelingsleder Gaston Jensen, uden den militære byledelses vidende, blevet udnævnt til chef for DS-grupperne. I løbet af cirka en måned var forbindelsen til den militære byledelse atter genoprettet, men Gaston Jensen måtte da selv gå under jorden, idet han var eftersøgt i forbindelse med sit arbejde indenfor »Holger Danske«. Denne dobbeltrolle var uforenelig med reglerne for ledende medlemmer af militærgrupperne, og efter nogle møder med Gaston Jensen i »Zigeunerhallen« i København besluttede den militære byledelse (Westrup), at lederen af DS-grupperne måtte være den på stedet værende leder, hvilket var ingeniør på Tretorn, Åke Nielsson.³⁶

»Fuld fart på«

Åke Nielsson satte fuld kraft på genopbygningen af DS-grupperne. Der blev etableret en ingeniørgruppe på værftet, en gruppe til afbrydelse af værnemagtens telefonledninger, en gruppe til sænkning og forhaling af skibe i havnen og diverse sikringsgrupper til vejspærringsopgaver. Denne »fuld fart på« organisering resulterede imidlertid i, at en stikker lugtede lunten, og i april foretog Gestapo meget omfattende arrestationer, og Åke Nielsson måtte gå under jorden i København.³⁷

DS-gruppernes oprulning i april betød, at den militære byledelse atter mistede forbindelsen til DS. Da invasionsplanerne allerede på dette tidspunkt var langt fremme, besluttedes det at opdele DS-gruppernes opgaver mellem A og O-grupperne. Kort efter befrielsen fremkom DS- og terrænsportsforeningens ledere med nogle meget skarpe angreb på den militære byledelse for denne disposition, efter at Åke Nielsson var gået under jorden. Man hævdede, at bylederen tyede til »de sidste dages hellige« (O-grupperne?) fremfor DS.³⁸ Det er med baggrund i disse udladninger, at hele DS-opfattelsen af arbejdet i

Westrup og
Engelsen

den militære byledelse skal ses. Denne holdning er også i dag fremherskende, hvilket interviews med DS-folk har vist. Samarbejdet i den militære byledelse prægedes i høj grad af de tilnærmelser og det venskab, der opstod imellem J.J. Westrup og Kristian Engelsen, og mange af Westrups opgaver er tydeligt lagt til rette med A-grupperne som rygstød. Det er uden tvivl rigtigt, når Engelsen fremhæver, at grunden til, at Westrup hovedsagelig støttede sig til A-grupperne, på trods af at hans første kontakter var i DS regi, og at amtet også lededes af DS-folk, skyldtes A-gruppernes bedre og sikrere organisation. DS-grupperne var fra foråret/sommeren 1944 så stærkt engageret i transport-spionage-efterretningstjeneste og rekruttering til sabotageorganisationerne i København, at det kunne komme til at betyde en fare for opbygningen af M-grupperne.³⁹ Grunden til DS modstanden mod Westrup kan omvendt være udsprunget af det faktum, at DS-folk organiseret i M-grupper i 1944 virkelig havde beskæftiget sig med meget farligt arbejde, modsat O-grupperne og delvis A-grupperne, og derfor anså det egentlige M-gruppe arbejde for mindre væsentligt.

Hindrede et sam-
arbejde

På længere sigt fik Westrups tilnærmelser til kommunisterne den betydning, at det hindrede et samarbejde mellem O-grupperne og byledelsen længere end nødvendigt var. Konsekvenserne af disse dispositioner er yderst svære at bedømme. Både den væbnede opstand, kampen mod tyskerne og »de lange knives nat« udeblev den 5. maj 1945. Om kampen mellem DKP og Socialdemokratiet efter krigen, specielt i Helsingør, viste en skærpet tendens, er heller ikke til at afgøre. Men en kendsgerning er det, at DKP's stemmeandel faldt ved kommunevalget efter krigen, og i 1951 havde DKP i Helsingør således kun en plads tilbage i byrådet.⁴⁰

Supreme Head-
quarters Allied
Expeditionary
Forces

Westrups opgaver i Helsingør er skitseret andetsteds, og det skal blot tilføjes, at fra foråret 1944 findes den første egentlige operationsbefaling til Helsingør, idet SHEAF udsendte en ordre om antisabotagetjeneste, som Westrup modtog fra marineministeriet medio marts.⁴¹

Dette affødte »mere ubestemte retningslinier. . . gennem frihedsbevægelsens instanser, væsentlig gående ud på, at man under en rømning skulle genere tyskerne mest muligt«. Byledelsen gik i gang med planlægning og udførelse af forskellige sikringsopgaver; det drejede sig om havnen, telefonforbindelserne, afspærring af veje, fremskaffelse af lastvogne og en lægeordning. Især problemerne omkring havnen viste sig at være

Operationsplaner

særdeles besværlige at løse. Hele den nordlige ende af havnen var under tysk kontrol. Den nordlige og sydlige mole var under ombygning, således at de ikke kunne modtage tungt materiale uden et større oprydning-, opfyldnings- og piloteringsarbejde, og den 38. ministrygerflotille optog samtidig så store dele af havnen, at det ville være vanskeligt at hindre tyskerne i at spærre havneindløbet.

En egentlig løsning fandtes da heller ikke, og først på befrielsesmorgen fik Westrup havnen klar. Men allerede før den tid, »i løbet af vinteren 1944/45« indledtes forhandlingerne om Brigadens landsætning mellem Sjællands- og amtsledelsen.^{41a} I efteråret 1944 havde Westrup gentagne gange rettet henvendelse til Sjællandsledelsen om, hvor og hvorledes Brigaden skulle i land i Danmark. Han fik det svar, at den skulle sættes i land så tæt ved København som muligt, omkring Tuborg Havn. Den militære byledelse havde derfor, efter instruktioner fra amtsledelsen, i vinteren 1945, dannet en »sydlig kystkommando« i Snekkersten - Humlebæk - Kvistgård området, som skulle sættes ind for at assistere Brigaden.⁴² Deleurant var ingenlunde begejstret for de fremlagte planer med hensyn til landsætningen i Nordsjælland, idet tyskernes stillinger, som tidligere nævnt, her var særdeles godt befæstet. Fra ca. 14 dage før kapitulationen til denne var Westrup til seks møder i København om emnet: Erobringen af Helsingør Havn. Der blev opsat skitseplaner for overrumpling af nogle af de tyske skibe i havnen ved hjælp af militærgrupper, samt en landsætning af 2000 mand fra Brigaden.

En overvægtig tysk styrke

Forudsætningerne for gennemførelsen krævede blandt andet, at man kunne mobilisere M-grupperne, uden at tyskerne fik kendskab dertil, idet en tysk alarm ville betyde en total nedkæmpelse af styrkerne, og en erobring af havnen med etablering af brohoved ville mislykkes. Risikoen for en tysk alarm sattes til 50%. Den tyske styrke var af efterretningsvæsenet optalt til lidt over 1000 mand. I virkeligheden var der 2800 mand. Kronborg var og blev problemet. Fra voldene beherskede man havnen med 25 mm Lv kanoner og maskingeværer.

Nogle bevægede møder

Det skal have været nogle meget bevægede møder mellem Sjællandsledelsen og Westrup/amtsledelsen. Amtslederen, oberstløjtnant Deleurant, nævner, at hans sidemand (Westrup) udtalte, da Sjællandsledelsen havde argumenteret for forslaget om en landsætning i Helsingør: »Ja, jeg tænkte nok, at Brigaden skal gå i land på **røde løbere!!**«. ⁴³

Myten om nedslagtingerne

»Søndagen før befrielsen kom chefen for BOPA og en chef for O-kompagnerne til Helsingør for med byledelsen og Sjællandsledelsens stabschef at bese forholdene på stedet, og drøfte mulighederne. Her blev man for så vidt klar over, at foretaget var ugennemførligt«. ⁴⁴ Der skal ikke her bringes yderligere liv i myten om Brigadens landsætning og nedslagtingen af A-grupperne og BOPA, men blot konkluderes, at intet skete, og at Brigaden kom i land på røde løbere, blot ikke farvet af det Westrup tænkte på. ⁴⁵

Befrielsesmorgen

På trods af at man havde regnet med en rydning af havnen for ilandsætning af tungt allieret krigsmateriel til 24-48 timer, kom stabschefen for Sjællandsledelsen på befrielsesmorgen kl. 7.50 til Helsingør og beordrede havnen ryddet, idet Brigaden skulle i land med 5000 mand og materiel kl. 9.00. ⁴⁶

En kort frist

Byledelsen, der umiddelbart efter BBC's udsendelse om aftenen den 4. maj havde opslået hovedkvarter på Wiibroes Bryggeri, havde hele natten forgæves søgt kontakt med amtsledelsen i Hørsholm. Det viste sig senere, at amtsledelsen havde fejret begivenheden, idet man heller ikke der vidste noget om planerne om Brigaden. ⁴⁷

»Byledelsen skulle nu, med en times varsel, foranstalte en rydning af havnen for tyske skibe, da de lå hver eneste sted, hvor Brigaden kunne fortøjre - om nødvendigt skulle våbenmagt anvendes. Byledelsen anså dog under de nu foreliggende omstændigheder en fredeligere fremgangsmåde for mere formålstjenlig, og telefonerede til den tyske havnekaptajn, og aftalte møde mellem borgmester H.P. Christensen, bylederen og ham, i byrådsalen af hensyn til rummets formodede ærefrygtindgydende indflydelse på ham«. ⁴⁸

Ville åbne ild

Mødet fandt sted kl. 8.10, og havnekaptajnen erklærede, at han ikke så sig i stand til at rydde havnen, og at han måtte åbne ild, såfremt Brigaden forsøgte at lande. Westrup henstillede derfor til havnekaptajnen om at kontakte sin øverstkommanderende »Kommandant dänische Inseln« og anmode om ordre. Forhandlinger fortsatte med mellemrum den næste time, blandt andet med chefen for minestrygerflotillen, og resultatet blev, at kajen var fri kl. 10. ⁴⁹

Brigaden ankommer

Kl. 11.30 ankom de første styrker af Den danske Brigade med statsbaneisbryderen »Holger Danske« i spidsen. Soldaterne blev modtaget med et kog af begejstring, som sandsynligvis hverken før eller siden er set i Helsingør. Folk lo og grød på en gang, og de militære geledder blev druknet i stormende be-

En mængde administrative opgaver

gejstringstilkendegivelser. Hele dagen og den følgende nat fortsatte overførslerne ombord på »Holger Danske« og på færgerne »Dan« og »Svea«, indtil styrken den 6. maj var samlet til march mod København.

Med tyskernes kapitulation overgik der en mængde administrative opgaver til den militære byledelse. For byledelsen, der i bund og grund var en militær instans, kom alle de civile opgaver, der allerede den 5. maj blev presset ned over hovedet på den, som noget af en overraskelse for lederne. Byledelsens arkiv fortæller om det store administrative apparat, der nu samledes i Westrups hænder. Ikke blot skulle der udarbejdes regler for tyskernes færden udenfor kasernerne, men hele forplejnings- og indkvarteringsproblemet overgik samtidig til danske hænder. Hertil kom, som tidligere beskrevet i Bymuseets årbog 1980, opgaver omkring Brigadens ankomst, tyskernes hjemsendelse, de tyske lazaretter, flygtningene, arrestationer, domme, forholdet til politiet, og koordineringen af modstandsbevægelsens bevogtningsopgaver, indtil denne afvikledes i løbet af august.

Politimæssige opgaver

Den 5. maj kom altså til at betyde signalet til modstandsbevægelsens politimæssige opgaver. Internering og afpatruljering var da også det, der optog militærgruppernes tid, indtil den gradvise hjemsendelse påbegyndtes. I mellemtiden havde der været parader, taler og hurraråb. De arresterede var atter kommet hjem, og selvom det ved kapitulationen så ud, som om en samlet modstandsbevægelse trådte frem, begyndte beskyldningerne og nedrakningerne hurtigt at fremkomme på lukkede kompagnimøder.

IX - MODSTANDSBEVÆGELSENS INDBYRDES EFTERKRIGSTIDSPROBLEMER

Straks efter kapitulationen opstod de første problemer mellem de enkelte modstandsgrupperinger igen. Der gik atter politik i modstandsbevægelsen.

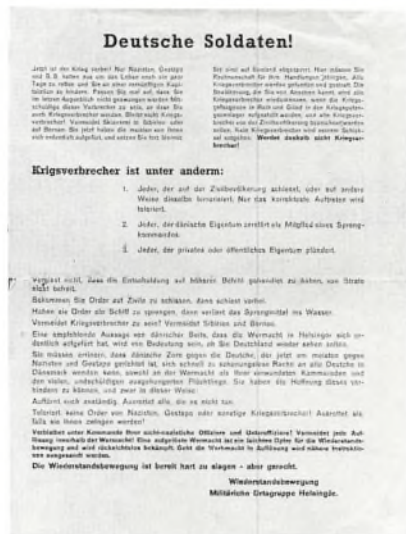
Følte sig krænket

Dansk Samling og terrænsportsgrupperne følte sig krænket over den behandling, de havde fået af Westrup om morgenen den 5. maj 1945. De hjemvendte modstandsfolk følte sig krænkede over, at de ikke fik udleveret våben og armbind ved ankomsten til Helsingør, og så kendte man ingen af dem, som nu optrådte som modstandsmænd!¹

Hovedet var revet af

Modstandsbevægelsens opbygning fra vinteren 1943/44 med en opdeling i aktive grupper (blad, transport, sabotage) og

Med befrielsen overgik der en mængde praktiske opgaver til den militære byledelse. Det måtte for enhver pris undgås, at det kom til sammensød mellem den tyske værnemagt og danske frihedskæmpere, hvorfor der udsendtes adskillige opfordringer til de tyske soldater.

ventegrupper (militærgrupper) gjorde, at det for de aktive så ud som om, at helt nye folk havde overtaget modstandsbevægelsen. Meningen med militærgrupperne var jo netop, at de **intet** burde foretage sig **før** en kapitulation eller en invasion. At militærgrupperne i Helsingør, og her især Dansk Samlings militærgrupper, så alligevel rodede sig ind i mangt og meget, er en anden sag, men i klar modstrid med befalingerne. For Dansk Samlings vedkommende kom det til at betyde, at tyskerne på det nærmeste optrævede hele den lokale organisation. Hovedet var revet af, og forbindelserne opad i det illegale system var endnu ikke genoprettet ved befrielsen.

De hjemvendende modstandsfolk

De hjemvendende modstandsmænd, som dels kom fra Sverige, dels fra Frøslev og fra Tyskland, blev modtaget med hurraråb og blomster ved færgen og på stationen. De var ved arrestationen blevet revet ud af det illegale system, grupperne var blevet optrevet og sammensat igen af nye folk. De kendte ikke befalingerne, våbendepoterne, kontaktmændene og kommandoforholdene. Alt var blevet lavet om, da de blev arresteret. Men skuffet blev de, da de erfarede, at der ikke var brug for dem.

Tomhed

Midt i glæden bredte irritationerne og skuffelserne sig. Skuffelserne over at de politiske tilstande hurtigt genoprettedes nogenlunde med de samme personer ved roret som før besættelsen. Skuffelsen over at det Danmark, man havde kæmpet for,

ikke blev til virkelighed. Og så tomheden, den indvendige tomhed. Mange følte, at de havde levet et helt liv. Det man havde tænkt, gjort, talt om og kæmpet for alle døgnets 24 timer igennem flere år var pludselig revet væk, og et stort tomrum åbnede sig forude.²

De første reaktioner

De første offentlige reaktioner fremkom allerede i slutningen af maj, efter at den militære byledelse og Frihedsrådets lokalkomite i en annonce i de lokale aviser den 24. havde indkaldt »samtlige frihedskæmpere« til parade søndag den 27. maj. I annoncen udspecificeres hvilke kompagnier (A, O₁ og O₂), der skulle møde hvor, hvorledes ruten var lagt, og at paraden endte på »Sommariva«. DS grupperne nævntes ikke i annoncen.

Den 25. kan man i en annonce læse: »Frihedskæmpere og militærgrupperne fra Helsingør Terrænsportsforening deltager ikke i modstandsbevægelsens parade på Sommariva søndag den 27. maj. Bestyrelsen«.

Dette førte til, at byledelsen dagen efter indskærpede de tre kompagnier, at der var mødepligt, »for at forebygge eventuelle misforståelser«.

Frihedskæmperparaden

Frihedskæmperparaden var tilrettelagt således, at de tre kompagnier marcherede fra henholdsvis Sveahus, Forsamlingsbygningen og Tretorn af Stengade, Bjergegade, Lundegade, Lappen og Ndr. Strandvej til Sommariva, hvor mødet tog sin begyndelse kl. 16.

800 frihedskæmpere

800 helsingoranske frihedskæmpere var samlet til mødet, hvor Westrup blandt andet talte om de politiske forskelle i Helsingør, modsætningerne til politiet og samarbejdet mellem grupperne. Endvidere kom han ind på hele problematikken omkring de mange arrestationer, som specielt koblede DS fra i krigens sidste måneder. Om formålet med at holde en frihedskæmperparade sagde Westrup, at det var for at vise, hvor mange man var, og at man var her endnu!

Talerne

Maskinarbejder Arne Kring Sørensen talte hovedsageligt om værnemagerne og arrestationsudvalget, medens borgmesteren sluttede sin tale med: »Det var en guds lykke, at krigen sluttede på den måde, den gjorde, og I modstandskæmpere må ikke føle skuffelse - I var beredt og I har gjort jeres pligt«. Mødet sluttede med, at forsamlingen sang helsingoranneren Vilh. Frandsens »Fædrelandet har været pint og plaget«.³

Straks efter mødet tog Dansk Samling og Terrænsportsfor-

Skarp afstand fra Westrups beretning

eningen skarp afstand fra Westrups beretning om samarbejdet i den militære byledelse og specielt hans forklaring på, at DS-kompagniet, efter »den tredje og sidste leder, Åke Nilsson, havde måtte forsvinde«, i foråret 1945 var svundet så stærkt ind, at kun en enkelt deling var tilbage i Helsingør. Hertil kom DS-gruppernes forargelse over behandlingen den 5. maj om morgenen.

En generalforsamling

DS-kompagniet og Terrænssportsforeningen indgav en klage til Sjællandsledelsen over den behandling, man havde været udsat for fra byledelsens side og pointerede, at man vel måtte have mere ret til at være med i bevægelsen end de mange »sidste dages hellige«.⁴

Et svar

På en meget bevæget generalforsamling på Hotel Øresund den 20. juni gik terrænssportsbevægelsens folk meget hårdt mod Westrup personligt. Man priste sig lykkelig over, at det gik den 5. maj, som det gjorde, navnlig med den byledelse man havde i Helsingør, og bevægelsens ledere - hvoraf nogle havde arbejdet endda meget snævert sammen med byledelsen i lokal-komiteen og arrestationsudvalget, »angreb alle kaptajn Westrup, og den ene stemplede nogle udtalelser af kaptajnen som løgn, idet han tilføjede: Folk, som Westrup har samarbejdet med i lange tider, kender han nu ikke«.⁵ Westrup svarede DS-kompagniet i en meget lang og fortrolig redegørelse, som det af pladshensyn desværre ikke er muligt at bringe den fulde ordlyd af her, men han afviste klagerne punkt for punkt. Han opregnede de enkelte grupper og gruppelederes forhold, ledernes arrestationer, DS-kompagniets mange »jern i ilden« og hvad det kom til at betyde for sikkerheden, tilbageviste påstanden om »de sidste dages hellige« og påpegede, at DS kompagniets politiske repræsentant i lokalkomiteen var blevet pålagt at genopstille kompagniet i begyndelsen af juni. Herudover behandlede Westrup affæren med DS folkene den 4. og 5. maj (aftrykt i note⁶).

Dansk Samling overlevede ikke

Dansk Samling overlevede som parti ikke den genvundne parlamentarisme ret længe. Trods alle anstrengelser mislykkes det for Dansk Samling, sammen med DKP, at gøre folketingsvalget i 1945 til det store opgør med »indrømmelsepolitikken«, idet valget først og fremmest kom til at dreje sig om økonomiske og sociale spørgsmål. Men for sit engagement til fordel for kraftig handling i det Sydslesvigske spørgsmål høstede partiet fire mandater, hvilket dog kun var en fremgang på en i forhold til 1943 valget. Arne Sørensen mistede sin mini-

sterpost. Partiet havde fået et dødsstød, det aldrig overvandt, og ved folketingsvalget i 1947 udslettedes det som rigsdagsparti.⁷

Valgets store
taber

Forhandlingerne mellem Socialdemokratiet og DKP i sommeren 1945 førte ikke til enhed i arbejderbevægelsen. Ingen af de to partier havde i virkeligheden ændret ideologisk grundopfattelse i løbet af besættelsen, men forhandlingerne gennemførtes alligevel, fordi man var under pres fra »manden på gulvet«, og fordi forhandlingerne kunne bruges til at undergrave den autoritet og tillid, modparten nød i arbejderbevægelsen. Valget i 1945 blev et chock for Socialdemokratiet, der måtte se, at DKP fik 18 mandater. Som valgets store taber gik Socialdemokratiet fra 66 til 48 mandater.

Et andet valgs
taber

Valget blev et nederlag for dansk arbejderbevægelse, idet befolkningen havde vist, at det hellere vendte blikket fremad end hengav sig til strid om æren eller ansvaret for besættelsestidens politik. Ved at genvælge det overvældende flertal af de folketingsmænd, der havde haft sæde i tinget før 1939 og i forhandlingspolitikens år, fastslog vælgerbefolkningen tillige, at Danmarks fremtid i efterkrigsårene skulle formes af de gamle partier og deres ledere.⁸ Denne sandhed fik DKP til fulde at føle ved valget i 1947, hvor partiet halveredes.

Hvor den smule realpolitiske samarbejde, der trods alt havde været i krigens sidste år, smuldrede i sommeren 1945, fortsatte M-grupperne indbyrdes et militært samarbejde i Hjemmeværnsforeningerne både på lokal, amts- og landsplan.

Hjemmeværnsfor-
eningen

Allerede på et tidligt tidspunkt i maj måned 1945 drøftedes muligheden af, at frihedsbevægelsens medlemmer efter fuldendt arbejde med bevogtnings og halvmilitære opgaver skulle forenes i sammenslutninger, hvor det frivillige arbejde kunne fortsættes. Også fra centralt politisk hold var der en interesse i, at disse svært bevæbnede modstandsgrupper indgik i en organiseret enhed.⁹

I efteråret 1945 var der flere landsdækkende møder om den videreførelse af »bevægelsen«, og resultatet blev oprettelsen af lokale regionaltinddelte Hjemmeværnsforeninger, hvori indgik såvel M-gruppe-kompagnierne som terrænsportsforeningen. Den 11. april 1946 afholdtes i Helsingør Hjemmeværnsforenings stiftende møde, og den militære byleder direktør N.A. Sørensen, som i november 1945 havde afløst J.J. Westrup, oplæste forslag til love, og der blev foretaget valg til bestyrelsen.¹⁰

Politiske problemer	<p>De enkelte kompagnier O₁, O₂, A og DS indgik som selvstændige kompagnier i foreningen. Senere på året knyttedes en del af de hjemvendte brigadefolk til foreningen.</p> <p>I 1947/48 delte man de oprindelige kompagnier op i en bevogtningsafdeling, en øvelsesafdeling og en rekrutuddannelsesafdeling. Denne opdeling var på et tidspunkt ved at splitte foreningen, da O-folkene klagede over, at der i øvelsesafdelingen, hvor Kristian Engelsen var leder, blev øvet politik og sunget kommunistiske sange på marchturene. Det kom til et kompromis, og foreningen gik tilbage til den gamle kompagninddeling.</p>
Hjemmeværnet	<p>Her skal ikke kommes nærmere ind på Hjemmeværnsforeningens virke, opgaver og mål frem til foråret 1949, hvor det lovfæstede Hjemmeværn afløste Hjemmeværnsforeningerne, men blot fremhæves, at i Hjemmeværnsforeningen var der en meget kraftig politisering, som blev elimineret ved oprettelsen af Hjemmeværnet.</p>

X - KONKLUSION

Det »operationelle område«	<p>Modstandsbevægelsens »operationelle« område lå ikke fast, men var betinget af hvilke organisationer, vi beskæftiger os med og hvilket tidspunkt af krigen det drejer sig om. Generelt kan siges, at frem til vinteren 1944/45 beskæftiger denne artikel sig med et område lig den sydlige del af den nuværende Helsingør kommune, og derefter kun med selve Helsingør by.</p> <p>Området var på mange måder domineret af Helsingør. Store dele af befolkningen i oplandet arbejdede og gjorde deres indkøb i Helsingør.</p>
Det tidligste arbejde	<p>Det tidligste modstandsarbejde udgik da også fra denne by og havde rod i byens store arbejdspladser, Gummifabrikken og Helsingør Værft. Det er rimeligt at påstå, at modstandsbevægelsen var et byfænomen, men specielt for DKP's vedkommende er det også rimeligt at påstå, at de i byen rekrutterede modstandsfolk ofte »tog arbejdet med hjem«, og på den måde bredte DKP sig til landdistrikterne på Sydkysten ved Espergærde og Humlebæk.</p>
Skulle forberedes til illegalitet	<p>DKP blev tvunget ud i illegaliteten, og for at overleve måtte aktiviteter, der for Helsingørområdet udover de normale aktiviteter også betød organisering af kontakterne til Horserød, sættes i gang. De »borgerlige« skulle først forberedes til illegalitet gennem det politiske arbejde, terrænsportsbevægelserne, la Cours pjecer og meget mere. De tidligste borgerlige aktivi-</p>

teter i Helsingør, der har kunnet findes, foregik indenfor Dansk Samlings rækker, og det blev da også disse to yderfløje, DKP og DS, der kom til at dominere det illegale arbejde, og hvorfor?

De rette mennesker

Tilstedeværelsen af de rette mennesker (systemfjender) på det rette tidspunkt har givet haft en væsentlig indflydelse på de forskellige modstandsgrupperingers udvikling. På Gummifabrikken arbejdede Dansk Samlings folketingskandidat Vilner Skov, som var en glimrende taler og organisator. Han samlede en lille, men aktiv gruppe mennesker omkring sig, og han havde de rette forbindelser til hovedorganisationen i København. Igennem dagligstuemøder forberedtes nogle medlemmer til den forestående illegalitet, og gennem københavnerforbindelserne sattes de første aktiviteter i gang i foråret 1943.

Det bedste distrikt

Med hensyn til tilstedeværelsen af de rette mennesker på værftet, skal vi nok vende blikket mod tiden før den 22. juni 1941, hvor der ikke er tvivl om, at en mand som Eigil Larsen kom til at betyde meget for den senere udvikling, først indirekte, senere direkte. Eigil Larsen forstod at samle folk omkring sig og at organisere dem. Eigil Larsens betydning for DKP's udvikling i Helsingørområdet kan næppe undervurderes, og hans indflydelse var en af årsagerne til, at Knud Francker i en rapport om arbejdet på Sjælland i 1943 til CK kan indberette: »Det er afgjort det bedste af alle distrikterne«. Men DKP havde aldrig haft en aktiv udviklingsgrad uden oprettelsen af forbindelser til hovedorganisationen i København og de impulser, som denne kunne give, blandt andet oprettelse af blad- og sabotagegrupper. Fra vinteren 1942/43 havde det lokale parti allerede så mange ressourcer, at man kunne oprette »Frit Danmark«, som var en tværpolitisk organisation i DKP regi.

Organisationsformen

Trommer har i høj grad ret, når han i »Modstandsarbejde i nærbillede« argumenterer imod Jørgen Hæstrups synspunkter om, at »modstandsbevægelsen i sin oprindelse var enkeltpersonernes spontane rejsning mod besættelsens situation, uden at der var noget lederskab bagved«. Det er ikke rimeligt, med Helsingør som baggrund, at betragte modstandskampen som »den enkelte persons kamp«. Det illegale arbejde blev hovedsagelig igangsat og vedligeholdt oppefra. Uden de politiske grupperinger og disses faste forbindelser til hovedorganisationerne havde der næppe fremstået nogen egentlig modstandsbevægelse før efteråret 1943. Det illegale arbejde var i høj grad et stykke koordineret organisationsarbejde. Et mellemværen-

Et atypisk billede	<p>de med Gestapo kunne meget let vælte mange måneders arbejde, men den illegale organisationsform gjorde, at organisationen atter opbyggedes med de illegale rejsesekretærer som mellemmand.</p> <p>Det vel atypiske billede, der tegnede sig i Helsingør viser, at medens DKP og Socialdemokratiet førte den klassiske kamp om »magten« på værftet, var Dansk Samling enerådig på Gummifabrikken, og senere på krigen aftaltes endda en klar opdeling af rekrutteringsområderne.</p> <p>For Helsingørs vedkommende ser det ud til, at man kun kan tale om enkelte illegale miljøer, idet det har vist sig, at hverken KU-kredse eller Sct. Georgsgilderne har sat synlige spor af aktivitet. Udover direkte politiske bevægelser har det kun kunnet påvises, at terrænsportsbevægelsen (som kørtes i DS-regi) og spejderbevægelsen har haft en vis betydning i den illegale organisering. Sympatiserende med samarbejdspartierne har haft en uendelig lille chance for et illegalt engagement, og der findes da også kun uverificerede påstande om et sådant indenfor Socialdemokratiet.</p>
De aktive illegale	<p>Indtil efteråret 1943 hørte de aktive illegale til venstre- og højrefløjen. Numerisk var det en lille gruppe, og deres politiske tilknytning gjorde det vanskeligt at udvide både i medlems-tal og indflydelse. En egentlig ekspansion kan da også først ses fra efteråret 1943.</p>
Samarbejdspolitikens fald	<p>Samarbejdspolitikens fald betød, at Socialdemokratiet opportunistisk kastede sig ind i modstandskampen med dannelse af militærgrupper i officergrupperegim, dog på egne præmisser. Et egentligt samarbejde mellem de socialdemokratiske grupper og modstandsbevægelsens øvrige militærgrupper trak længere ud i Helsingør end andre steder. Dette skal ses på baggrund af den før omtalte »kamp« på arbejdspladsen og det socialdemokratiske valgnederlag ved kommunevalget i 1943, tilsat personligt »krydderi« specielt med hensyn til Westrups person og handlinger. Det er endvidere ikke irrelevant også at drage den nære politiske kontakt med København ind i billedet, når de socialdemokratiske initiativer skal vurderes.</p>
Rekrutteringen til det illegale arbejde	<p>Det er en kendt sag, at forudsætningerne for rekrutteringen til det illegale arbejde ændredes totalt i efteråret 1943. Samarbejdspolitikens fald den 29. august 1943 er af Trommer nævnt som den »psykologiske forudsætning for oprettelsen af regimonerne i januar 1944 og den dermed følgende etablering af militær- og ventegrupper, der betød en vældig ekspansion i mod-</p>

standsbevægelsens numeriske omfang og dermed naturligvis også en udvidelse af dens politiske og ideologiske basis«. Det er på landsplan rimeligt at betragte den 29. august 1943 som besættelsens vendepunkt, men ikke mindst for Helsingørs vedkommende kom begivenhederne en måned senere til at betyde ulig mere for en eskalering af aktivitetsniveauet. Jødeaktionen i oktober betød en brat opvågen for »de borgerlige« udenfor DS, og med baggrund i de første dages uorganiserede masseflugt udkrystaliseredes flere af hinanden uafhængige ruter, rekrutteret og finansieret blandt borgerlige. De illegale ruter er et eksempel på et **initiativ nedefra**, ganske vist affødt af specielle omstændigheder som så efterhånden indordnedes og indkorporeredes i det illegale totalbillede. Desværre giver kildematerialet ikke mulighed for en dybdeborende undersøgelse af ruternes direkte betydning for det illegale arbejde på længere sigt i Helsingør. Den samtidige opbygning af militærgrupperne »lapper over«, og transportorganisationernes levetid blev af forholdsvis kort varighed, men i folkemunde er det dét, man husker om besættelsen i Helsingør på trods af, at der var meget få personer involveret i arbejdet. Kun omkring Wiibroes Bryggeri kan der vel påvises et egentlig rekrutteringssammenhæng mellem transportgrupperne og M-grupperne.

Opbygningen af M-grupperne

Opbygningen af militærgrupperne i Helsingør påbegyndtes omkring november 1943, og initiativerne udgik fra partierne: A-grupperne fra DKP, DS-grupperne fra Dansk Samling og O-grupperne blev dannet i henholdsvis socialdemokratisk og konservativt regi. Medens Trommer taler om, at den »polycentriske tendens brat blev standset« ved Flemming Muus' direktiver om en inddeling af landet i regioner, kan man i Helsingør ikke tale om noget sådant, og udviklingen i militærgrupperne skal derfor, som tidligere nævnt, ses i sammenhæng med den forudgående udvikling.

Samarbejde

Et samarbejde mellem DS- og A-grupperne opnåedes under ledelse af den af marineministeriet udsendte officer i Helsingør flådekaptajn J.J. Westrup i marts 1944. Westrup forhandlede i over ni måneder med O-grupperne før et resultat, i umiddelbar forlængelse af oberst Riis-Lassens udnævnelse til chef over region 5, blev nået. Selvom man således på dette tidspunkt kan tale om et samarbejde i den militære byledelse mellem A- og O-grupperne (DS-grupperne var på det tidspunkt på grund af arrestationer stærkt reduceret) bibeholdt de enkelte gruppedannelser deres egen selvstændighed, og kun O-grupperne fik del i de eftertragede våben.

»Bølgerne af den store politik«

Den manglende sabotage

Både i forhandlingerne imellem A- og DS-grupperne og senere mellem A- og O-grupperne manifesterede både amts- og regionsledelsen sig stærkt. De var igangsættere, forbindelsesled og reorganisatorer, hvis arrestationer afbrød forbindelsen. Men også på andre områder slog den meget veludbyggede kontakt med amts- og regionsledelsen igennem. Det var via dem »bølgerne af den store politik« nåede frem, og ifølge J.J. Westrup forplantede den sig i Helsingør til selv den mindste gruppeenhed. Nu er der desværre ikke kilder til belysning af forholdet imellem de enkelte medlemmer af regionsledelsen, men for amtsledelsen viser kilderne, at den var 100% i DS-regi, men ledet af en officer. At A-grupperne følte, at de ofte blev underkendt, er der ikke tvivl om, men nævnes skal det også, at A-grupperne på mange måder modvirkede et samarbejde med O-grupperne og desuden forsøgte at trække det ud.

Sabotagen havde sin premiere i Helsingørrområdet den 31. august 1942, hvor en DKP gruppe, efter ordre fra Eigil Larsen, forsøgte at afspore et tysk transporttog på kystbanen nord for Espergærde. Det blev startskuddet til en mindre »sabotagebølge«, hovedsagelig af mislykket karakter, der i Helsingør kulminerede med den vellykkede sabotage mod kystbanen den 6. november 1942. Her skal der ikke kommes ind på, om sabotagerne var led i en større strategi, men henvises til omtalen i artiklen. Der er dog ingen tvivl om, at sabotagerne var led i den strategi, DKP igangsatte i sommeren 1942. At disse sabotager med få undtagelser blev de eneste i Helsingørrområdet under besættelsen er på mange måder ret underligt, set i betragtning af specielt Helsingør Værfts værnemagerarbejder, og den manglende sabotage er der da også skrevet meget om i den lokale besættelsestidslitteratur (aviser o. lign.). Det har ikke været muligt at konstatere, hvad årsagerne til den manglende sabotage indtil efteråret 1943 var. Med oprettelsen af transportorganisationerne er det sandsynligt, at »Speditøren« igennem sine forbindelser til sabotageorganisationerne stod bag et uofficielt sabotagestop. Fra sommeren 1944 var der væsentlige efterretningsopgaver at løse i byen. Samtidig fungerede H-H-færgerne som en aldrig svigtende depecherute. Det har indgået i diskussionen, at Frihedsrådet dekretede et sabotagestop i Helsingør, men det benægtedes af Børge Houmann i brev til forfatteren.

DKP er de eneste, der har kunnet påvises som bagmænd for en organiseret sabotage, men udover det har der selvfølgelig

været uorganiserede småsabotager, sand i en motor, dårligt arbejde m.m.

Arrestationer

Det man kan kalde »modstandsbevægelsens dæmpende faktorer«, det danske politi og det tyske politi (Gestapo), betød indtil januar 1944 intet nævneværdigt for modstandsbevægelsens udvikling i Helsingørrområdet, men selvfølgelig lagde deres fysiske tilstedeværelse en dæmper på aktiviteterne. Politimaterialet melder ikke om mere end to væsentlige arrestationer indtil 29. august og efter denne dato kan det »læses« ud af materialet, at politiets effektivitet var dalet betydeligt, og der blev ikke foretaget nogen arrestationer. Fra januar 1944 overtog Gestapo vandrehjemmet »Wisborg« som hovedkvarter, og derefter indtraf hurtigt en mærkbar ændring. Gestapos metoder var effektive. Med hjælp fra det tyske grænsepoliti, som havde været stationeret i Helsingør siden 1942, blev alle transportorganisationerne oprullet inden sommeren 1944. Hverken DKP eller de forskellige militærgrupperinger gik fri. Gestapo arresterede over 100 mand i perioden januar 1944 til befrielsen, hvoraf to mistede livet i KZ-lejr.

En typisk modstandsby

Helsingør var indtil efteråret 1943 principielt en typisk modstandsby, men man må gøre sig klart, at et hvilket som helst område af landet vil frembære atypiske træk. DKP og Dansk Samling kom i gang på samme tidspunkt her som andre steder, sabotagen påbegyndtes også her i efteråret 1942, og militærgruppernes start og udvikling er også analog med udviklingen i andre byer. Helsingør var et af de få steder på Sjælland augustulighederne i 1943 ramte, og byen gik heller ikke fri af urolighederne i sommeren 1944.

En atypisk modstandsby

Men Helsingør havde også specielle sider, først og fremmest den eksplosive udvikling i transportgrupperne. Speciel var den latente mangel på våben derimod ikke. Helsingør ligger tæt ved København (»initiativer« igangsættes her hurtigere end for eksempel i Esbjerg), og det kom arbejdet i byen til at bære præg af. Frode Jacobsen nævner i »Danmark under besættelsen«, »at O-grupperne på Sjælland i længere tid holdt sig for sig selv end i det øvrige land, og at en sammenslutning først skete i efteråret 1944«. Medens politikerne og Frihedsrådet på landsplan havde etableret en slags samarbejde op mod befrielsen, skete der ikke noget tilsvarende i Helsingør. Samarbejdet mellem O-grupperne (Sigurd Schytz, Niels Mørk og Valdemar Bertelsen) og specielt A-grupperne (Kristian Engelsen) og den militære byleder J.J. Westrup gav mange problemer, og kun et

pres fra regionsledelsen etablerede en slags modus vivendi, som fungerede efter hensigten, og opgaverne blev løst. En anden grund til den meget ringe kontakt til O-gruppe kredse i Helsingør må søges i Westrups person. Det er karakteristisk for holdningen i marinens illegale stab »Elverhøj«, at havnebevogtningsopgaverne i vid udstrækning løstes indenfor den samlede modstandsbevægelses rammer. De allierede og Frihedsrådets K-udvalg stod for de generelle direktiver, og havnestyrkerne blev opbygget med støtte fra de lokale »civile« by- og amtsledelser, til hvilken O-grupperne først efter december 1944 blev tilkøbt.

Procentuelt var der mange modstandsfolk i det amputerede Helsingørrområde efter januar/februar 1945. Ved befrielsen opgives der at have været 703 organiserede i militærgrupperne. De civile modstandsorganisationer og resterne af DS-grupperne har vel udgjort omkring 100. Dette giver, at over 4% af den samlede befolkning op mod befrielsen var organiseret på den ene eller anden måde, et tal langt over landsgennemsnittet, og Trommer nævner 1.25% for Region III.

Hvem blev modstandsmænd?

Tilbage er kun det sidste spørgsmål. Havde funktionæren lige så store chancer som arbejdsmanden for at blive involveret i det illegale arbejde? Til det må svaret blive et nej. Erfaringerne fra de tidligste DS og DKP rekrutteringer viser, at dette ikke var tilfældet, og for militærgrupperne er bevaret nogle medlemslister i Den militære byledelses arkiv, der viser, at kun cirka 20% i militærgrupperne var ikke-arbejdere (kapitel VI note²⁰). Illegalitetens miljøer var, både før og efter regionsdannelsen, de store arbejdspladser, og selvom oprettelsen af lokalkomiteerne fra efteråret 1944 burde have bidraget til at give modstandsbevægelsen en bredere basis, så forsvandt den politiske slagside med rekrutteringer blandt sympatisører fra det yderste højre og venstre fra de første besættelsesår aldrig. De sociale miljøer har næppe spillet nogen afgørende rolle for illegaliseringen. Ingen var for eksempel forudbestemt til at blive illegal pioner, blot **fordi** han tilhørte arbejderklassen. Derimod var det ikke uvæsentligt, om han politisk identificerede sig med kommunisterne og Dansk Samling.

Westrup's rapport

XI - EFTERSKRIFT

I august 1945 udarbejdede Westrup og den militære byledelse den hyppigt citerede rapport til Sjællandsledelsen, som dels omhandler de enkelte kompagnier, også DS-kompagniet, og

»Hvad lavede vi egentlig«?

dels giver en redegørelse over operationsplaner, samarbejde, dagbøger, befalinger, administration og økonomi. Rapporten er i dag et uvurderligt redskab til forståelsen af den militære byledelse, styrkerne, kapitulationen og tiden efter, ja man kan faktisk påstå, at uden den havde det været umuligt at dykke helt til bunds i de sidste halvandet år af den helsingoranske modstandsbevægelse. Rapportens forord lyder da også:

»Man har fra Byledelsens Side ønsket at afgive en Rapport om den Virksomhed Frihedsbevægelsens Militærgrupper har udfoldet inden for Distriktet før og efter Kapitulationen.

Rapporten er ikke afkrævet, men man føler sig forpligtet til saavel af Hensyn til Nutiden som til Eftertiden, at gøre Rede for den lille Gren af Bevægelsen, som Distriktet repræsenter.

Allerede nu - August 1945 - kan vi selv stille os Spørgsmaalet: »Hvad lavede vi egentlig?« Og om nogle Aar kan vi maaske kun fortælle, at efter Kapitulationen da var der 24 Timers Tjeneste de første 5 Døgn, derefter 16 Timers Tjeneste i 1 Maaned, og saa aftog den, men hvad, vi egentlig lavede, er allerede nu ret vanskeligt helt udtømmende at fortælle om. Og vi har langt fra faaet alting med, og man kan i al Fald ikke give et Billede af de administrative Vanskeligheder som manglende eller modstridende Ordre fra danske og engelske - samt fra de endnu længe eksisterende tyske Myndigheder - voldte. Modstandsbevægelsen som et administrativt Apparat indenfor en lille By var jo uden lovhjemlet Plads i Systemet og uden Instrukser af nogen Art, men mærkelig nok fandt man meget hurtigt sin Plads, og andre Myndigheder samt Befolkningen forstod dette, som om de altid havde vidst, at en saadan skulde komme - paa ganske enkelte Undtagelser nær. Byledelsen har hele Tiden søgt at trænge sig saa lidt paa som muligt, maaske har vi lavet for lidt Reklame og brugt Aviserne for lidt. I Modsetning til andre Steder har man ikke faret rundt i Byen med overmalede Vogne, baaret Vaaben til Stadighed, komponeret fantasifulde Uniformer, holdt Parader o.s.v., fordi vi nu synes, at vores Facon passede bedst til dansk Mentalitet. Men vi har søgt at skaffe en Institution, der kunde løse de Spørgsmaal, der ikke var andre til at løse, og som maatte løses fuldstændig paa egen Haand og uden Fortilfælde«.

FRED

Tyskland's Udenrigsminister har i Dag i Flensborg Radio meddelt, at man efter Ordre af Storadmiral Dönitz har erklæret ubetinget Kapitulation af alle kæmpende tyske Styrker.

XII - INDSAMLINGEN AF OVERLEVERET MATERIALE, INTERVIEWS OG LITTERATUR OG EN KORT VURDERING AF DETTE

I sommeren og efteråret 1977, hvor ideen til denne afhandling begyndte at forme sig, opsøgte jeg Helsingør Bymuseum og Frihedsmuseet for en orientering om derværende materiale. Min skuffelse var stor, for det viste sig, at Frihedsmuseet faktisk ikke lå inde med noget materiale, og Helsingør Bymuseum kun havde ganske lidt, - hovedsagelig til belysning af militærgrupperne og disses afvikling. En ide om en indsamling af originalmateriale og beretninger fremkom da, og i samarbejde med Helsingør Bymuseum blev denne foranstaltet i november 1977. Den lokale presse »blev gjort varm«, og den var også særdeles flink til at bringe opfordringer og resultater. Ved indsamlingen indkom ikke nævneværdigt originalmateriale (kun illegale blade, rationeringskort o. lign.), men adskillige ringede og fortalte, at de var villige til, at museet optog båndinterviews med dem. Disse henvendelser var ret væsentlige, - ikke fordi det var Helsingør-modstandsbevægelsens mest interessante personer, der ringede, men fordi de positive henvendelser betød en videre etablering af kontakter til de væsentlige modstandskredse.

Indsamlingskampagnens umiddelbare resultater var i første omgang min afhandling »Af modstandskampen i Helsingør« i Helsingør Bymuseums årbog 1978 og min speciale afhandling i historie til Københavns Universitet 1979.

Materialets mængde var på dette tidspunkt vokset så meget, at vi besluttede os for en særudstilling om besættelsen på Helsingør Bymuseum i efteråret 1979. Udstillingen blev en stor succes, og yderligere materiale strømmede ind.

I forbindelse med udstillingen blev der udgivet en billedbog »Helsingør under besættelsen«. En del af de mange interviews og beretninger der lå til grund for udstillingen udgav Bymuseet i årbogen 1980. Helsingør Bymuseums materialesamling om besættelsen 1940-45 må i dag betegnes som enestående.

Ingen bestemt kildetype har udgjort hovedbestanddelen i det for problemstillingen relevante kildemateriale. Problemstillingerne i de enkelte kapitler er af så heterogen karakter, at ensartede baggrundskilder ikke har kunnet gennemføres udover de enkelte kapitler. Nævnes skal dog politimaterialet, som indtil begyndelsen af september 1944 nævner og tildels beskriver de enkelte begivenheder, og man kan med modifikationerne kalde dette materiale »kassen« omkring fremstillingen.

Jeg har gennemgået materialet hos Statsadvokaten for særlige anliggender (AS) for Helsingør, Hillerød og Frederikssund politikreds, - de såkaldte diverse sager (her specielt fjernskriverberetningerne og de daglige situationsberetninger fra Rigspolitichefen og UK-sager er gennemgået med henblik på Helsingør politikreds), og jeg har fundet, at alle sager af væsentlig betydning er blevet indberettet til Statsadvokaten, - således at jeg kun medtager henvisninger til AS-materialet (dog bortset fra en »værtshusslagsmålsstatistik«, hvor sager fra politimesterarkivet indgår).

Sikkerhedspoliets arkiv har det ikke været muligt at fremskaffe, men sikkerhedspoliets journaler for 1943-44 er bevaret på Helsingør Bymuseum, og de giver et ganske godt billede af arkivets indhold, og de behandlede sagers beskaffenhed. I det store hele er det samstemmende med AS-materialet, men hvor materialemængden i AS falder efter august 1943, stiger sikkerhedspoliets.

Politimaterialet, som blev til i forbindelse med begivenhedsforløbet, kan i forbindelse med konkrete oplysninger, dateringer m.m. betragtes som betydeligt mere pålideligt, sammenlignet med efterkrigstidsforklaringer. Dette udelukker dog ikke, at benyttelse af oplysninger fra politimaterialet giver anledning til kritiske overvejelser, tendens- og fortolkningsproblemer. De enkelte embedsmænds skildringer af forskellige begivenheder, kan have været afstemt efter en formodning om, hvorledes disse ønskedes fremstillet på højere plan. Ligeledes må det formodes, at en selektion af informationer og bevidste udeladelser, især fra efteråret 1943 kan være med til at fortegne det virkelige billede, og en kontrol er kun mulig gennem sammenstilling med sikkerhedspoliets materiale og det indsamlede beretningsmateriale. Endvidere gælder det generelt, at ikke alle undersøgelser gav anledning til skriftlig behandling, idet en alt for grundig behandling kunne påkalde besættelsesmagtens opmærksomhed, og der fandtes trods alt potentielle modstandselementer blandt politifolk. Underordnede embedsmænd var, og er, ganske vist underkastet generelle retningslinier, men i behandlingen af ovenfra kommende ordrer har de mulighed for at påvirke den praktiske gennemførelse af disse.

Rigsarkivets mikrofotografier af tysk proveniens hær, flåde, politi og SS, har gennemgående været en skuffelse. Jeg havde ventet at finde væsentligt materiale i bl.a. »Admiral Dänemarks« dagbog, men Helsingør er oftest kun nævnt med enstavelsesord, og det kan undre en, at den store troppekonzentration i byen og permittenttrafikken ikke har afkastet materiale. Fra SS og tysk politi er fremdraget spredte rapporter af ringe værdi vedrørende de kommunistiske aktiviteter i byen.

Øresundstjenestens arkiv er en af de væsentligste kildesamlinger til en beskrivelse af modstandsbevægelsen i Helsingør fra sommeren 1944. Øresundstjenesten, der er en udløber af en af de i oktober 1943 oprettede illegale ruter fra Helsingør, administreredes fra Helsingborg af kriminalbetjent Ejner Andersen. Beliggenheden i Helsingborg har betydet, at materiale, som ikke kunne bevares i Danmark på grund af »security«, systematisk er blevet samlet og ordnet som en helt normal institutions papirer. Dette betyder, at vi i de fleste tilfælde både har spørgsmål og svar bevaret, og således kan følge både igangsatte projekter og små hændelsesforløb.

Jeg har udover Øresundstjenestens og Dansk-Svensk flygtningetjenestes arkiver benyttet tilgængelige dele af de såkaldte »modstandsbevægelsens centralarkiver«, Duus Hansen og Ebbe Munck's arkiver på RA, og har her fundet betydeligt materiale til belysning af faldskærmsorganisationernes bevågenhed overfor området og informationsniveauet i Stockholm om lokale helsingoranske forhold.

Det kongelige Biblioteks samlinger er blevet gennemgået specielt med henblik på samlingen af illegale blade, som for Helsingørs vedkommende må betragtes som komplet. Endvidere har jeg, efter over 1/2 års tovtrækkeri, fået udleveret nogle meget betydningsfulde fotokopier af internt lokalt DKP-materiale. Desværre har jeg ikke selv fået tilladelse til at gennemgå samlingerne.

Af privatarkiverne på RA har jeg først og fremmest gennemgået orlogskaptajn J. J. Westrups arkiv. Jeg havde ventet, at Westrup, der var militær byleder i Helsingør 1944-45, havde samlet et materiale, men det har han ikke. Hans arkiv består for hovedpartens vedkommende af materiale, han selv har publiceret. Væsentlige er dog nogle håndskrevne kommentarer til »Rapport fra Helsingør militære byledelse til Sjællandsledelsen« vedr. M-gruppernes politiske holdninger, og aldersfordeling. De øvrige privat-arkiver, jeg har gennemgået, fremgår af litteraturlisten og generelt kan siges, at jeg ikke har fundet særlig væsentlige oplysninger i disse.

Helsingør militære byledelses arkiv, beliggende i Helsingør Byhistoriske Arkiv, er den væsentligste kilde til belysning af militærgruppernes udvikling (og afvikling). Arkivet indeholder fortrinsvis materiale fra efter den 5. maj 1945, men fragmenter af »tilbageblik« findes. Helt centralt er »Rapporten fra Helsingør militære byledelse til Sjællandsledelsen« fra august 1945. Rapporten indeholder beretninger om de enkelte kompagniers start og udvikling, skrevet af lederne for de enkelte kompagnier, og en af den militære byleder J. J. Westrup udarbejdet beretning om samarbejdet mellem kompagnierne.

Endvidere indeholder arkivet lister over M-gruppernes medlemmer, og enkelte anbefalinger og indberetninger til Frihedsbevægelsens samråd.

Som et væsentligt supplement til Helsingør byledelses arkiv er amtsledelsens arkiv, som er beliggende i Hørsholms egne museum. Arkivet indeholder intet originalmateriale, men består hovedsageligt af to meget fyldige beretninger fra amtslederne oberstløjtnant C. V. Deleurant og korngrosserer Kaj Christensen.

I forbindelse med mine interviews, er jeg stødt på tre væsentlige samlinger af materiale om henholdsvis Dansk Samling og DKP i Helsingør, og jeg har fået tilladelse til at låne og benytte dette materiale, som jeg lystede. Specielt skal nævnes nogle DKP regnskaber fra 1943, som giver detaljerede oversigter over grupper og medlemmer i hele Frederiksborg Amt, som et af mine helt store fund.

Derimod har Helsingør borgmesterarkivet været en skuffelse. Arkiveringsmetoderne, - under emner, og det faktum, at jeg ikke selv har kunnet gennemgå journalerne, ville have gjort det til et uoverkommeligt arbejde, og kun ganske få sager er fundet frem. En gennemgang af dele af socialdemokratiets arkiver på ABA har heller ikke opfyldt forventningerne, - men det skal bemærkes, at Helsingør socialdemokratis arkiv er beliggende i Helsingør Byhistoriske Arkiv. Det har dog heller ikke givet noget væsentligt resultat, - kun en større samling avisudklip.

Af øvrigt samtidig materiale kan nævnes, at jeg har haft adgang til protokoller fra enkelte fagforeninger og klubber på værftet, forhandlingsprotokol for fællestillidsmandsinstitutionen på Helsingør Værft og

protokollerne i Arbejdernes Fællesorganisation. Alle giver de et væsentligt indblik i beskrivelsen af arbejdskampen og problemerne på arbejdspladsen. Klub- og fagforeningsprotokoller, der repræsenterer gummifabrikken Tretern, som ikke eksisterer som en egentlig arbejdsplads mere, er søgt fremdraget, men uden resultat.

Min indsamling af interviews kan groft inddeles i 3 perioder: Den orienterende fase omkring årsskiftet 1977/78, DKP interviewene maj-juli 1978, og interviews om transportorganisationer og »borgerlige« i oktober-november 1978. I alt er der foretaget 51 interviews. Heraf er adskillige blevet interviewet mere end en gang.

De første interviews var således udelukkende af orienterende karakter, idet jeg mente, at det ville være en fordel med interviews på »græsplan«, inden jeg henvendte mig til modstandsbevægelsens topfolk i Helsingør. Jeg har brugt flere forskellige fremgangsmåder til at kontakte folk, jeg søgte interviewet - et brev med svarkuvert ved én i forvejen interviewets mellemkomst, og en direkte telefonsamtale med en kort formulering og en forespørgsel om mulighed for interview. Jeg foretrækker langt telefonsamtalen. Man får et fingerpeg om det er ulejligheden værd og »lodder« stemningen. Mine positive erfaringer er flest med den metode - et brev skydes ligesom lettere ud. Ved introduktionen har jeg erfaring for, at den, der formidler kontakten ikke altid har blik for min målsætning og gerne vil have sin egen historie konfirmeret. En introduktion på min opfordring og med en kort omtale af mit arbejde, har jeg derimod haft de allerbedste erfaringer med, for stemningen har da været lagt fra begyndelsen.

Jeg må sige, at jeg overvejende er blevet venligt modtaget ved mine telefonopringninger, og kun i meget få tilfælde er mine forespørgsler endt negativt. At jeg flere gange med arbejdet for at skaffe interviews med Dansk Samling-folk, har følt, at der var en konspiration i gang med mig, viste sig, da knuden blev løst, at bunde i travle forretningsmænd. Generelt må jeg sige, at mine interviews med de såkaldte borgerlige modstandsfolk er mere spredte og tilfældige end de tilsvarende på venstre- og højrefløjen. De fleste er døde, fordi de aktive borgerlige var 10-15 år ældre end de aktive på venstre- og højrefløjen.

Næsten alle interviews er foretaget med båndoptager. Jeg har på intet tidspunkt følt, at båndoptageren var en hindring for »den frie snak«, - jeg tror nærmest, at den interviewede har glemt den i de fleste tilfælde. Enkelte gange er jeg blevet bedt om at stoppe for den, eller ikke medtage »det jeg nu lige har sagt« i udskriften, - oftest i forbindelse med ligegyldig kritik af den modsatte politiske front. Kun ganske få gange har jeg, med en forlangt slukket båndoptager, fået oplysninger af virkelig værdi, og i de tilfælde, to, har jeg vedlagt et referat på basis af notater, til interviewudskriften. Den samme fremgangsmåde er benyttet, når den interviewede har forlangt, at en udtalelse ikke måtte komme med i udskriften.

Mine interviews har haft meget forskellig varighed - fra 1/2 time til 5 timer, men fælles for dem alle er, at de har været ført under hyggelige former og i en venlig atmosfære.

I starten af interviewene har jeg normalt informeret vidnet om, hvorledes jeg efter samtalen ville behandle interviewet; en båndudskrift, godkendelse og senere deponering i Helsingør Byhistoriske Arkiv uden adgang for offentligheden. Endvidere har jeg, i påkrævede tilfælde på en diskret måde, fortalt om hvilke arkiver og samlinger, jeg havde opnået tilladelser til, og jeg har meget klart følt, at en tåget hentydning til »originalmaterialet« i alle tilfælde har givet den interviewede et væsentligt indtryk af, at det jeg foretog mig var på et seriøst plan. Jeg tror selv, at jeg er blevet skånet for de værste almindeligheder med denne fremgangsmåde.

Mit forberedelsesniveau har til de fleste interviews været meget omfattende, og jeg har i alle tilfælde nedskrevet mine spørgsmål, som jeg gradvis supplerede under selve interviewet, for derefter at benytte det i andet sammenhæng. Om notat-tagning under interviewet har jeg dårlige erfaringer, idet det kræver, at intervieweren kigger i sine papirer, og dermed mister øjenkontakten, - hvilket for de fleste virker forvirrende.

Selve interviewet kan ideelt opdeles i to faser - en fase hvor den interviewede reproducerer sin erindring uden påvirkning udefra, og en fase med supplerende og uddybende spørgsmål. Dette er også kun en ideel opdeling, idet det i praksis oftest viser sig umuligt at få den interviewede til at tale selvstændigt mere end fem-ti minutter, og interviewerens må da træde til. Det vil da stadig være vigtigt altid først at få den interviewede til at »fortælle sin historie«, og så derefter sætte igang med de uddybende spørgsmål, som intervieweren helst skal formulere på en sådan måde, at de ikke virker ledende.

Jeg har i enkelte tilfælde gjort brug af »konfrontation med andre kilder« i et forsøg på at påvirke den interviewede til et svar på kontroversielle spørgsmål. Dette har jeg både gode og dårlige erfaringer med, og min konklusion med denne fremgangsmåde må blive, at man skal være varsom med at benytte »konfrontationen«, - den gode atmosfære skal helst bevares til det sidste, og den interviewedes reaktion kan nemt blive i retning af »hvorfor kom han, når han i forvejen vidste det hele?«.

Den interviewedes forberedelsesniveau har været af meget forskelligartet karakter, men i intet tilfælde har jeg følt, at den interviewede har forbedret sig ud over en »normal« tankevirksomhed. I et tilfælde er jeg blevet mødt med en »i løbet af de sidste år« udarbejdet beretning, som jeg da fik lov til at låne. Udover dette er jeg to gange stødt på virkeligt væsentligt materiale i privatbesiddelse, og jeg har i begge tilfælde fået lov til at hjemlåne det til kopiering.

Vel hjemme med interviewet under armen, må jeg indrømme, at jeg ikke altid har været lige kvik til at få det skrevet ned. Mine metoder ved interviewudskriften har været forskelligartet, men det normale har været en blanding af direkte udskrift fra båndet og refererende, og jeg har holdt de to udskriftsformer skarpt adskilt i afsnit. Af de 45 timers bånd, jeg har optaget, er der udskrevet ca. 200 sider.

Efter udskriften har jeg fremsendt to kopier til den interviewede, én til at beholde og én retur til mig. Normalt er der af den interviewede blevet foretaget rettelser i udskriften, men jeg har ingen eksempler på, at noget er blevet forlangt slettet, og rettelserne har oftest været navne, der var stavet forkert o.lign. Jeg har stillet supplerende spørgsmål i et medfølgende brev, og har i alle tilfælde fået både svar på mine spørgsmål og selve interviewet i underskrevet stand hurtigt tilbage. I flere tilfælde har jeg fuldt op med et nyt interview.

Jeg har en gang foretaget gruppeinterviews, - og det med meget heldig udgang. Interviewudskriften har jeg dog i det tilfælde foretrukket udelukkende refererende. Udover interviewformen har jeg, hvor jeg ikke mente at en forspørgsel ville føre til noget, - eller mine spørgsmål har været af mere spørgende karakter, - kontakten folk pr. brev med håb om svar. Det har imidlertid vist sig, at jeg i langt de fleste tilfælde har måttet vente forgæves på svar.

Efter min mening har jeg kun følt, at to interviews har været uden betydning, og jeg har i de tilfælde ikke sendt den korte udskrift retur til underskrift.

Det man forsøger ved et interview, at skabe en kilde ved hjælp af vidnets nutidige erindring, og på et senere stadie er det så historikernes opgave at vurdere, i hvilket omfang dette kan betragtes som en dækkende beskrivelse af det objekt, der undersøges.

Hvad kan man bruge interviewet til, og i særdeleshed, hvad har jeg brugt interviewet til? Interviewberetningerne er af meget væsentlig betydning for belysningen af det illegale arbejde, men med visse vigtige modifikationer. De kan sjældent træde i stedet for samtidigt arkivmateriale, som f.eks. politirapporter og tyske militære indberetninger der belyser samme spørgsmål. Sådant stof må altid have første prioritet, og hvor en samtidig arkivalsk levning og en senere interviewberetning modsiger hinanden, må beretningen altid vige. Ligeledes lader de i en interviewberetning fremførte vurderinger og kausale og finale sammenhænge sig ikke anvende uden efter nøjere overvejelser. Interviewberetningens uomtvistelige værdi for undersøgelsen af det illegale arbejde ligger i, at de kan bidrage til udfyldelsen af de mange lakuner i arkivstoffet, og i, at de kan give svar på »hvem og hvordan« i mange tilfælde, hvor arkivmaterialet enten slet ikke eller kun delvis giver oplysninger om begivenhederne. Dette er den idelle beskrivelse, for i lokalhistorisk forskning af modstandsbevægelsens udvikling og dennes kommandoveje, vil man oftest finde et stort sort hul i det samtidige materiale: Det være sig myndighedernes arkivmateriale som sporadisk bevarer modstandsmateriale. Det hører til sjældenhederne, at årsags- og motivforklaringer i interviewberetningerne kan sammenstilles med det overlærede materiale, og som oftest må en vurdering bygge på sammenlignende studier af besættelsestidslitteraturen og grupper af interviewberetninger. Dette byder på metodiske problemer, hvilket f.eks. i denne afhandling afspejler sig i den mængde af forbehold, man er nødsaget til at tage overfor de fremførte vurderinger, der hovedsagelig bygger på interviewberetninger.

Hvis vi f.eks. ser på en fremstilling af den tidlige kommunistiske modstandsbevægelse, så giver det samtidige arkivmateriale os oplysninger om, at der har været en tidlig aktiv kommunistisk modstandsbevægelse i Helsingørsmrådet. Tilstedeværelsen af illegale blade og løbesedler er der adskillige rapporter om. Tysk og dansk sikkerhedspoliti prøvede ivrigt hver for sig, og sammen, at finde frem til agitatorerne. In-

interviewberetningsmaterialet kan fortælle os hvem der var med, hvordan rekrutteringen til det illegale arbejde foregik, hvem der var kontaktfolk, hvor man trykte, hvad man trykte og hvordan distributionen foregik. De to former for materiale supplerer hinanden nydeligt.

Også hvis vi kigger på det handlingsforløb jeg har kaldt »sabotagebølgen i efteråret 1942«, så er det først og fremmest ved hjælp af politimaterialet, at man i det hele taget kan tale om en »sabotagebølge«, og en analog teknisk sabotagemetode. Men først ved at forelægge disse sabotagelister for beretterne, dannes det fulde billede af sammenhængen mellem sabotagerne, fremgangsmåden, personerne og organisationen bag dem.

De eksempler jeg her har fremdraget er de ideelle, - modstandsorganisationen har været så aktiv, at den har sat sig spor i det samtidige materiale. Hvis vi derimod ser på militærgruppernes udvikling fra efteråret 1943 til 1945, så har vi så godt som intet samtidigt arkivmateriale (trykt/utrykt) om dem, - for meningen med militærgrupperne var netop, at de ikke skulle efterlade sig noget spor, og den opbyggede organisation skulle ideelt først træde aktivt frem i invasions/kapitulationsøjeblikket. I dette tilfælde kunne hændelsesforløbet ikke rekonstrueres uden interviewberetningerne. Dette var blot et par eksempler på hvilket forskelligartede metoder jeg har været nødsaget til at benytte i denne afhandling. Jeg har for ikke at hæmme en nogenlunde overskuelig fremstillingsrytme, lagt hovedparten af de metodiske diskussioner og sammenligninger ned i noteapparatet.

Den relevante - og irrelevante - besættelsestidslitteratur er systematisk blevet gennemgået, og afsnit, hvor blot Helsingørs navn er nævnt, er blevet fotokopieret og samlet under emner. Dette viste sig på længere sigt at være en fortrinlig indgang til blandt andet Rigsarkivets samlinger (hvilke privatarkiver skulle man gå til, emner og begivenheder) og specielt i udformningen af spørgsmål til belysning af modstandsbevægelsens organisationer. Problemet med størsteparten af den ældre besættelsestidslitteratur er, at der ikke er kildehenvisninger. Hovedparten bygger på, eller er opbygget af, enkeltstående afsnit, skrevet af personer med nær tilknytning til begivenhederne. Det kan således betegnes som memoirelitteratur, og bør behandles som sådan og med de metodiske problemer dette indebærer (jfr. interviewberetninger).

Historiske fremstillinger, der i snævrere forstand kommer ind på denne afhandlings emne, findes ikke, og fremstillingen bygger derfor på et kalajdoskop af småudpluk fra her og der, så enkelte større fremstillinger er det ikke rimeligt at fremdrage. Efter den tyske kapitulation publiceredes et stort aktmateriale vedrørende besættelsestiden. Betydning for en dybgående undersøgelse af modstandsbevægelsens udvikling har dette aktmateriale dog ikke, men på visse punkter har det betydning for en vurdering og forståelse af den lokale modstandsbevægelsens udvikling set i relation til den rigspolitiske udvikling.

Jeg har hovedsagelig benyttet aktmateriale, publiceret i »Besættelsestidens Fakta« I-II (1945-46), »Frit Danmarks Hvidbog, Besættelsestiden i dokumenter og kommentarer« I-II (1945-46) samt naturligvis først og fremmest »Den parlamentariske kommissions betænkning« I-XIV (1945-58)

Modstandsbevægelsen i Frederiksborg Amt er beskrevet i Danmarks Frihedskamp (red. Ebbe Munck og Børge Outze), men denne beskrivelse må kun betegnes som en appetitvækker og er særdeles upræcis og sensationspræget. Denne beskrivelse er den eneste samlede fremstilling af arbejdet i amtet, og dermed også for arbejdet i Helsingør. Enkelte dele af modstandsbevægelsens udvikling er beskrevet i dagbladsartikler, hvoraf hovedparten blev bragt i befrielsessommeren. Helsingør Dagblad, Helsingør Socialdemokrat, Nordsjælland og tildels Frederiksborg Amts avis er systematisk gennemgået med henblik på omtale af altsammen, sabotagerne i efteråret 1942, folketings- og kommunevalget i 1943, august 1943, folkestrejkerne i 1944 og perioden maj-september 1945. Endvidere er »jubilæumsartikler« af den ene og anden slags benyttet i det omfang, jeg usystematisk er »faldet« over artiklerne.

I det store og hele må man sige, at dagbladene efter befrielsen ikke giver oplysninger om modstandsbevægelsens organisation, og hovedsagelig beskæftiger den sig med meget sensationsprægede artikler med overskrifter, som f.eks. »Tyskernes grufulde tortur på Wisborg«, o.lign. I de senere år har de illegale ruter været det foretrukne emne, men det er i høj grad gentagelserne, der præger. Jeg har kun i enkelte tilfælde brugt avisartikler, hvor jeg på anden måde ikke har kunnet finde stof af anden karakter. Om avisartiklerne under besættelsen, må man først og fremmest sige, at de tjener til en tidsfæstelse af begivenheder, bringer opråb og meddelelser fra politi og kommune, som man ville have svært ved at finde andre steder. Avisartiklerne fra befrielsessommeren har for de flestes vedkommende karakter af interviewberetninger, og

må behandles som sådan. Deres kildeværdi må i forhold til en beretning, indsamlet i 1978, betegnes som høj. De står bevidenhederne nærmere og navnestoffet er ofte ret omfangsrigt, men man må ikke være uopmærksom overfor, at journalisten kan have foretaget en selektion af oplysningerne.

Af bøger, der omhandler specielle områder af modstandskampen i Helsingør, er kun skrevet om transportorganisationerne, af henholdsvis Jørgen Gersfelt og Erling Kiær. Bøgerne, der er skrevet i 1945, bærer præg af den netop afsluttede periode, og de fremkom da også i en periode, hvor beretninger og **historier** om modstandsbevægelsen var virkelig på mode - jfr. befrielsessommerens avisartikler. Men på trods af dette, er disse to bøger i dag væsentlige skrifter om den side af modstandsbevægelsen, og på punkter, hvor jeg, hovedsagelig i forbindelse med arbejdet med Øresundstjenestens arkiv, har kunnet kontrollere bøgernes oplysninger, må jeg sige, at de kommer de faktiske årsagsforklaringer meget nær.

Af tidsskrifter har jeg gennemgået »Pigtråd«, »Gestapofangen« og »Kammeraternes hjælpefond« idet disse jævnligt indeholder beretninger, nekrologer o.lign., men jeg har fundet forbløffende lidt med reference til Helsingør, og kun biografiske data har været af nogen interesse.

Det eneste værk, jeg her specielt vil fremhæve, handler ikke om Helsingør, men min uafhængighed, og min metodiske og praktiske fremgangsmåde har på alle områder været så inspireret af Åge Trommer's »Modstandsarbejde i nærbillede«, at det er rimeligt at omtale dette meget væsentlige værk. Selvfølgelig frembyder Helsingør og Sønderjylland hver for sig specielle træk, men hvis man f.eks. samler Trommer's spredte oplysninger om Esbjerg, så begynder der at danne sig et billede af hvad man kan forvente at finde af materiale om en sådan provinsby, hvordan materialet eventuelt kunne behandles, hvilke teser, der kunne sættes op, og hvilke resultater man ville få ud af det. I hvert tilfælde fremgår det helt entydigt, at en beskrivelse af modstandsbevægelsens organisationer aldrig kunne gøres bare tilnærmelsesværdigt uden interviews. Teserne i denne afhandling er da også hovedsagelig affødt af de teser, Trommer har stillet i »Modstandsarbejde i nærbillede«.

XIII - KILDER OG LITTERATUR

Officielle danske arkiver

Arkivet for Statsadvokaturen for særlige anliggender (AS) på RA. Herfra er benyttet materiale fra Helsingør, Hillerød og Frederiksværk politikreds, - indberetninger fra politimestre, diverse sager fra Undersøgelseskommissionen (UK) og diverse sager (AS div.nr.), Rigspol. situationsmeldinger.

Ritzaus Bureaus fortrolige Informationstjeneste (RA)

Helsingør politimesterarkiv (Landsarkivet)

DSB's distriktsarkiv (trafiktjenesten K.hbg.)

Den tyske værnemagts arkiver

Der er benyttet de på RA beliggende mikrofilm af tysk proveniens: World War II Record Division, Alexandria, Va. (Danica)-sp.nr. opt.nr.

Admiralty, London 628 (Danica)-sp.nr. opt.nr.

Militärarchiv Freiburg (Danica 203)

Arkiver af anden proveniens

Øresundstjenestens arkiv (RA) er den væsentligste kilde - samling af kilder - til en beskrivelse af modstandsbevægelsen i Helsingør sommeren 1944 til befrielsen. Øresundstjenesten, som blev administreret fra Helsingborg, indeholder alle de faktiske oplysninger som man fra det tidspunkt mangler i politimaterialet.

Dansk-Svensk flygtningetjenestes arkiv (RA)

Socialdemokratiets arkiv (ABA) dele vedr. kommunevalget 1943.

Helsingør Socialdemokratis arkiv (Helsingør Bymuseum, arkiv (HBA)).

Helsingør militære byledelses arkiv (HBA). Arkivet indeholder forltrinnsvis materiale fra efter 5. maj, men fragmenter af »tilbageblik« findes. Helt centralt er »Rapport fra Helsingør militære byledelse til Sjællandsledelsen« fra august 1945. Rapporten indeholder beretninger fra de enkelte kompagnier, og en af orlogskaptajn (byleder) J.J. Westrup udarbejdet beretning om samarbejdet mellem de enkelte kompagnier. Endvidere indeholder arkivet lister over M-gruppernes medlemmer.

Det Kongelige biblioteks illegale samlinger (KB) - DKP materiale.
 Fortrolige meddelelser fra Arbejderbevægelsens informationscentral (Arb. Fællesorg. Helsingør)
 Helsingør Værfts arkiv (Helsingør Bymuseum)
 Helsingør Hjemmeværnsforenings arkiv (Helsingør Bymuseum).
 Cirkulærer fra de samvirkende fagforbund i Danmark (Arb. Fællesorg. Helsingør)
 Fortrolige meddelelser fra Socialdemokratiet (Arb. Fællesorg. Helsingør)
 Protokol for tillidsmandsinstitutionen ved Helsingør skibsværft (Helsingør Værft)
 Protokol for Klub 11 - svejserne (Helsingør Værft)
 Arbejdernes Fællesorganisations protokol (Arb. Fællesorg. Helsingør)
 »Skibe til reparation på Helsingør Værft«, ført af B. Hansen (privateje)
 Jens Julius Westrups arkiv (RA)
 Stig Jensens arkiv (RA)
 Ebbe Muncks arkiv (RA)
 Sigurd Schytz' arkiv (RA)
 L. Duus Hansens arkiv (RA)
 Peder Christensen arkiv (ABA)
 Sv. Å. Jørgensens privatarkiv - en betydelig mængde internt DKP materiale (privateje)
 Else Jonassens privatarkiv - internt Dansk Samling materiale (privateje)
 Else Jonassens arkiv (Museet for Danmarks frihedskamp 1940-45)
 Knud Niensens privatarkiv - div.mat. vedr. Espergærde sab. (privateje)
 Helsingør Skibsværfts tillidsmandsinstitutions arkiv (Helsingør Værft)
 Eigil Larsens arkiv (privateje)

Upubliceret beretningsmateriale

Nedenstående beretninger er dels indsamlet af mig i 1977/80, og dels af ældre dato - arkiv/museum i ().

1. John Alberg samt. 10.12.1978
2. Einar Andersen ber. 1956 (Ole Barfoeds saml. RA)
3. Asger Berning samt. 4.12. 1978
4. Edith Bonnesen ber. (RA)
5. Kaptajn P. Bosses dagbøger 1941-42 (Helsingør Bymuseum, arkiv)
6. N.O. Brorly ber. (RA)
7. Ove Bruhn samt. 2.10.1978
8. Kaj Christensen ber. 1949 (Hørsholm egnsmuseum)
9. Åge Christensen samt. 20.5.1978
10. C.V. Deleurants inberetning til Generalkommandoen 6.2.1946 (Hørsholm egnsmuseum)
11. C.V. Deleurants indledning til Kaj Christensens ber. 1949 (Hørsholm egnsmuseum)
12. Leif Dössig telf.samt. 9.6.1978
13. Kristian Engelsen samt. 12.1.1978 (Museet f.DK's frihedskamp)
14. Kristian Engelsen samt 9.5.1978, brev 4.7.1978, samt. 10.7.1978, brev 24.7.1979
15. Knud Francker samt. 14.6.1978
16. Jørgen Gersfelt samt. 29.11.1978
17. E.W. Harpsøe samt. 24.5.1978
18. »Helsingør Syklub«, rundbordssamtale med Ove Bruhn, Thormod Larsen, Erling Kiær og Børge Rønne 22.11.1978
19. Henrik A. Henriksen samt. 6.12.1977
20. Thorkild Holst samt. 21.11.1978
21. Børge Houmann ber. (RA)
22. Børge Houmann brev 10.10.1978, brev 25.10.1978
23. Sv.Å. Høholt samt. 23.5.1978
24. Frode Jacobsen brev 20.10.1978
25. Else Jonassen samt. 29.5.1978
26. Sv.Å.Jørgensen samt. 24.5.1978 samt. 14.6.1978

27. Kaptajn H. Krabbes indberetning til Generalkommandoen 22.12.1945 (Hærens arkiv)
28. Eigil Larsens ber. 1944 (Hans Kirchhoff)
29. Rikard Larsen samt. 3.11.1978
30. Thormod Larsens ber. 1968 (Helsingør Bymuseum)
31. Knud Mathiassen samt. 26.10.1978
32. Niels Mørk samt. 27.11.1978
33. Carl Nielsen samt. 2.4.1978
34. Knud Nielsen samt. 28.12.1977, samt. 29.3.1978
35. Anker Olesen ber. (RA)
36. Gunner Olsen samt. 22.5.1978, brev 10.6.1978, samt 21.8.1978
37. Ejner Povlsen ber. 1978, samt 1.5.1978
38. Axel Petersen samt. 29.5.1978
39. Arne Rohde samt. 1.11.1978
40. Knud Pedersen samt. 18.7.1978, brev 10.10.1978, brev 13.8.1980, samt. 25.8.1980, samt. 23.9.1980, brev 23.9.1980
41. Jørgen Poulsen samt. 23.7.1959 (Hans Snitker)
42. Børge Rønne ber. april 1944 (Øresundstjenestens arkiv RA)
43. Arne Semler Jørgensen telf.samt. 19.12.1978
44. Vilner Skov samt 5.6.1978, brev 20.10.1978
45. Arne Sørensen ber. (RA)
46. Arne Sørensen ber. (Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-45).

Den illegale presse

Af Det Kongelige biblioteks samlinger af illegale blade er specielt benyttet mikrofilm med betegnelsen »Helsingør«:

Politiske månedblade, Land og Folk, Ny Tid, Ploven, Frit Danmarks Nyhedstjeneste, Helsingør Oplysningstjeneste, De sidste nyheder, Helsingør Syklubs Nyhedstjeneste, KB's spørgeskemaer fra 1949 ff. vedr. illegale blade er gennemgået.

Dagblade:

Helsingør Dagblad, Helsingør Socialdemokrat, Nordsjælland og tildels Frederiksborg Amts avis er systematisk gennemgået med henblik på omtale af Alsangen, sabotagerne i efteråret 42, folketings- og kommunalvalget i 43, august 43, folkestrejkerne i 44, og perioden maj-sept. 45. Endvidere er »jubilæumsartikler« benyttet i det omfang jeg tilfældigvis usystematisk er »faldet« over artiklerne. Desuden er »Helsingør Folkeblad« benyttet i hele den periode bladet udkom, juni 43-45 (ugeavis).

Litteraturliste:

Amtrup, H.: Hæren efter den 29. august 1943, i: Vilh. la Cour (red.), Danmark under Besættelsen, II, København 1947, p. 89-114.

Barfoed, J., m. f., »Information« august 1943-maj 1945, København 1977.

Bengtsen, Henrik Arendsdorf: Af modstandskampen i Helsingør, i Helsingør Bymuseums årbog 1978.

Bengtsen, Henrik Arendsdorf: Helsingør i maj 1945, i Helsingør Bymuseums årbog 1980.

Bjarke, G.: Dansk illegal nyhedsformidling til Sverige från 1940 till sommaren 1943, i hilsen til Hæstrup, 1969.

Bennet, Jeremy: British broadcasting and the danish resistance movement 1940-1945. A study of the wartime broadcasts of the B.B.C. Danish service. Cambridge, 1966.

Besættelsestidens fakta: Dokumentarisk håndbog med henblik på lovene af 1945 om landsskadelig virksomhed m.v. I-II. Redigeret af Niels Alkil. København 1945-46.

Besættelsestidens historie: Af Hans Kirchhoff, Henrik S. Nissen og Henning Poulsen.

Besættelsestidens Hvem Hvad Hvor. Red.: Jørgen Hæstrup, Henning Poulsen og Hjalmar Petersen, København 1965.

Besættelsestidens illegale blade og bøger. 1940-1945. En bibliografi udarbejdet af Leo Buschardt, Albert Fabritius og Helge Tønnesen. 1954 + tillæg. 1960.

- Betænkning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 15. juni 1945 nedsatte kommission i hehold til Grundlovens § 45. 1945-58. Bd. 1-15 + registre + 23 bind bilag. Den Parlamentariske Kommissions betænkning.*
- Bindslov Frederiksen, L.:* Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-45. 1960.
- Bjørnvad, Anders:* De fandt en vej. Den allierede overflyvning af Danmark under besættelsen og hjælpen til nedstyrtede britiske flyvere. 1970.
- Borgå, O.:* DKP's enheds- og folkefrontspolitik 1940-45, i: Historievidenskab nr. 12, 1977.
- Brandt, Børge og Kaj Christiansen:* Sabotage, København 1945.
- Bryld, C.:* Socialdemokratiets og DKP's politiske hovedlinier 1935-45, en oversigt, i: Historievidenskab nr. 12, 1977.
- Busch, S.:* Arbejderbevægelsen 1940-1947, i: SFAH, nr. 5, 1976.
- Bertelsen, Å.:* Oktober 1943, Århus.
- Christensen, Arne Bonvig:* Invasion i Danmark?, Odense 1976.
- Christensen, P.:* Kommunestyret i Helsingør 1890-1930, Helsingør 1928 + tillæg, Helsingør 1941.
- Christmas Møller, J.:* Londonbreve, Christmas Møllers korrespondance med hjemlandet 1942-1945. Udg. af Jørgen Hæstrup. 1974.
- Danmark under besættelsen:* Red. af Vilh. la Cour. 1945-47. Bd. 1-3.
- Den Danske Brigade.* Under red. af Niels Grunnet og Bent Dehmer. 1945.
- De fem lange år.* Danmark under besættelsen 1940-45. Ved Johannes Brøndsted og Knud Gedde. 1945-47. Bd. 1-3.
- Den hvide Brigade.* Danske lægers modstand. Red.: Åge Svendstorp. 1946.
- Den illegale presse.* 1940-45. En antologi. Redigeret af Leo Buschardt, Albert Fabritius, Morgen Ruge og Helge Tønnesen. København 1965.
- Deres mod vil lyse.* København 1945.
- Det illegale Frit Danmark 1943-1945.* København 1946.
- DKP og frihedskampen - en materialesamling I-V,* København.
- Engelsen, Kristian:* Det var i maj når Helsingør blev frit, i: Nord Skånska Tidningen 7.05.1975.
- Faldne i Danmarks frihedskamp 1940-45.* Red. af Ib Damgaard Petersen, København 1970.
- Fog, Mogens:* Danmarks Frihedsråd, i: Vilh. la Cour (red.) Danmark under besættelsen. II. København 1947, p. 683-720
- Fog, Mogens:* Efterskrift 1940-45, København 1976.
- Foss, Erling:* Fra passiv til aktiv modstand. København 1946.
- Flender, H.:* Rescue in Denmark, London 1963.
- Friberg, G.:* Stormcentrum Öresund, Borås 1978.
- Frit Danmarks Hvidbog:* I-II, København, 1945-46.
- Første Jernbanesabotage:* Land og Folk 26.06.1947.
- Gersfeldt, J.:* Sådan narrede vi Gestapo, København 1945.
- Hansen, A.:* Kommunisterne i Helsingør byråd, i: Før valget (kommunevalget 1946), udsendt af DKP.
- Hansen, H.:* Besættelsens onde år, i: Ved Helsingør roklubs jubilæum den 7. maj 1958.
- Hansen, S. (red.):* Daglige beretninger om begivenhederne under den tyske besættelse. København 1946.
- Hendil, L. B.:* De illegale transporter til søs, i: Danmarks Frihedskamp (ved E. Munck og B. Outze) København.
- Holst, T. F.:* Gør hvad du tør, 1965.
- Howitz, H. og Rasmussen, K.:* En sabotørs erindringer, København 1964.
- Hubatsch, W.:* Weserübung, Göttingen 1960
- Hæstrup, Jørgen:* Den 4. våbenart Odense 1976.
- Samme:* Kontakt med England 1940-43, København 1954.
- Samme:* Hemmelig alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-45. I-II. København 1959.

- Samme*: Til landets bedste. Hovedtræk af departementschefstyrets virke 1943-45, I-II, København 1966-71.
- Jacobsen, Frode*: De væbnede styrker i: Vilh. la Cour (red.), Danmark under besættelsen. II. København 1947, p.- 721-55.
- Samme*: I Danmarks Frihedsråd I,II, København 1975.
- Jensen, Alfred*: Kommunisterne under besættelsen. Beretning på Kommunistisk partis første legale centralkomitemøde efter befrielsen afholdt den 27. og 28. maj 1945. København 1945.
- Jensen, J.P.*: De sejlede ikke, i: Årsskiftet for Frihedsmuseets venner 1976.
- Jensen, Sigurd*: Levevilkår under besættelsen. Træk af den økonomiske og sociale udvikling i Danmark under den tyske besættelse 1940-45. 1971.
- Johansen, Fr.*: Kronborg i fred og under Krigen, i: Jul i Helsingør 1945.
- Jæger, Peter*: (Eigil Larsen): Helsingør - fra Erik Præstehader til Kong Peder, i: Ugens Ekko 28.03.41.
- Kilder til besættelsestidens historie* v. J. Hæstrup m.fl., København 1964.
- Kilder til modstandsbevægelsens historie* v. J. Hæstrup m.fl., 2.opl. 1972.
- Kirchhoff, Hans*: Augustoprøret 1943 I-III 1979.
- Samme*: Oversigt over forkortelser indenfor tysk militær, politi og SS. Kortsfattet oversigt over den tyske krigsmarine 1939-45. Kortsfattet oversigt over OKW, OKH og OKL 1939-45. Kortsfattet oversigt over SS, tysk politi og Sicherheitsdienst 1939-45. Kortsfattet oversigt over den tyske værnemagt og tysk politi og SD i Danmark 1940-45. DNH København 1962.
- Samme*: Auguststrejkerne 1943. Opinion och opinionsbildning, som historiska forskningsobjekt. Oslo 1968.
- Kjør, E.*: Med Gestapo i Kølvanet, København 1945.
- Kjerulf, A.*: Danmark 1942-47. Hassing 1947.
- Klint, Helge*: Øresund-grænse og bro, i: Samrådet nr. 8, 1970.
- Samme*: Operation Rädsla Danmark, i: Samrådet nr. 3, 1970.
- Kjølson, F.H.*: Et tyveårsminde. Da Kronborg blev beskyttet af danske kanoner, i: Samrådet nr. 5, 1965.
- Lohmann, W. og Hildebrand, H.*: Die Deutsche Kriegsmarine 1939-45, Bad Neuheim 1964.
- Madsen, Carl*: Vi skrev loven. Fire og tredive fortællinger af fædrelandets historie, 3.opl. 1969.
- Meyer, Torben*: Flugten over Øresund. En reportage omkring den jødiske flugt og deportationerne fra Danmark efteråret 1943. 3.opl. 1967.
- Michel, Henri*: La Guerre de l'Ombre. Paris 1970. (Engelsk udgave: The Shadow War, paperback 1972).
- Munch, Ebbe*: Døren til den frie verden. Erindringer 1939-45. 1967.
- Muus, Flemming B.*: Ingen tænder et lys. København 1950.
- Mågård, J.*: Fanger i Frøslevlejren 1944-45. Nationalmuseet 1974.
- Nielsen, H.J.*: Besættelse og befrielse. Den danske arbejderklassens historie 1940-1946, i: Modtryk 1977.
- Nielsen, Mogens*: Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-45. 1978.
- Nissen, Henrik S. & Henning Poulsen*: På dansk friheds grund. Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-1945. København 1963.
- Nørlund, Ib*: Det knager i samfundets fuger og bånd. Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling. København 1960.
- Nørgaard Erik*: Generalens fald. Striden mellem den civile og militære modstandsbevægelse under besættelsen 1973-74. Bd. 1-3.
- Outze, Børge*: Danmark under den anden verdenskrig. 1962-68. Bd. 1-4.
- Samme*: Den illegale presse, i: Vilh. la Cour (red.), Danmark under besættelsen. III. København 1946, p. 9-58.
- Samme*: Sabotage, i: Vilh. la Cour (red.), Danmark under besættelsen. III, København 1946, p. 135-210.
- Pedersen, A.J.*: Socialdemokratiet og kommunevalget den 5. maj 1943, i: Årbog for arbejderbevægelsens historie, 1977.
- Poulsen, H.*: Om samtidshistorisk intervjuing, i: Scandia 1968.
- Samme*: Besættelsesmagten og de danske nazister. Det politiske forhold mellem tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43. 1970.

- Petersen, Axel:* Helsingør og de illegale transporter, i: Jul i Helsingør 1945.
- Rosengren, Bjørn:* Dr. Werner Best og den tyske besættelsespolitik i Danmark 1943-1945 med særlig henblik på den rigsbefuldsmægtigedes forhold til det tyske politi og hans holdning til sabotagekamp. 1974.
- Røjel, Jørgen:* Kæft, trit og retning. En sabotørs erindringer. 1973.
- Roslyng-Jensen, Palle:* Værnenes politik-politikernes værn. 1980.
- Scavenius, Erik:* Forhandlingspolitikken under besættelsen. 1948.
- Scherfig, Hans:* Frydenholm (roman). København 1976.
- Schjødt-Eriksen, S.:* På en udsat post. København 1976.
- Smith, O.:* Modstandsbevægelsen i Frederiksborg Amt. i Danmarks Frihedskamp (red. E. Munch og B. Outze), København.
- Sniiker, H.:* Det Illegale Frit Danmark. Odense 1977.
- Sjøqvist, V.:* Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945. 1973 Bd. 2.
- Stephensen, H.:* Carl d. Røde. København 1976.
- Sørensen, A.:* Frihed, sandhed og ret. København 1942.
- Samme:* Niels Jydes breve 1943-45. København 1946.
- Sørensen, L.A.:* Den danske »krigsøkonomi« under den tyske besættelse, i: Historievidenskab nr. 12, 1977.
- Thomas, J.O.:* The Giant-Killers, London 1975.
- Thomsen, E.:* Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-45, Düsseldorf 1971.
- Tortzen, G.:* Gilleleje oktober 1943, København 1970.
- Torell, U.:* Hjælp til Danmark. Stockholm 1973.
- Trommer, Åge:* Jernbanesabotagen i Danmark under den sidste verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse. 1971.
- Samme:* Myte og sandhed i besættelsehistorien. 1974.
- Samme:* Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45. 1973.
- Westrup, J.J.:* Brigaden set fra Helsingør, i: Samrådet nr. 9. 1965.
- Westrup, J.J.:* Brigaden set fra Helsingør, - og et svar, i: Brigadebladet nr. 2, 1973.
- Yahil, Leni:* Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen. 1967.

XIV - NOTER

Noter til kapitel II

- ¹ Beskrivelsen af Helsingør i 30'erne er hovedsagelig baseret på Peder Christensen: Historisk-financiell oversigt over Helsingør kommune gennem 100 år, Helsingør 1941.
- ² Helsingør Dagblads jubilæumsnummer 21.10.1967.
- ³ Helsingør Bymuseums årbog I, 1975: »Helsingør Glasværk«.
- ⁴ Interessant i forbindelse med en beskrivelse af Socialdemokratiet, (Peder Christensens) initiativer i Helsingør i 30'erne - som de er beskrevet i »Historisk-financiell oversigt« - er en kronik af Peter Jæger (skibsbygger Eigil Larsen) i Ugens Ekko 28. marts 1941: »Helsingør, fra Erik Præstehader til Kong Peder«. Kronikken opregner den sociale slagside socialdemokratiet »store anlagte initiativer« havde, og hvor lidt der i Helsingør kommune blev gjort for at sanere arbejderboligerne i »turistbyen«.
- ⁵ Om sociale og økonomiske forhold under besættelsen i Helsingør, se Kenno Pedersen, Da lysene slukkes, i Helsingør Bymuseums årbog 1980. Sigurd Jensen, Levevilkår under besættelsen.
- ⁶ Erling Olsen, Danmarks økonomiske historie siden 1750 p. 214: Gennemsnitlig arbejdsløshedspcent for medlemmer af arbejdsløshedskasser (landsgennemsnit): 1938 21%, 1939 18%, 1940 24%, 1941 18%, 1942 15%, 1943 11%, 1944 8%, 1945 13%, 1946 9%.
- ⁷ »Hansaprogrammet« er beskrevet udførligt flere steder: J.P. Jensen, De sejlede ikke. Vilh. la Cour, Danmark under besættelsen II p. 316 ff. Hertil knytter sig omfattende materiale i Helsingør Værfts arkiv.

Industrirådets centralkontor og Helsingør Værft har udarbejdet tabeller til belysning af samlede arbejdstimer og betaling for arbejde for tyskerne (Helsingør Værfts arkiv).

A. Samlet oversigt over betaling for reparationer på Helsingør Værft af tyske skibe fra den 9. april 1940 til ca. 1. oktober 1942.

	Krigsmarinen		Handelsmarinen	
	Rep. beløbet andraget 10.647.533 kr.	Heraf modtaget 9.967.717 kr.	Rep. beløbet andraget 3.195.187 kr.	Heraf modtaget 2.806.617 kr.
B. Helsingør Værfts arbejdsprogram for 1942, 1943 og 1944 i antal arbejdstimer (udarbejdet oktober 1942)	1942	1943	1944	
Tyske reparationer og ombygninger	6 mill.	5 mill.	5 mill.	
Danske reparationer og andre livsvigtige opgaver		3.75 mill.	3.75 mill.	
Tyske nybygninger (Enhedsskibe og andre nybygninger)		4 mill.	4.5 mill.	
Danske nybygninger		5.5 mill.	3.4 mill.	
		18.25 mill.	16.65 mill.	

Før krigen var omsætningen på danske reparationer ca. 20 mill. kr., hvilket skønnes at svare til ca. 3 mill. arbejdstimer. I 1941 var reparationsomsætningen ca. 56 mill. kr. på dansk og tysk arbejde - svarende til ca. 16 mill. kr. løn á 1,85 kr. = 8.7 mill. timer ialt. I maj 1940 var der 2030 ansatte på Helsingør Værft.

⁸ Sabotage af flydemagneterne var i sommeren 1943 planlagte af SOE, og følgende er overleveret: 17. maj 1943 modtog Muus detaljerede instruktioner fra Hollingworth om sabotage af den danske marines minestrygere og Switzers bjergningsbåde. 26. juli 1943 fremkommer de endelige instruktioner til Muus, bl.a. vedrørende Helsingør. Men operationen afblæses idet Muus af lederen af søminevæsenet, iøvrigt gennem kontakter til Dansk Samling, blev orienteret og overbevist om, at minestrygningen i alt væsentligt var en dansk interesse. (Originaler i Duus Hansens arkiv (RA)).

⁹ Realtimfortjeneste i håndværk og industri ifølge D.s.F.'s realtimetabel (Erling Olsen, Danmarks økonomiske historie siden 1750 p. 212). Realtimfortjeneste 100 = juli 1939. Detailpristal og realtimeløn: udgangspunkt 100 = 1914.

	realtimfortj.	detailpristal	realtimeløn
juli 1939	100	187	157
juli 1940	87.5	234	138
juli 1941	81.3	271	130
juli 1942	82.5	281	131
juli 1943	87.5	286	138
apr. 1944	90.0	287	146
okt. 1944	92.5	287	146
mar. 1945	95.2	291	160
okt. 1945	98.0	291	160

¹⁰ Frederiksborg Amts Avis 2.10.1977: »Kronborg bærer stadig minder fra tyskernes besættelse«.

¹¹ PK I p. 51 f, 65-77, 447-451, Frederiksborg Amts Avis 20.4.1975, »Mytteriet på Kronborg 9. april 1940« (af K. Feilberg).

¹² W. Hubatsch »Weserübung« p. 130: »11. april 1940. Um Helsingör stand eine verstärkte Regimentsgruppe; am Oeresund var eine schwere Flachfeuer Batterie in Stellung gebracht worden«.

¹³ Frederiksborg Amts Avis, 2.10.1977: »Kronborg bærer stadig minder fra tyskernes besættelse«. Politimesteren indberetter til Statsadvokaten 7.9.1940: »...Foruden Helsingør har der (siden 9. april) været besættelsestropper i Fredensborg, Hørsholm og lejrene ved Birkerød.... Kommandanterne i Helsingør har været: Hauptmann Krägeloh, Hauptmann Voll, Major Liesmann og nu Hauptmann Körting. Kystbevogtningen er blevet ledet af kaptajnløjtnanterne Haacke og Dowy«. - Besættelsestropperne i Nordsjælland

var i 1940 yderst begrænsede sammenlignet med rapporterne om stationeringsstederne i 1944 - se kap. 5.

¹⁴ Alexandria sp. 10/12329, 12401 (citat).

¹⁵ Hvilke skibe og hvor længe de har været til reparation er nedskrevet i B. Hansens interne reparationsbog: »Skibe til reparation«.

¹⁶ Statistikken er foretaget ved sammenligninger mellem AS og politimestermaterialet for Helsingør politikreds. En del slagsmål er *ikke* indberettet til AS. De indberettede sager til AS i forhold til de faktiske sager ser således ud: de totale tal i (). 1949: 8 (12), 1941: 32 (42), 1942: 13 (21), 1943 - til 1.9.: 20 (31).

¹⁷ P. Bosses dagbog 15.5.1941.

¹⁸ AS 6-8.

¹⁹ Alexandria 6/7715-18 - Vilner Skov samt. 5.6.78.

²⁰ AS 6-35. Hverken AS for Helsingør politikreds eller aviserne melder om anti-kommintern demonstrationer i Helsingør. En (DKP?) pamflet blev kastet på bl.a. Stengade 9.12.41 (AS-6-108) med påskriften »Han solgte Danmark for et håndtryk af Hitler! Ned med forræderen Scavenius«.

²¹ Afsnittet bygger på Børge Hansen: Illegale radio- og telefonforbindelser i Helsingørrområdet, i: Helsingør Bymuseums årbog 1980. N. Alkil (red.): Besættelsestidens fakta I 667,671. Lohmanne & Hildebrandt: Die Deutsche Kriegsmarine 1939-45 afs. 114 p. 1 og afs. 65 p. 103. Den militære byledelses arkiv (HBA). Se endvidere kapitel VIII.

NOTER TIL KAPITEL III

¹ Nordsjælland 26.8.1940 (citat) og 2.9.1940.

² Nordsjælland 2.10.1940. Citat fra Nordsjælland 3.10.1940. Jeg har sendt en del breve med spørgsmål til KU og Dansk Ungdomssamvirkefolk, men jeg har aldrig fået svar. Dansk Ungdomssamvirke var aktive ved Folketingsvalget 23.3.1943, hvor man for de samarbejdende partier uddelte mærket »Har stemt« ved valgstederne. Se fotos i Bymuseets årbog 1980 p.39.

³ Helsingør Socialdemokrat 6.5.1945 - Niels Mørk samt. 27.11.78: »Både Schytz og jeg og Valdemar Bertelsen og (redaktør Henry Sørensen og pantefogedassistent Poul Bertelsen) begyndte lige efter 9. april at arbejde for efterretningstjenesten...Schytz havde efterretningsforbindelserne til København«. Permittenttrafikken begyndte via Trelleborg, men efter nye tyske krav fra 12.9.1940 via Helsingør-Helsingborg (G. Friberg: Stormcentrum Øresund p.96).

⁴ Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p.17-19. - Arne Sørensen: Frihed, sandhed og ret. - Arne Sørensen: Niels Jydes breve 1943-45.

⁵ Talmaterialet er hentet fra Asger Juul Pedersen: Socialdemokratiet og kommunevalget 5. maj 1943, - og de lokale aviser. Else Jonassen blev partisekretær og Vilner Skov formand. Hovedparten af den efterfølgende behandling af Dansk Samling er baseret på interviews. Det har ikke været mig muligt, udover det sporadiske materiale der er at finde i Else Jonassens privatarkiv, at opspore overleveret materiale, der belyser Dansk Samling i den begyndende illegalitet. Vilner Skov samt. 5.6.1978 - Åge Christensen samt. 20.5.1978.

⁶ På KFUM's hovedkontor i København sad Elis Hansen - tidligere medlem af FDF-Helsingør. Desværre melder Else Johassens priv.ark. intet om resultatets størrelse. Meget interessant og væsentligt for forståelsen af den måde DS' ideer, og organiseringen af de tidligste DS-grupper i Nordsjælland, blev opfattet på og ført ud i livet, er Kaj Christensens ber. 1949 om arbejdet i Rungsted/Hørsholm i 1941/42.

⁷ Else Jonassens priv.ark. - Else Jonassen samt. 29.5.1978. Else Jonassens arkiv på Frihedsmuseet.

⁸ Åge Christensens samt. 20.5.1978. Generelt om terrænsporten i Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p.22-23.

⁹ Kopier af stillerlister til folketings- og kommunevalget i Else Jonassens priv.ark. DS opstillede *ikke* til kommunevalget 5.5.1943 i Helsingør, men at en opstilling var forberedt, kan spores i Else Jonassens priv.ark. Således var valgpropaganda allerede trykt - Vilner Skov var atter 1. kandidat - men i en skrivelse fra partisekretæren i København til Else Jonassen den 14. april 1943 aflystes enhver opstilling af DS til kommunevalget som en protest mod det fremsatte lovforslag om ændring af valgloven, således at der ikke ville blive afholdt valg i Sønderjylland. Dette kunne DS ikke acceptere med sin stærke holdning i spørgsmålet om Sønderjylland.

¹⁰ John Alberg samt. 10.12.1978, hvortil knytter sig en, desværre ret vag, beskrivelse i Kaj Christensens ber. 1949. Ejner Poulsen nævner ikke Alberg i sin beretning, hvilket efter min mening skyldes forviklinger i forbindelse med Fribergs beskrivelse af kajakklubben og dens ledere i »Stormcentrum Øresund«.

¹¹ Om »Kajakklubben«, se Ejner Poulsens ber. 1977 og 1978, som også er kilden til det følgende.

¹² Om forbindelserne til København, se: Åge Christensens samt. 20.5.1978 - Kaj Christensen ber. 1949 og note⁶.

¹³ AS 6-385. Antallet af manglende kajaker - dermed et udtryk for antallet af ture, melder materialet intet om. Ejner Poulsen nævner 2 ture indtil august 1943.

¹⁴ Ejner Poulsens ber. 1977.

¹⁵ DS aktiviteterne i M-gruppe regi er beskrevet i kap. VI og VIII. Det skal dog her nævnes, at de forskellige DS aktiviteter i 1944 blev så stærkt kædet sammen med hinanden, at Gestapos oprulning af »Kajakklubben« 26.10.1944 kom til at betyde, at mange DS folk blev taget og at alle DS aktiviteter måtte reorganiseres. (Efter krigen blev nogle papirlapper Ejner Poulsen havde skrevet på om sine oplevelser på Kronborg og på Wisborg i den første uge af november, fundet i en dørkarmsfyldning i cellen på Wisborg. De er nu i Helsingør byhistoriske arkiv). Vilner Skov havde fra sommeren 1942 flere sammenstød med dansk og tysk politi, og i forbindelse med frikorpsbevægelserne i sommeren 1942 mistænkte han af det tyske sikkerhedspoliti for kommunistisk virksomhed (Alexandria/6/7715-18). AS 6-264 nævner 1.3.1943, at Vilner Skov mistænkte som medudgiver af DKP bladet »Ny Tid«. Egentlige politiske DS aktiviteter i Helsingør fra folketingsvalget i 1943, har jeg ikke kunnet påvise. Vilner Skov overgik til efterretningsopgaver og rekruttering af DS folk til sabotageorganisationen Holger Danske. (Vilner Skov samt. 5.6.1978). Iøvrigt skal bemærkes, at DS aktiviteter var så facetterede fra sommeren 1943, at det er yderst vanskeligt at få et overblik over dem.

¹⁶ Ved rigsdagsvalget i 1943, hvor DKP opfordrede til at stemme blankt, var der 376 blanke stemmer i Helsingør kreds. I 1939 var der 61. Mit DKP materiale, både det overleverede og beretningsmaterialet, er særdeles bredt og facetteret, og det er derfor muligt virkelig at gå i dybden med årsagsforklaringerne. I øvrigt henviser jeg til min artikel i Helsingør bymuseums årbog 1979.

¹⁷ Rikard Larsen samt. 3.11.1978 - Protokol for Arbejdernes Fællesorganisation, - Sigurd Schyzt indberetning til Socialdemokratiet vedr. forløbet af kommunevalget 1943 (ABA).

¹⁸ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 og 21.8.1978.

¹⁹ Eigil Larsen boede på Tibberupvej i Espergærde, - hertil Gunner Olsen samt. 22.5.1978. Partiafdelingen var bl. a. til studiekredse hos Hans Scherfig.

²⁰ Børge Houmann ber. 1949 (RA) - Kristian Engelsen samt. 9.5.1978.

²¹ Ugens Ekko, - se litteraturlisten under Ugens Ekko. Interessant vedr. de manglende initiativer fra Socialdemokratiet og fagforeningerne er Peter Jægers (Eigil Larsen) kronik i Ugens Ekko 28.3.1941 (omtalt i kap. II) »Fra Erik Præstehader til Kong Peder«. Eigil Larsen var i foråret 1941 arbejdsløs, og havde således tid til at skrive (Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978).

²² En generel beskrivelse af 22.6.1941 findes i PK VII. Om begivenhederne i Helsingørområdet Gunner Olsen samt. 22.5.1978, - også for det følgende. Carl Nielsen måtte 1. november 1942 gå under jorden.

²³ I samt. 22.5.1978 beretter Gunner Olsen ca. 100, men i brev af 10.6.1978 retter han det til 60-70 stykket, hvilket bekræftes Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978. Det kan nævnes, at Gunner Olsen ikke siden januar 1944 har haft forbindelse med folkene fra partiafdelingen i Helsingør, og i hans forklaringer kan således udelukkes »gruppeforklaringer«. Desværre husker Gunner Olsen især meget dårligt navne.

²⁴ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 - også for det følgende. Vedr. reorganiseringen knytter Knud Francker samt. 14.6.1978 sig hertil.

²⁵ Børge Houmann brev. 10.10.1978.

²⁶ Sv. Å. Jørgensen priv.arkiv. - Endvidere er distriktslederbladet Politiske Noter 27.11.1942 p. I-III yderst central for vurderingen af initiativer og problemer i amtet vinteren 1942/43.

²⁷ De tilsvarende tal for Helsingør ses af regnskaberne i Sv. Å. Jørgensens priv. arkiv.

²⁸ Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978 nævner, at det drejede sig om at organisere 10-12 cykler hver- eller hveranden søndag. Hertil også Carl Nielsen samt. 2.4.1978. Den socialdemokratiske folketingsmand Sigurd Schyzt betegner i en indberetning til Socialdemokratiet om årsagerne til det socialdemokratiske valg-

- nederlag ved kommunevalget i maj 1943, »at Horserødlejrens nære beliggenhed ved Helsingør, har haft en alt andet end gunstig indflydelse på arbejderne i byen«. (ABA).
- ²⁹ Børge Houmann brev. 10.10.1978 - indberetningen er dateret, men kan efter den sammenhæng den befinder sig i, henføres til sommeren 1942.
- ³⁰ Børge Houmann brev 10.10.1978.
- ³¹ PK VII p.1010.
- ³² AS 6-227. Carl Nielsen var meget udisciplineret og rettede sig aldrig efter, hvad der blev sagt. Således var han aktiv med alt muligt, selvom både Eigil Larsen, Gunner Olsen og Knud Francker havde givet ham besked på at forholde sig i ro efter sin løsladelse i oktober 1941. (Gunner Olsens samt. 22.5.1978). Carl Nielsen nævner selv (samt. 2.4.1978), at han sammen med sin svoger, tømrer Knud Nielsen brændte en kendt nazist svinesti af (ejeren af pension Nordkap) i begyndelsen af 1943 (intet om den brand i AS). Om sit liv har Carl Nielsen selv berettet i H. Stephensen: Carl d. Røde.
- ³³ Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p. 44.
- ³⁴ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 - Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978.
- ³⁵ DKP og Frihedskampen, - en materialesamling II.
- ³⁶ KB's illegale samlinger af DKP materiale.
- ³⁷ Bl.a. 12. august 1942 underskrevet »Eigil«. KB's illegale samlinger af DKP materiale. Ovefor Helge Tønnesen har Eigil Larsen, fra hvilken DKP materialet vedr. Helsingør stammer, påstået, at skrivelsen fra midten af maj var hans initiativ. Dette kan selvfølgelig ikke verificeres, men kan anses for sandsynligt, da Horserødfangerne havde en livlig kontakt med verden udenfor heget.
- ³⁸ Utallige beretninger findes om Eigil Larsens flugt fra Horserød, og jeg vil ikke fremhæve nogen specielt. Gunner Olsen samt. 22.5.1978 og Kristian Engelsen samt. 9.6.1978 for det følgende.
- ³⁹ Om Eigil Larsen kunne igangsætte Ny Tid fra Horserød kan ikke verificeres. Ny Tid nr. 1 fremkom med blåt hoved, medens Ny Tid nr. 2 og følgende eks. fremkom med rødt hovede. Gunner Olsen skar begge hoveder i linoleum.
- ⁴⁰ Politiske noter 1, november 1942. Politiske noter er Frederiksborg Amts distriktslederblad, redigeret af Eigil Larsen og det udkom ikke stencileret, men med gennemslag i ca. 10 eks. Kun nr. 1 er noget værd for en beskrivelse af forholdene i Amtet, men herom i kapital IV.
- ⁴¹ 110 eksemplarer er opgivet fra et håndskrevet notat på den før omtalte skrivelse fra 12. august 1942 (KB's illegale saml. af DKP materiale). Septemberopgivelserne på 500 eks. er fra Knud Franckers indberetning til CK 1.9.1942 (Børge Houmann brev 10.10.1978). De over 2000 eks. er opgivet i en indberetning til CK om folkestrejken forløb i Nordsjælland primo juli 1944 (KB's illegale saml. af DKP materiale). Besættelsestiden illegale blade og bøger nævner, at Ny Tid kom i mellem 1000 og 3000 eks. pr. gang, ialt 80.000 eks.
- ⁴² Gunner Olsen samt. 21.8.1978.
- ⁴³ DKP og Frihedskampen, en materialesamling II p. 182.
- ⁴⁴ DKP og Frihedskampen III p. 419.
- ⁴⁵ Ny Tid nr. 4-12.
- ⁴⁶ Gunner Olsen samt. 22.5.1978.
- ⁴⁷ Kristian Engelsen samt. 9.5.1978 - Gunner Olsen samt. 22.5.1978 KB's illegale samlinger.
- ⁴⁸ Om kominterns opløsning se DKP og Frihedskampen III p. 552 ff. De 7 punkter se Land og Folk særn. juni 1943. Se også Mogens Nielsen: Socialdemokratiet ... kap. 4.
- ⁴⁹ I min beskrivelse af Frit Danmark i Helsingør har jeg dels benyttet materiale lånt af lektor Hans Snitker og dels Snitkers bog om »Det illegale Frit Danmark« som viser, at det heller ikke har været ham muligt at indsamle noget særligt dybtgående materiale for Helsingør. Endvidere har KB været behjælpelig med oplysninger indsamlet i forbindelse med udarbejdelsen af »Besættelsestidens illegale blade og bøger«. Væsentligst for min beskrivelse er dog samt. med lærer Arne Rohde 1.11.1978 og mine samtaler med DKP lederne i Helsingør, - og her specielt Gunner Olsens afløser som distriktsleder fra jan. 44 kommis Knud Pedersen.
- ⁵⁰ Arne Rohde samt. 1.11.1978 - Gunner Olsen samt 22.5.1978. Arne Rohde var oprindelig fra Sønderjylland. Han gik i 1941 på seminarieret i Haderslev, og blev 22.6.1941 interneret, men frigivet i oktober 1941 og

- afsluttede sin uddannelse i sommeren 1942. Han blev fast ansat fra august på kommuneskolen i Helsingør, og Gunner Olsen opsøgte han i efteråret 1942 og fik ham ind i en DKP-gruppe i Helsingør.
- ⁵¹ Knud Francker samt. 14.6.1978 - Arne Rohde nævner i samt. 1.11.1978, at han ikke personligt havde kontakten til FD's kurér, idet han ikke var leder af FD i Helsingør. Leder var maskinarbejder Arne Kring Sørensen, der også havde de væsentligste kontakter til værftet. Af FD kurerer til Helsingør, kan Arne Rohde nævne lærer Poul Thorsen og lærer Ib Hauge (senere borgerrepræsentant i Kbh.). Anders Døssing var den faste rejsesekretær. Anders Døssings broder Leif Døssing var illegal i Helsingør fra efteråret 1943. (Leif Døssing telf. samt. 9.6.1978).
- ⁵² Lektor Hans Snitkers materiale vedr. FD i Helsingør. KB's illegale samlinger (spørgeskemaer udarb. i forbindelse med »Besættelsestidens illegale blade og bøger« - svar fra maskinarbejder Arne Kring Sørensen). Hertil knytter sig Arne Rohde samt. 1.11.1978 også for følgende.
- ⁵³ KB's illegale samlinger (Indberetning til CK vedr. forløbet af folkestrejken juli 1944 i Nordsjælland).
- ⁵⁴ Danske Toner, august 1941 p.16.
- ⁵⁵ Det følgende bygger bl.a. på Henning Poulsen: »Besættelsesmagten og de danske nazister« p. 320 ff.
- ⁵⁶ Frit Danmarks hvidbog p. 122 ff og Henning Poulsen opt.cit., Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943 I generelle afsnit.
- ⁵⁷ Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978. Gunner Olsen husker ikke denne episode klart (samt. 22.8.1978).
- ⁵⁸ Om permittenttrafikken se G. Friberg: Stormcentrum Øresund p. 96. Specielt om de tyske troppe- og ammunitionstogs køreplaner på kystbanen se AS 6-210 rap. 19. Jeg vil ikke i denne afhandling beskrive SOE initiativet »operation Barholme«, da jeg ikke har kunnet konstatere lokale udløbere af denne planlagte aktion mod H-H færgerne.
- ⁵⁹ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 (citat), - Børge Houmann brev 10.10.1978. Børge Houmann betragter ikke Eigil Larsens andel og initiativer i forbindelse med igangsættelsen af jernbanesabotagerne som særlig væsentlige, og nævner, at der ikke skulle særlig udspekulerthed til at få den ide, da det var på kystbanen, ammunitionstransporterne gik. Igenem et par telefonsamtaler jeg har haft med Houmann (12.9. og 9.10.1978) skinnede det igenem, at Houmann ikke havde større sympati for Eigil Larsen, og at dette skyldtes problemerne indenfor BOPA primo 1944.
- ⁶⁰ Jeg vil helt klart mene, at Houmann lagde en dæmper på Eigil Larsens initiativer. Børge Houmann for det følgende (brev 10.10.1978).
- ⁶¹ Gunner Olsen samt. 22.5.1978.
- ⁶² Knud Nielsen samt. 29.3.1978.
- ⁶³ Jernbanesabotagen formodede politiet var foretaget tidligt om morgenen den 1.9. (AS-6-210-sab.v.Esp. 1.9.1942), Knud Nielsen samt. 29.3.1978 hævder bestemt, at sabotagen er foretaget den 31.8. kl. 22. Dette bygger Knud Nielsen på, at sabotagetidspunkterne for de 2 sabotager 31.8. og 6.11. var identiske, se note⁷². Erling Boysen bor i dag i Canada, og han har ikke svaret på brev.
- ⁶⁴ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 - Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978. Alle 3 sabotører er døde (se note⁵⁷).
- ⁶⁵ Sabotagerne er beskrevet i AS-6-210, og politiet regnede med et sammenhæng mellem dem og jernbanesabotagerne. Sabotagerne er selvstændig beskrevet i AS-6-226,227. Beretning som note⁶⁴.
- ⁶⁶ AS-6-221
- ⁶⁷ AS-6-173.
- ⁶⁸ AS-6-210 fylder en hel arkivkasse. Kriminalkommissær Himmelstrup ledede personligt efterforskningen, der var særdeles omfattende.
- ⁶⁹ Dette og det følgende bygger på oplysninger fra besættelsestidslitteraturen (spc. PK VII).
- ⁷⁰ AS-6-210 rap. 1 - DSB's distriktsarkiv - Land og Folk 26.6.1947 - Trommer: Jernbanesabotagen i DK p.37-8, - Eigil Larsen ber. 1944 siger, at han selv var med til sabotagerne, hvilket ikke er i overensstemmelse med sandheden.
- ⁷¹ Knud Nielsen 28.12.1977 - Erik Larsen døde i slutningen af 40'erne.
- ⁷² En gennemgang af værktøjet findes i Knud Niensens samt. 28.12.1977 og 29.3.1978. Hertil knytter sig politiets undersøgelser for sab. 31.8. AS-6-210 (sab. 1.9.1942) og for sabotagen 6.11.1942 AS-6-210 rap. 2. Angående datoerne, Gunner Olsen samt. 22.5.1978 og Knud Nielsen samt.
- ⁷³ Diskussionen vedr. datoerne er beskrevet ovenfor, hertil knytter sig Børge Houmann brev 10.10.1978,

hvor han fremhæver, at det er urealistisk at tale om en langtidsplanlægning i et sådant tilfælde. Om reaktionerne fra tysk side PK VII p. 213 f og p. 1520 ff og hertil lånte fotokopier af Hans Kirchhoff (Augustoprøret I-III) vedr. forhandlingerne i den danske regering omkring telegramkrisens afslutning. Forelagt sabotagelisterne fra AS materialet har både Gunner Olsen og Sv. Å. Jørgensen berettet, at der skete sabotager i Helsingør, som DKP ikke havde kendskab til. Fra jernbanesabotagern 6.11.1942 og indtil august 1943 mener de ikke, at DKP havde lavet sabotager i Helsingør, (AS-materialet beretter om 6 små sab. i tidsrummet, sand i motor o.s.v.). Et såkaldt »borgerligt« - ikke kommunistisk indslag i sabotagen har jeg ikke kunnet påvise igennem mine interviews, og som tidligere nævnt, opklarede politiet ingen sabotager foretaget i Helsingør. Jernbanesabotagerne er udførligt beskrevet i min tidligere citerede artikel »Af modstandskampen i Helsingør«.

NOTER TIL KAPITEL IV

¹ AS-6-142.

² »Politiske Noter« findes bevaret både på KB og i Sv. Å. Jørgensens arkiv. »Politiske Noter« var maskinskrevet med gennemslag. Eigil Larsen har overfor Helge Tønnesen erklæret, at han redigerede »Politiske Noter«. Dette kan Gunner Olsen (samt. 21.8.1978) tilslutte sig, og tilføje, at han selv skrev det på maskine i max. 7-10 eksemplarer. Om Eigil Larsen deltog i mødet den 22.11.1942 står ikke klart. Om DKP's mål og linier knytter sig Ny Tid særnummer 25.11.1942.

³ Et maskinskrevet eksemplar befinder sig i Sv. Å. Jørgensens arkiv.

⁴ En analyse af »Socialdemokratiet og kommunevalget 5. maj 1943 er foretaget af Asger Juul Pedersen. Mit statistiske materiale stammer herfra, og fra de lokale aviser.

	Valgprocenter i Helsingør ved valgene 1937 - 1943									
	Afg. stem.	Soc. Dem.	Rad. Ven.	Kons. Folkep.	Ven- stre	Rets- forb.	DKP	Blanke/ ugyld.	Dansk Saml.	Sær- lister
Kommunevalget 9.3.1937	84.6	52.8	20.8	19.7*	-	-	0.7	0.4	-	
Folketingsvalget 3.4.1939	86.0	61.8	14.1	15.4	1.6	0.8	3.6	0.5	0.2	
Folketingsvalget 23.3.1943	92.8	58.8	11.2	18.5	1.8	0.5	-	3.7	4.2	
Kommunevalget 5.5.1943	83.2	40.7	15.6	20.4	4.4	0.3	-	0.8	-	17.8

*Borgerliste af kons. og/eller venstre-observans.

(Asger Juul Pedersen: Socialdemokratiet og kommunevalget den 5. maj 1943, i: Årbog for arbejderbevægelsens historie 1977).

⁵ Asger Juul Pedersen opt.cit. p.55-58.

⁶ Borgmester Peder Christensens arkiv (ABA).

⁷ AS-6-277.

⁸ Asger Juul Pedersen opt.cit. p.55.

⁹ Børge Houmann (brev 10.10.1978) taler om, at der udgik en generel DKP parole om at forsøge at opstille på dæklistes vil valget. Maskinskrevet skrivelse dateret 29.3.1943 i Sv. Å. Jørgensens arkiv.

¹⁰ De væsentligste kilder til opstillingen af »den uafhængige arbejderliste« er: Sigurd Schytz indberetning til Socialdemokratiet om årsagerne til socialdemokratiets valgnederlag i Helsingør, dateret 15.5.1943. (Socialdemokratiets arkiv på ABA) - Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978 og 14.6.1978 - Rikard Larsen samt. 3.11.1978 - Knud Mathiassen samt. 26.10.1978 - Arne Rohde samt. 1.11.1978 - de lokale aviser ultimo april/primo maj 1943 - Ny Tid 3.6.1945 (Sigurd Schytz priv. arkiv på RA - kun avisudklip).

¹¹ Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978. Hertil skal knyttes den bemærkning, at først efter at jeg havde besøgt Sv. Å. Jørgensen 24.5. ringede han og fortalte, at han, fordi det havde været regnvej, havde være på loftet, og der havde fundet frem til forskellige papirer, der kunne have min interesse. Det er usandsynligt, at Sv. Å. Jørgensen kunne huske noget om denne skrivelse af 29.3.1943 den 24.5.1978. På baggrund af det, må Sv. Å. Jørgensen (62 år) betegnes som yderst klar.

- ¹² Sigurd Schytz indb. 15.5.1943 opt.cit.
- ¹³ Sv. Å. Jørgensen samt 24.5.1978 - Knud Mathiassen samt. 26.10.1978 - Rikard Larsen samt. 3.11.1978.
- ¹⁴ Knud Mathiassen samt. 26.10.1978.
- ¹⁵ Arne Rohde samt. 1.11.1978.
- ¹⁶ Rikard Larsen samt. 3.11.1978.
- ¹⁷ Sigurd Schytz indb. 15.5.1943 opt.cit.
- ¹⁸ Det har ikke været mig muligt at opspore formernes fagforeningsprotokol.
- ¹⁹ Sigurd Schytz indb. 15.5.1943 opt.cit. DKP's tidligere sekretær, skal være DKP's tidligere kasserer smed Arne Pedersen. »Tantulus«affæren - se note²⁹ - kan også have spillet ind.
- ²⁰ Sigurd Schytz indb. 15.5.1943 opt.cit. - Ny Tid nr. 15 omtaler i malende vendinger valgsejren.
- ²¹ »De uafhængige«s linie læses bedst i »Helsingør Folkeblad«, (Statsbibl. i Århus og - ukomplet - i Sv. Å. Jørgensens arkiv). Sådanne lokale blade fremkom adskillige steder i landet.
- ²² Om arbejdet i byrådsgruppen og DKP's koordinering, se spec. samt. med DKP's distriktsleder Frb. Amt (dec. 1943-maj 1945) kommis Knud Pedersen 18.7.1978. - Endvidere henvises til samt. i note¹⁰. Mødet med Eigil Larsen i Rikard Larsen samt. 3.11.1978 og breve i Leif Larsens arkiv.
- ²³ Se samt. i note¹⁰ - Om FD, se kap. III, afsnittet om FD.
- ²⁴ Knud Mathiassen samt. 26.10.1978 påstår, at han med vilje blev holdt ude fra det direkte samarbejde med DKP, for ikke at skulle blive belastet. Ny Tid 3.6.1945.
- ²⁵ Thorkild Holst nævner (samt. 21.11.1978), med erfaringsgrundlag i København, at valgsejren i maj 1943 ikke efter hans mening betød en egentlig fremgang for det illegale DKP. Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943 II p.262.
- ²⁶ Igenem Arbejdernes Fællesorganisations protokol kan de socialdemokratiske (og for repræsentantskabsmødernes vedkommende til dels »de uafhængiges«) initiativer læses. 13.12.1943 vedtog repræsentantskabet en resolution vendt mod »den uafhængige arbejdergruppes« arbejdsmetoder.
- ²⁷ Niels Mørk samt. 27.11.1978.
- ²⁸ Om årsagerne til 29. august henvises til den tilgængelige besættelsestidslitt.
- ²⁹ »Tantulus«affæren 9.-14. april, se Alexandria KMD 6/M-4248h-4249h og 3/m-1651. Endvidere Ny Tid nr. 14-17. I november 1942 havde man haft en lignende affære, som Ny Tid særnummer 25.11.1942 beskriver udførligt. Der var problemer på »Tantulus« indtil denne forlod værftet 11.6.1943. Se endvidere Helsingør Værfts arkiv: Ang. »Tantulus« strejken, sag »Karl Peiske«.
- ³⁰ Jern og Metalsammenslutningen opregner kun en strejke i Helsingør i 1943 og det var en 4 timers strejke blandt riggerne den 13. marts.
- ³¹ De lokale dagblade 15.7.1943 - Helsingør Folkeblad 2.8.1943. En lignende resolution havde arbejderne på B&W sendt regeringen. Baggrunden var bl.a. luftbombardementet af B&W 27.1.1943 (kopi af B&W resolutionen i tillidsmandsinstitutionens arkiv på Helsingør Værft).
- ³² Cirkulærer og skrivelser bevaret i tillidsmandsinstitutionens arkiv på Helsingør værft.
- ³³ Gunner Olsen samt. 22.5.1967 beretter, at han havde fået »2 kg. trotyl og nogle sprængkapsler af Eigil Larsen«. Sabotagen skulle foretages med et lommeur, som tidsindstiller (se »køgebogen«), men sprængkapslerne blev våde, da Gunner Olsen placerede bomben i bunden af skibet, og den blev omgående demonteret. Sv. Å. Jørgensen samt 24.5.1978 siger, at han også forsøgte at placere bomben. »Tantulus« forlod værftet 11.6.1943.
- ³⁴ Beskrivelsen af augustdagene i Helsingør er baseret på nedenstående materiale: AS-6-394, 395 og 536. - Avisreferaterne fra dagene 26.-31. august 1943 - Hans Kirchhoff: Augustoprøret II p. 377 ff, 38 ff - Borgmesterkontoret journal nr. 351-86 - Ny Tid særnumre 26. og 27. august - Indberetning fra DKP i Helsingør til CK 26.8.1943 (KB's illegale samlinger) = Protokol for klub 11 (svejserne) - Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation - KTB »Admiral Dänemark« sp. 5/3095-. Særdeles væsentlig er Politimesterens indberetning til Statsadv. f.særll. anliggender, dateret 11.9.1943. Væsentligt beretningsmateriale har det ikke været muligt at indsamle, og generelt kan siges, at begivenhederne i august delvis overskygges og forveksles med folkestrejken i juli 1944. Forhandlingsprotokol for tillidsmandsinstitutionen ved Helsingør Værft er bortkommet for tidsrummet marts-dec. 1943. Om værnemagtens alarmeredskab se Hans Kirchhoff: Augustoprøret II p.390.

²⁵ AS-6-394. Der havde allerede i marts 1943 (d. 13. og 15.) været 2 påsatte brande på M/S Minden (AS-6-275). Generelt om værfstssabotager: J.P. Jensen: »De sejlede ikke«.

³⁶ Sv. Å. Jørgensen samt. 22.5.1978. Hverken Sv. Å. Jørgensen eller Gunner Olsen (samt. 24.5.1978) var klar over, hvornår bomben skulle springe. Gunner Olsen arbejdede på M/S Minden, da eksplosionen skete.

³⁷ Helsingør Dagblad 26.8.1943 (Nordsjælland).

³⁸ KTB sp. 5/3095 - AS-6-394.

³⁹ Helsingør Dagblad 26.8.1943 (Nordsjælland).

⁴⁰ Indberetning til CK 26.8.1943 (KB's illegale saml. - også aftrykt i DKP og Frihedskampen III p. 597) - Hertil knytter sig Ny Tids særnummer 26.8.1943. Gunner Olsen samt. 21.8.1978 mente, at H.H. er identisk med Anker Hansen, idet han ofte skrev for DKP.

⁴¹ Gunner Olsen samt. 24.5.1978.

⁴² Indberetning til CK 26.8.1978 opt.cit.

⁴³ AS-6-536 (AS-6-395).

⁴⁴ Helsingør Dagblad - Nordsjælland - Frederiksborg Amts avis 27.8.1943.

⁴⁵ Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation 27.8.1943 - Frederiksborg Amts Avis 28.8.1942 - Helsingør Dagblad 28.8.1943.

⁴⁶ Protokol for klub 11 (svejserne) 28.8.1943. Svejsene genoptog ikke arbejdet lørdag, men besluttede på et møde i Håndværkerforening atter at gå i arbejde mandag. - Værftets direktør H.P. Christensen sammenkaldte i dagene efter den 29. august alle værftets lærlinge til møde, hvor han opfordrede til at de unge ikke provokerede tyskerne og lavede ballade i byen.

⁴⁷ Et indtryk af DKP's ringe og hurtigt improviserede politik i denne sag kan måske uddybes ved at henvise til den yderst sporadiske hukommelse, som DKP-lederne i Helsingør, i samtaler med mig, har demonstreret. Selvom Horserødlejren ligger indenfor det jeg har kaldt Helsingørs operationelle område, vil det her føre for vidt at beskrive de specielle problemer, der opstod der i forbindelse med 28./29. august. Blot skal det nævnes, at kommis Knud Pedersen den 29. august flygtede fra Horserød. (Se Knud Pedersens beretning i Helsingør Bymuseums årbog 1980). Knud Pedersen stammede fra Næstved, og blev interneret den 22.6.1941 - løsladt igen i oktober 1941 og atter arresteret i forbindelse med Frit Danmark-sagen i Glumsø (PK VII p.448). Han blev i dec. 1943 distriktsleder for Frederiksborg Amt til erstatning af Gunner Olsen, som en stikker var kommet på sporet af. Gunner Olsen blev sendt til Nakskov som DKP byleder. (Om dette se kap. VII).

NOTER TIL KAPITEL V

¹ 50% af Helsingørsagerne i AS er sager om illegale udrejser og både der er blevet stjålet. Friberg: »Stormcentrum Öresund« p. 76 nævner, at indtil 28.8.1943 kom der ialt 150 DK flygtninge til Sverige, heraf 50 via Helsingborg. Fribergs bog er på mange måder enestående da han sad som politiintendant i Helsingborg, og således havde begivenhederne tæt inde på livet, men bogen mangler fuldstændigt noteapparat og litteraturliste. Derfor har jeg kun enkelte gange henvist til Fribergs bog hvad svenske oplysninger angår.

² Jeg vil ikke komme nærmere ind på problematikken omkring jødeforfølgelserne, men henvise til de gangse værker (specielt Leni Yahil p. 213-45). De lokale fiskeres indsats i den uorganiserede transport ligger udenfor mit emne.

³ Christian Tortzen har i sin bog om »Gilleleje oktober 43« givet en udmærket skildring af de tilstande der herskede i Nordsjælland i de dage. Endvidere kan jeg henvise til det første kapitel i både Kiær og Gersfelts bøger.

⁴ »Den store Gilleleje-transport« er indgående beskrevet i Gersfelt p.30-35 og Kiær 8-12, og den var vel det første forsøg på noget organiseret i Helsingørområdet. I tilknytning til den kom Kiær og Gersfelt i forbindelse med hinanden. Gersfelt og Kiærs bøger er begge såkaldt memoirelitteratur, udgivet kort efter krigen, og for Gersfelts vedkommende skrevet i vinteren 1944/45. De er begge ganske fremragende, og helt uvurderlige. Endvidere er der ikke tvivl om, at de også har haft en overordentlig stor betydning for efterkrigsopfattelsen af organiseringen og driften af de illegale ruter. Medens Gersfelts bog giver en mere all-round beskrivelse af de illegale på Snekkerstenkanten, beskæftiger Kiærs bog sig hovedsagelig med

hans egne oplevelser, og medtager således kun ganske lidt om organisationen »i land«.

⁵ De tyske patruljebåde er grundigt beskrevet i Kiær og Gersfelt. Tortzen nævner p. 23, at tyskerne indtil midten af november 1943 kun havde 10 fiskekuttere indsat i sundbevogetningen. Kystpolitiet talte i august 1943 totalt 1000 mand. Det nævnes, at ca. 35 kystbetjente var stationeret på »Stella Maris« nord for Helsingør under ledelse af pb. Federsen (Th. Larsen ber. 1968). Vedr. kystpolitiet se »Kystpolitiets historie« i AS div. sager nr. 124. Først 19.2.1944 påbegyndte ty.toldpoliti systematiske undersøgelser af alle fartøjer på Sjællands østkyst.

⁶ Gersfelt p. 56, - Gersfelt samt. 29.11.1978 - også for det følgende. Efter jødetransporterne sejlede »Stella« hovedsageligt fra havne i Københavnsområdet. »Stella«-ruten løb økonomisk rundt ved % af kommissioner og en ringe personafgift. Båden var betalt og kostede næsten intet at sejle med. »Stella« var iøvrigt ingen god båd til illegale transporter. Den var for let at kende, og for langsom. Den virkede derfor kun periodisk for ikke at vække mistanke.

⁷ Gersfelt p. 111-112. »Margrethe« blev efter krigen købt af amerikanske jøder, og den er i dag opstillet i Tel Aviv.

⁸ Gersfelt p. 102. Gersfelt kontaktedes af »Tom«, grosserer Robert Jensen, som på det tidspunkt havde forbindelse med Wiibroe (se note¹⁰). Militærfolkene fik Gersfelt forbindelse med gennem landsretssagfører B. Moltke-Leth (Gersfelt p.82).

⁹ Kontakt med Holger Danske (»Flammen« og »Citronen«) gennem grosserer Erik Skovsbo Poulsen, Snekkersten. Dansk-Svensk flygningtjenestes arkiv (RA) er gennemgået med henblik på en beskrivelse af Thomsen/Gersfelt, men arkivet nævner kun deres navne som kontakter.

¹⁰ En større beskrivelse af »Rømø« aktiviteter findes i Gersfelt p.102-9. Arne Semler Jørgensen telf. samt. 19.12.1978 nævner bl.a. kontakter til Hammershøj i forsvarsets efterretningstjeneste. I et brev i Ebbe Muncks arkiv (RA) pk. 2 skriver Leif B. Hendil til kaptajn Schou, Stockholm 4.6.1944, at »Rømø« kostede 25.000 kr. Efter at Parkow og Semler Jørgensen var flygtet blev de begge ansat i Dansk-Svensk flygningtjeneste i Malmø, men meget lidt materiale kan spores i dettes arkiv om deres aktiviteter. En af Semler Jørgensen kontaktbøger er bevaret (»Ole Rømers« kontaktbog).

¹¹ Om lodserne i Gersfelt p. 61, - Kiær p.60-70, - Brev til frihedsbevægelsens samråd ang. lodserimedhjælper Henrik A. Henriksen, udateret (HBA), - Henrik A. Henriksen samt. 6.12.1977, - diverse korte medd. i Dansk-Svensk fl.tj.arkiv. Lodserne fik 500 kr. pr. tur.

¹² som note¹¹. Desuden AS 6-656.

¹³ Materialet om Kiær-ruten, H-H-ruten, politi-ruten, »Helsingør syklub« (kært barn har mange navne) er særdeles omfattende, og jeg vil i det følgende kort gøre rede for de vigtigste kilder og fremstillinger. Generelt kan siges, at de trykte fremstillinger *ikke* bygger på det kildemateriale jeg har fundet frem. Der er en tendens til, at alle fremstillinger er stærkt afhængige af Erling Kiærs bog (se note⁴). Desværre er næsten intet materiale bevaret, det har måske aldrig nogensinde eksisteret for perioden indtil foråret 1944, og kun enkelte sager i politimaterialet kan bevidne aktiviteten. Anderledes ser situationen ud fra foråret 1944, idet der omkring transportorganisationernes hovedkontorer i de svenske Øresundsbyer opstod et bureaukrati. Vigtigt for Helsingør er Øresundstjenesten, som fra sommeren 1944 oprettedes og lededes fra Helsingborg af Helsingør kriminalbetjenten Einar Andersen, som heldigvis også har haft sans for »det historiske«, og har indsamlet breve og beretninger om tiden før Øresundstjenestens oprettelse. I Øresundstjenestens arkiv ligger adskillige breve og rapporter vedr. Kiær-ruten. Endvidere ligger der en kopi af en af redaktør Børge Rønne udarbejdet beretning ang. ruten dateret 20.4.1944. Originalen befinder sig i Ebbe Muncks arkiv pk. 3. Einar Andersen har selv afgivet en beretning i 1956, som nu ligger i Ole Barfoeds samlinger (RA), omhandlende hans forbindelser til Kiær-ruten i efteråret 1943 (E. Andersen var ansat i SIPO) og episoden ved Julebæk 20.1.1944, hvor Kiær rutens Helsingørske organisation sprængtes. Rønnes og E. Andersens beretninger er de vigtigste kilder til belysning af de faktiske forhold indenfor organisationen (og tildels kontakterne) i Kiær-ruten, men uden de samtaler jeg har haft med Kiær-rutens medlemmer, havde opfattelsen været knap så nuanceret specielt m.h.p. kontakterne til »Speditøren«. (Ove Bruhn samt. 2.10.1978 - »Helsingør Syklub samt. 22.11.1978) - Nævnes skal også Thormod Larsens ber. 1968. Th. Larsen er jo politimand, og hans ret omfangsrige beretning er skrevet med en politimands grundighed - INTET navn er glemt! Th. Larsen har iøvrigt privat bevaret originalt materiale vedr. Kiær-

ruten, men det har ikke været mig muligt at få tilladelse til at gennemgå det, da Th. Larsen i mange år har tænkt på at skrive en bog om Kiær-ruten. Se endvidere brev til frihedsbevægelsens samråd (udateret) vedr. Erling Kiær (HBA). Herudover indeholder Ebbe Muncks arkiv spredte korrespondancer. Af trykte fremstillinger kan, udover de nævnte, nævnes kapitel 12 »The Elsinore Sewing Club« i Flenders bog: »Rescue in Denmark«, - Axel Petersen: »Helsingør og de illegale transporter«, - Friberg: »Stormcentrum Øresund« bl.a. p. 132, 141-5. Kiær-ruten transporterede over 1400 mennesker til Sverige, og et ukendt antal retur.

¹⁴ Friberg beretter indgående om politiets forbindelser i de første krigsår p.73-75, 111-114. - Th. Larsens ber. 1968 - »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978.

¹⁵ H-H færgerne brugtes til at sende besked til Kiær om »klar bane« og hvor på kysten transporterne samme aften skulle foregå. Efter endt transport sendte Kiær besked tilbage med natfærgen om alt var gået OK. - Einar Andersens ber. 1956, - Ove Bruhn samt. 2.10.1978. - Iøvrigt benyttedes færgerne også til transport af passagerer og post af både Kiær-ruten og af kontakter til dr. Gersfelt. Plomberne til vognene blev ganske enkelt brudt af grænsepolitiet (bl.a. Th. Larsen), den illegale »post« anbragt og plommen atter sat på. Vognene blev mærket med et diskret +, og den blev ført til et afsides hjørne af baneterrænet i Helsingør og åbnet. Denne »trafik« blev afsløret af sensationshistorier i svenske dagblade. (Axel Petersen: Helsingør og de illegale transporter, - Einar Andersen ber. 1956).

¹⁶ »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978, - Th. Larsen ber. 1968.

¹⁷ Om Malling og Blichfeldt-Møller se: »Faldne i Danmarks frihedskamp«. Episoden med general Knutson er beskrevet i Kiærs bog p. 30-31.

¹⁸ »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978. I slutningen af december 1943, efter at de svenske myndigheder i over en uge havde nægtet Kiær sejltiladelse, fik Kiær den 28. december besked fra de svenske myndigheder i Stockholm om, at »den eneste rute, der måtte gå fra Helsingborg, og som var anerkendt som illegal, var Kiær-ruten«. (Kiær p.43). Denne oplysning har jeg ikke kunnet verificere andre steder.

¹⁹ Episoden den 20. januar er særdeles velbeskrevet, se især: Einar Andersens ber. 1956 - Børne Rønnes ber. 1944 - Th. Larsens ber. 1968. AS-6-577 har en indberetning om episoden, som også er beskrevet i Rigspolitichefens situationsberetning 22.1.1944 (AS div. sager 230,2), og en kommentar til de mange anmeldelser i situationsberetning af 25.1.1944. Th. Larsens sygdom og transport til Sverige: Th. Larsens ber. 1968, - »Den hvide brigade« p. 224-225.

²⁰ Om Kiærs forsøg på at genskabe ruten: Rønnes beretning 1944, »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978, - Øresundstjenestens arkiv brev af 21.4.1944 fra Einar Andersen til orlogskaptajn Mørch. Ebbe Muncks arkiv pk. 3. Brev 28.4.1944 fra Kiær til kammerherre C.W. Kruse, Stockholm. Om Kiærs rejse til Stockholm: Øresundstjenestens arkiv, brev fra E. Andersen 14.5.1944 til »Speditøren« i København. I ovenfor nævnte brev fra Einar Andersen hedder det: »Han rejste derefter til Stockholm med denne rapport, som blev afleveret til forskellige indflydelsesrige personer der. Resultatet forelå omtrent omgående, og var fuldt ud tilfredsstillende og gik ud på, at han fremtidigt ville få et månedligt tilskud af en sådan størrelse, at der var tilfredshed overalt. Jeg blev udnævnt til at skulle administrere pengene. Ordningen blev truffet for ca. 10 dage siden og Kiær skulle så rejse hjem til København for konference med dem«. Det er nu ikke helt rigtigt at Kiær selv rejste til Stockholm med rapporten, idet Kiær i et brev til kammerherre C.W. Kruse, dateret Helsingør 28.4.1944, fremsender rapporten tilligemed en ansøgning om et månedligt tilskud på 4000 kr. til rutens videre drift. (Både rapport og brev i original i Ebbe Muncks arkiv på RA, pk.3). Først herefter rejser Kiær til Stockholm. Erling Kiær har i »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978 sagt, at hans Stockholmrejse intet resultat gav, og derfor ville han hjem til Danmark for at prøve at rejse penge hos bl.a. grosserer P.M. Daell. - Dette må bero på en erindringsforskydning. Den udarbejdede »rapport«, som Einar Andersen nævner i brevet (og i flere andre breve) er lig med Børge Rønnes beretning 1944. Hverken Rønne eller Kiær kan i dag huske om det er den rapport, der i øvrigt både foreligger i en rettet kladde i Øresundstjenestens arkiv, - og har titlen: »Rapport ang. H-H-Ruten«, og i en renskrevet original i Ebbe Muncks arkiv pk. 3 med Kiærs underskrift.

²¹ Om Kiærs arrestation: Erling Kiær p. 72 ff, - brev fra Einar Andersen 14.5.1944, 20.5.1944, - AS-6-709 (708). Kiærs arrestation betød, at de sidste rester af organisationen i Helsingør - politifuldmægtig Jørgen Sandholt - måtte gå under jorden. Kiær selv blev sendt til Tyskland.

²² Børge Rønnes ber. 1944. Lodserne fik 500 kr. pr. tur de sejlede for Kiær-ruten. I slutningen af november gik Kiær på grund ved Espergærde, hvilket kostede 2000 kr. til fiskerne, der trak ham fri.

²³ »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978, - Ove Bruhn samt. 2.10.1978. Bruhn og Th. Larsen lavede i november en kalkule over de faktiske udgifter for transporten pr. person, og prisen blev 175 kr. ialt incl.

²⁴ »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978, - Om oprettelsen af Dansk-Svensk flygtningetj., se L.B. Hendil: Brev fra (»Speditøren«) i HBA dateret 11.1.44 underbygger påstanden om »Kompetancestridigheder«.

²⁵ Originalbreve i Øresundstjenestens arkiv (RA).

²⁶ Om MP'erne se Øresundstjenestens arkiv, mappe 11, hvor der findes en fuldstændig opregning over de svenske MP'ers forsendelse til Danmark. Leif B. Hendil havde et meget udbygget samarbejde med Øresundstjenesten. At rutens drift også var i englændernes interesse fremgår af følgende skrivelse fra Hendil til R. Turnbull 6.7.1944: »We are sorry to hear that you have some worries about the »H-Route«... I shall therefore ask you to take my assurance that the »H-Route« and the man I charge of it are doing a good job of work, which is of definite value to the cause«. (Ebbe Muncks arkiv, RA pk.3).

²⁷ Øresundstjenestens arkiv. Se specielt »Korrespondancer med »Speditøren«, brev til og fra »G.J.« 29.7.1945, - og ØT's ugerapporter 26.5.1944 - 23.9.1945. Hertil Axel Petersen samt. 29.5.1978, - Axel Petersen: Helsingør og de illegale transport, - A. Bjrønvad: De fandt en vej p.159, - Deres mod vil lyse, 1945. Axel Petersens ene søn Knud blev den 10.4.1945 henrettet i Ryvangen (»Faldne i DK's frihedskamp«).

²⁸ Øresundstjenestens arkiv - som note²⁷. Se kap. VIII.

²⁹ Børge Houmann brev 10.10.1978 punkt 19.

³⁰ Se brev til Turnbull i note²⁶. »Helsingør Syklub« samt. 22.11.1978 - Bl.a. lektor Friis Sørensen blev kontaktet (se kap. VII).

³¹ Politimesterens indberetning til Statsadvokaten 4.2.1944: »Der er i løbet af januar måned oprettet en ny tysk kriminalpolitiafdeling, nemlig det tyske grænsekommissariat, der er indkvarteret i vandrehjemmet, villa Wisborg, Sdr. Strandvej, Helsingør. Kommissariatet område er hele Nordsjælland, samt en del af Amager... Lederen... er kriminalinspektør John med kriminalsekretær Schäcke som næstkommanderende«. Den 7. januar havde politimesteren indberettet om de tyske tjenestesteder i politikredsen, som efterhånden var omfattende: »Slottet Kronborg, Helsingør - Den internationale højskole, - Den tekniske skole, - Pension »Den Krogske gård«, - Slottet Gurrehus, Gurre, - Kystbatteri Hornbæk, Hornbæk plantage, Hotel Bretagne, - Hotel Bondegården, - Pension Friis, - Hornbæk Badehotel, Hotelpension Hornbækhus, - sommerhjemmet Plantagely pr. Saunte - Hotel Trouville, samt i Høvelte og Sandholmlejren ved Birkerød. Herudover har tyske told- og polititjenestemænd efterhånden lejet sig ind i en række villaeer langs kysten fra Rungsted til Hornbæk Plantage, idet de pågældende formentlig har til opgave at foretage afpatruljering af kysten«.

³² Udaf transporterne trådte modstandsorganisationer uden DKP og DS tilknytning. Pengestærke mænd i direktørstillinger, selvstændig erhvervsdrivende, kontorfunktionærer og offentligt ansatte var ruternes drivende kræfter.

NOTER TIL KAPITEL VI

¹ Hæstrup giver i »Hemmelig Alliance I kp. 6 en generel beskrivelse af de tidligste ventegrupper. Se endvidere også Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p. 142 ff. Inter originalmateriale om militær/ventegrupperne (i det følgende blot M-grupperne) er bevaret for Helsingørs vedkommende. I august/september 1945 indsamlede den militære byledelse beretninger fra de enkelte kompagnier, - omhandlende deres start og udvikling. Desværre er det yderst kortfattede beretninger, maksimalt på 2 A4 sider, og uden det store overblik, men på grund af disses relative korte afstande til begivenhederne, må de betragtes som værende af stor værdi for en beskrivelse af M-gruppernes kronologiske udvikling. Den militære byleder, orlogskaptajn Jens Julius Westrup, har selv skrevet det vel nok mest ømtålelige kapitel - samarbejdet mellem kompagnierne, og har stået for redigeringen af dette ret store værk (over 100 sider incl. bilag). »Rapport fra Helsingør militære byledelse til Sjællandsledelsen« er selvfølgelig ikke til at komme uden om i beskrivelsen af M-grupperne, og i forbindelse med de samtaler jeg har haft med M-folk, har jeg da også kunnet mærke, at adskillige af deres oplysninger stammede fra »Rapporten til Sjællandsledelsen«, hvilken

blev trykt i nogle hundrede eksemplarer. Hvor jeg i interviewsituationen har følt den interviewedes afhængighed af »Rapporten«, har jeg søgt at gå bagom ved at benytte oplysninger fra *Amtsledelsens beretninger* som udgangspunkt. I december 1945 udsendte Generalkommandoen en opfordring til alle officerer der havde deltaget i modstandskampen, om at skrive en beretning om deres deltagelse. Vi er så heldige, at amtslederen for Frederiksborg Amt, oberstløjtnant C.V. Deleurant efterkom opfordringen, og hans beretning (17 sider) er af allerstørste værdi for en kortlægning af M-gruppernes kommandoveje. I 1949 skrev amtslederens højre hånd, korngrosserer Kaj Christensen, ligeledes en beretning (23 sider) om arbejdet i Amtet, og i kraft af Christensens stilling som »den der rejste omkring« har vi i hans beretning helsingør-problemerne tættere inde på livet. Uden disse beretninger fra amtsledelsen havde det ikke været muligt at klarlægge forbindelserne til sjællandsledelsen - idet sjællandsledelsen, hverken samlet eller for de enkelte medlemmers vedkommende, har afgivet beretninger af nævneværdig værdi. Kompagnierne i Helsingør viser også en klar aldersmæssig struktur (note²⁰), som har medført at jeg, med en enkelt undtagelse, ikke har kunnet interviewe topfolkene bag officergrupperne, hvorfor jeg her har måttet benytte kilder af en ringere proviniens, som »Rapporten til Sjællandsledelsen« og beretninger fra de kommunistiske og Dansk Samlings top M-gruppefolk. Interviewene vil jeg behandle i noterne efterhånden som jeg kommer frem til de relevante afsnit. Jeg tror, at det materielle jeg har fundet frem vedr. M-grupperne er meget typisk for det materiale man kan forvente at finde frem. Jeg kunne have gået til menige M-gruppefolk, - men på den anden side viser erfaringerne, at jeg ikke der kunne forvente at finde yderligere oplysninger om interne og eksterne kommandoforhold.

² John Alberg samt. 10.12.1978. Det følgende er baseret på »Rapporten til Sjællandsledelsen«.

³ Frode Jacobsen brev 20.10.1978 og »Rapporten til Sjællandsledelsen«. Engelsen samt. 09.05.1978.

⁴ Helsingør Dagblad 07.05.1945 (Politiet). For det følgende P. Roslyng-Jensen p.194, 155 ff, 160, 212-216. Om oberst Christensens gruppedannelser se endvidere Erik Brenting samt. 10.10.1979.

⁵ Jeg har foretaget omfattende interviews med DS-folk, fordi DS-grupperne, som vi senere skal se, på mange måder var meget alsidigt beskæftiget med en decentraliseret organisation. Den følgende fremstilling bygger for hovedpartens vedkommende på John Alberg, samt.10.12.1978, Kaj Christensens ber. 1949, C.V. Deleurants ber. 1946, avisartikler og »Rapporten til Sjællandsledelsen« p.9 ff. (Om »Rapporten til Sjællandsledelsen« skal iøvrigt nævnes, at side-angivelserne i den er meget rodede, og åbenbart ikke sat i system ved sammenarbejdsdelen. Nogle sider har tal, andre tal + bogstav og andre igen det samme tal som det forrige).

⁶ Niels Jydes breve 1943-45, p. 22.

⁷ Om rekrutteringen til DS-grupperne beretter John Alberg i samt. 10.12.1978, at man igennem terrænøvelser prøvede at finde frem til egnede folk, - »man kan sige, hvor meget mandfolk der var i dem«. Alberg selv kendte kun ganske enkelte, som så skulle starte grupper op.

⁸ p. 170.

⁹ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p.2.

¹⁰ Kristian Engelsen, samt. 09.05.1978.

¹¹ Kristian Engelsen, brev 04.07.1978.

¹² Kristian Engelsen, samt. 10.07.1978. Den følgende redegørelse vedr. A-grupperne er dels bygget på Engelsens afsnit om A-kompagniet i »Rapporten til Sjællandsledelsen« og dels på mine samtaler og korrespondance med Engelsen. Rigsarkivets beretningssamling (bl.a. Svend Wagners ber.) er gennemgået, men intet af interesse for Helsingør er fundet. Fra arbejdsmand P. Nissen Bloms hånd har jeg heller ikke kunnet finde noget, og Amtsledelsens ber. (Kaj Christensen og Deleurant) har heller ikke beskæftiget sig med A-gruppernes opståen og udvikling. Denne mangel på alsidigt materiale har altså betydet, at Engelsen ene og alene står som kilde til A-grupperne, som iøvrigt var meget centralt opbygget omkring Engelsen. - Gunnar Hanson var medlem af DKP's første sabotagegruppe i Helsingør i efteråret 1942.

¹³ Knud Nielsen samt. 28.12.1977, - hertil samtaler og korrespondance med Engelsen.

¹⁴ Vel nok p.g.a. mandskabsmangel etableredes A-grupperne i yderområderne i umiddelbar tilknytning til DKP. Tømrer Knud Nielsen og tømrer Erling Boysen (de 2 som forøvede jernbanesabotagerne ved Espergærde 31.8. og 7.11.1942) blev ledere af A-grupperne i Espergærde - Kvistgård området. - Selvom DKP og A-grupperne i Helsingør holdtes skarpt adskilt, hindrede dette dog ikke Engelsen i at deltage i

DKP byledelsens møder, - hvilket skyldtes Engelsens forbindelser til DKP i tiden til sommeren 1942.

¹⁵ Den generelle fremstilling er baseret på Hæstrup: Hemmelig Alliance I p. 34 ff. Helsingør Socialdemokrat 16.05.1945 og 07.06.1945. Niels Mørk, samt. 27.11.1978.

¹⁶ A.L. Hvalkofs ber. i »Rapporten til Sjællandsledelsen«.

¹⁷ Afsnittet om O₁ er bygget på V. Bertelsens ber. i »Rapporten til Sjællandsledelsen«, Niels Mørk, samt. 27.11.1978 og artiklerne i Helsingør Socialdemokrat 16.5.1945 og 06.06.1945.

¹⁸ Afsnittet om O₂ er bygget på O.H. Olsens ber. i »Rapporten til Sjællandsledelsen«, Asger Berning, samt. 04.12.1978, Semler-Jørgensen telefonsamt. 19.12.1978.

¹⁹ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 10-11.

²⁰ Westrups privatarkiv (RA), Engelsens samt. 09.05.1978.

MILITÆRGRUPPENS ERHVERVSSTRUKTUR DEN 5. MAJ 1945

	U-faglært/ spc. arbejder	faglært	funktionær	selvst. erhvervs- drivende	lærling	andet	ikke opgivet	ialt
A	84	139	8	4	4	7	37	283
O ₁	43	134	33	10	2	8	4	243
O ₂	36	30	24	15	7	26	1	139
DS	19	26	12	6	1	21	13	98
ialt	182	329	77	35	14	62	55	754

Der er uoverensstemmelser mellem styrkelisterne opgivet af kompagnierne den 5. maj 1945, senere udarbejdede lister og tallene opgivet i »Rapporten til Sjællandsledelsen«. Uoverensstemmelserne, som er på h.h.v. + - 2% kan skyldes, at det er redigerede lister som er overleveret. Således kan nævnes, at alle kompagnierne medregner medlemmer som beviseligt den 4. maj var enten fængslet, i Sverige eller »under jorden«. Men på trods af misvisninger i talstørrelserne kan den udarbejdede erhvervsstruktur dog godt bruges som grundlag for en vurdering af den enkelte kompagnies rekrutteringsgrundlag. Med hensyn til arresterationer henvises til kapitel 9 note¹. (Materiale i Helsingør Bymuseum, Den militære Byledelses arkiv).

²¹ C.V. Deleurants beretning 1946, Kaj Christensens ber. 1949. I John Alberg samt. 10.12.1978, husker Alberg ikke, hvornår forbindelsen vedr. militærgrupperne kom i gang, - for Alberg kendte, som tidligere nævnt, Christensen og Deleurant fra foråret 1943. M.h.t. forbindelserne til Sjællandsledelsen bemærkede Alberg, at han allerede fra 1941 kendte Anker Olesen, og jævnligt havde forbindelse med ham. Jeg kan ikke på grundlag af kilderne konkludere om forbindelserne med Anker Olesen har haft nogen koordinerende betydning m.h.t. DS-grupperne. Anker Olesen giver selv i sin ber. på RA ingen oplysninger derom. Det følgende bygger på Kaj Christensens ber. 1949 og Deleurants ber. 1946. Udover amtslederne var der kun ganske få officerer i de civile grupper på Sjælland, som ifølge P. Roslyng-Jensen i foråret 1944 omfattede ca. 2000 mand.

²² Hæstrup: Hemmelig Alliance I p.130 f., Kaj Christensens ber. 1949. Beskrivelsen baseret på P. Roslyng-Jensen p.309 f.

²³ Kaj Christensens ber. 1949 og Deleurants ber. 1946. Citaterne er fra Kaj Christensens ber.

²⁴ John Alberg, samt. 10.12.1978, Engelsens samt 09.05.1978.

²⁵ John Alberg, samt. 10.12.1978, »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 10 ff., Øresundstjenestens arkiv (RA) 28.10.1944. Helge Klint: Operation Råd Danmark.

²⁶ Det følgende er baseret udelukkende på Hvalkofs afsnit og Westrups do i »Rapporten til Sjællandsledelsen« h.h.v. p. 5 og 10 ff.

NOTER TIL KAPITEL VII

¹ Se kapitel IV. Protokol for Arbejdernes fællesorganisation.

² DKP og Frihedskampen IV p.783 ff.

³ DKP og Frihedskampen IV p.765. Mogens Nielsen p.98, 168.

⁴ Det følgende, som ikke kan betragtes som udtømmende for problemet, er syntetiseret fra fremstillingerne af DKP's politiske mål og resultater 1940-45 i Sten Busch: Arbejderbevægelsen 1940-7, - Hans-Jørn

Nielsen: Besættelse og befrielse. - Claus Bryld: Socialdemokratiet og DKP's politiske hovedlinier 1935-45. - Ole Borgå: DKP's enheds- og folkefrontspolitik 1940-45.

⁵ Gunner Olsen samt. 22.5.1978 - Knud Pedersen samt. 18.7.1978, brev 10.10.1978 samt. 23.9.1980. Kristian Engelsen brev 4.7.1978. Knud Pedersens beretning i Bymuseets årbog 1980. Knud Pedersen mener ikke, at Gunner Olsens forflytning skyldes en stikker, men derimod en generel udskiftning af »Eigil Larsens folk«. Knud Pedersen huskede, at han og Gunner Olsen havde været til møde med Thorkild Holst vedr. denne sag, og da blev der ikke nævnt noget om en stikker. Formålet med mødet med Holst var at få ændret beslutningen om Gunner Olsens forflyttelse, da Knud Pedersen mente, at det ville være vanskeligt at køre amtet videre uden ham. Knud Pedersens argumenter stemmer dog ikke overens med det faktum, at CK i november besluttede at sende Kristian Engelsen til Helsingør for at etablere A-grupperne. Engelsen var i høj grad »Eigil Larsens mand«. Se endvidere min brevveksling med Børge Houmann vedr. dette spørgsmål (brev 10.10.1978 og 25.10.1978). Begrebet »Eigil Larsens folk« er blevet brugt af både Kristian Engelsen og Gunner Olsen.

⁶ Knud Pedersen samt. 18.7.1978 og 23.9.1980 beretter også, at Eigil Larsen forsøgte at gøre sin indflydelse gældende på byrådsarbejdet, og han var meget utilfreds med, at Anker Hansen en overgang »førte en positiv politik i byrådet«. Fra vintgeren 1943/44 blev Eigil Larsen sat fra lederposten af BOPA, og hans politiske indflydelse forsvandt derved.

⁷ Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978 - Sv. Å. Høholt samt. 23.5.1978. Likvideringen af Walther Bøgel: AS-6-801.

⁸ Helsingør Socialdemokrat 26.5.1945 - Helsingør Dagblad 28.6.1945.

⁹ AS-6-815 - Arbejdernes fællesorganisations protokol, - Protokol for tillidsmandsinstitutionen ved Helsingør Værft, - Indberetning til CK om strejkens forløb (side 1 mangler i KB's eksemplar) - Ny Tid særnummer 3.8.1944 - Frit Danmark særnummer 4.8.1944. Knud Pedersen brev 23.9.1980.

¹⁰ KB's illegale samlinger af DKP materiale.

¹¹ Knud Pedersen samt. 18.7.1978 og brev 10.10.1978 - Kristian Engelsen samt. 9.5.1978. Se omtalen i kapitel VIII.

¹² Knud Pedersen samt. 18.7.1978.

¹³ Knud Pedersen samt. 18.7.1978.

¹⁴ Se kapital VIII - Øresundstjenestens arkiv har bevaret enkelte medd. ang. episoden.

¹⁵ Ifølge Helsingør Værfts arkiv er der tale om 7 strejker i foråret 1944. Telefonbombsagerne kan følges i Tillidsmandsinstitutionens arkiv. Her findes også kopier af forhandlingsresultaterne. Politiet arresterede 30.3.1944 en reservebetjent og mistænkte ham for telefonbomberne. Hermed hørte telefonbomberne op. AS-6-79.

¹⁶ Forhandlingsprotokol for tillidsmandsinstitutionen ved Helsingør skibsværft, - Tillidsmandsinstitutionens arkiv, - AS for Helsingør politikreds foråret 1944 - Ny Tid nr. 28-31.

¹⁷ Børge Houmann brev 10.10.1978 redegør kort for initiativerne på centralt plan. Se endvidere note¹⁹.

¹⁸ Indberetningen er bevaret i KB's illegale samlinger. Forelagt indberetningen erklærede Knud Pedersen, at han havde skrevet den.

¹⁹ Fremstillingen af folkestrejkens forløb i Helsingør bygger hovedsagelig på: AS-6-762 - Minutindberetningerne til Rigspolitichefen er *meget* sporadiske og korte - Protokol for tillidsmandsinstitutionen ved Helsingør Værft - Protokol for Arbejdernes Fællesorganisation - Tillidsmandsinstitutionens arkiv - Ny Tid nr. 32, 27.7.1944 opsummerer resultatet af Folkestrejken - Alexandria arkivet »Admiral Dänemarks« dagbog sp. A5 395 -, giver nogle meget korte indberetninger. Interessant er, at det meddeles, at de tyske soldater 2.7. og 3.7. fik »Ausgangsverbot... um zwischenfällen mit den Streikende zu vermeiden«. Mit beretningsmateriale omfatter: Knud Pedersen samt. 18.7.1978 - Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.78 - Rikard Larsen samt. 3.11.1978 - Sv. Å. Høholt samt. 23.5.1978.

²⁰ Om Horserødlejren se: John Alberg samt. 10.12.1978 - Else Jonassen samt. 29.5.1978 - Kaj Christensen ber. 1949.

²¹ Indberetning til CK.

²² H.P. Christensen, Helsingør Værfts direktør og formand for Industrirådet var medunderskriver af opråbet. Dette har medført de strejkende, idet H.P. Christensen lørdag havde indtaget en forsonlig holdning (Fællestillidsmandens protokol).

- ²³ Rikard Larsen samt. 3.11.1978.
- ²⁴ Bl.a. Helsingør Dgblad 3.7.1944.
- ²⁵ Knud Pedersen samt. 18.7.1978 - Rikard Larsen samt.3.11.1978 - Sv.Å. Jørgensen samt. 24.5.1978 - Indberetning til CK.
- ²⁶ Rikard Larsen samt. 3.11.1978 - Protokol for fællestillidsmandsinstitutionen 3.7.1944. Sedlerne blev smidt ud af nitter Rudolf Nielsen. I en redegørelse i Ny Tid nr. 32 påstås det, at sedlerne blev trykt og smidt ud af fællesklubbens bestyrelse. Dette for at vise Knudsens dobbeltspil. Grunden til, at DKP gik så hårdt mod specielt Knudsen var, at Ny Tid i efteråret 1943 havde ført en større kampagne imod værftets ledelse, der på det tidspunkt ville afskedige Knudsen for nogle småforseelser. »De uafhængige« regnede derfor med, at Knudsen var deres mand.
- ²⁷ Minutindberetninger til Rigspolitechefen 28.7. til 14.8.1944. Rømningen af Horserød var ventet i over 14 dage. Øresundstjenestens arkiv. Medd. fra »Georg Jensen«, Helsingør 5.8.-12.8.1944. Ny Tid nr. 33.
- ²⁸ AS-6-843,847 - Ny Tid særnummer 4. og 5. september - Protokol for Arbejdernes Fællesorganisation - Fællestillidsmandsinstitutionens arkiv - Protokol for fællestillidsmandsinstitutionen 5.9. og 7.9.1944.
- ²⁹ Minutindberetninger til Rigspolitechefen 14.-15.9. - Ny Tid særnummer 16.9.
- ³⁰ Ny Tid særnummer 19.9. - Øresundstjenestens arkiv 1.9. til 19.9. »Georg Jensen« i Helsingør (Kriminalbetjent Axel Petersen) havde allerede 8.9. indsendt en indberetning til Rigspolitechefen vedr. en forestående internering, som han havde fået kendskab til gennem nogle lokale Gestapofolk.
- ³¹ Ny Tid særnummer 12.11.
- ³² Kaj Christensens ber. 1949, og C.V. Deleurant's ber. 1946 vedr. DS i Rungsted/Hørsholm. - Trommer: »Modstandsarbejde i nærbillede« p.144.
- ³³ Se kap. V - Axel Pedersen samt. 29.5.1978 - Øresundstjenestens arkiv.
- ³⁴ Lektor Friis Sørensen nævnes ofte i indberetningerne til Einar Andersen (Øresundstjenestens arkiv) i forbindelse med spionageberetninger.
- ³⁵ Nordsjælland 12.5.1945 og 23.5.1945 (citatt) - Deres mod vil lyse, 1945.
- ³⁶ Faldne i Danmarks Frihedskamp under: Knud Petersen, Poul Erik Hansen, Henning Wieland og Jørgen Larsen.
- ³⁷ Reetableringen af gruppen, se kort beretning i Helsingør Militære byledelses arkiv. Specielt om Friis Sørensen, se Thormod Larsens ber. 1968. Om lyttecentralen se kap. VIII og Børge Hansen i Helsingør By-museums årbog 1980: Illegale telefon- og radioforbindelser i Helsingørområdet.
- ³⁸ Studenternes efterretningstjenestes duplikator er i dag på Helsingør Bymuseum. Se samt. med Erik Brenting 10.10.1979. Af medlemmer i gruppen kan nævnes Harry Henriksen (som arbejdede på Tretorn og samtidig var aktiv i kajakklubben), Erik Brenting, Johan Legart og Arne Pedersen.
- ³⁹ Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p. 224 ff. giver en kort historisk oversigt over Lokalkomiteernes oprettelse og formål. Oplysningerne om Lokalkomiteen i Helsingør er udelukkende baseret på: Arne Rohde samt. 1.11.1978 - Åge Christensen samt. 20.5.1978. Hertil knytter sig meget spredte oplysninger i Den militære byledelses arkiv.
- ⁴⁰ Se også kapitel II om sabotage af flydemagneterne.- Et SOE initiativ?
- ⁴¹ Vilner Skov's og Ejner Poulsen's beretninger.
- ⁴² De allierede flyvere er grundigt beskrevet i Bjørnvad: De fandt en vej. Hertil beretninger fra både »Ki-ærs rutens« folk og Axel Petersen.
- ⁴³ B. Outze: Danmark under den 2.verdenskrig III p. 285-6.288. E. Munck: Døren til den frie verden p. 84-7. Å. Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede p. 70-75. Børge Hansen i Bymuseets årbog 1980.
- ⁴⁴ Telegram i Duus Hansens arkiv på RA 17.5.1943 og 26.7.1943.
- ⁴⁵ Om SOE's »drøm« se Ebbe Munck: Døren til den frie verden p. 84. Telegrammet i Duus Hansens arkiv på RA. Duus Hansens arkiv er iøvrigt offentligt tilgængeligt.
- ⁴⁶ Alle telegrammer i Duus Hansens arkiv på RA.

NOTER TIL KAPITEL VIII

¹ Hovedkilderne til begivenhederne i Amtet er Kaj Christensens ber. 1949 og Deulerants ber. 1946, - suppleret med Knud Pedersens samt. 18.7.1978, Engelsens samt. 10.7.1978 og Nordsjælland 17.5.1945. Arrestationerne skete den 22.11.

- ² Kaj Christensens ber. 1949. Jeg har ikke kunnet opdrive oplysninger om hvilket faldskærmsfolk, det drejer sig om (brev til Fl. B. Muus gav intet resultat) og til hvad og hvor de er sat ind.
- ³ Kaj Christensen ber. 1949 nævner, at kun ca. 50 maskinpistoler kom til Amtet før april 1945.
- ⁴ C. V. Deleurant 1949, Anker Olesens ber. på RA.
- ⁵ Kaj Christensens ber. 1949. Kristian Engelsens ber. 10.7.1978. Engelsen nævner, at først på dette tidspunkt lærte Westrup hans rigtige navn at kende. Engelsen havde iøvrigt 2 illegale navne, Viktor og KP. Viktor (A-grupperne gik også under navnet kompagni VIKTOR) blev brugt nedad i det illegale system, - til Engelsens egne delings- og gruppeførere, og KP opad til byledelses-Amtsledelse o.s.v.
- ⁶ Engelsen samt. 10.7.1978, Knud Pedersen samt. 18.7.1978 og brev 10.10.1978, Sv. Å. Jørgensen samt. 24.5.1978.
- ⁷ Arne Bonvig Christensen p. 143, 146. Batteriet i Nivå blev dog aldrig armeret.
- ⁸ Pigtrådsspærringerne rundt om Helsingør er beskrevet i praktisk talt alle bøger og artikler, der omhandler den nævnte periode. DS-grupperne foretog, på foranledning af amtsledelsen, med mellemrum optegninger over den gradvise udbygning af pigtrådsspærringerne. (Kaj Christensen ber. 1949).
- ⁹ Niels Mørk samt. 27.11.1978.
- ¹⁰ I »Rapporten til Sjællandsledelsen« opregnes A-grupperne i Helsingør til 6 delinger (294 mand). Det højeste delingsnummer er 11, og da deling 1, 2, 3, 9, 10 mangler i rapporten, må man formode, at der er disse delinger, der overgik til Tikøb.
- ¹¹ Gerhard Johansen blev dræbt under en våbentransport 23.4.1945 (Faldne i DK's frihedskamp p. 223).
- ¹² Engelsen (samt. 9.5.1978) nævner, at Hilmer, via Gerhard Johansen, trængte sig ind i A-gruppernes organisation, og opkastede sig selv til leder. Hele spørgsmålet om Hilmer er både personligt og politisk, - og derfor prøvede Engelsen på at gøre alt for at hindre Hilmer i at overtage ledelsen. Hilmer blev af Engelsen beskyldt for at være en desertør, og Engelsen forsøgte at få Hilmer ekskluderet fra frihedsbevægelsen (Kaj Christensen ber. 1949), Deleurant 1946. - Citat fra Kaj Christensen 1949.
- ¹³ Det ser ud til, at distrikt Tikøb kan - og skal - betragtes ud fra flere synsvinkler. Som tidligere nævnt, havde både A- og DS-grupperne fra Helsingør opbygget deres egen organisation i dele af distriktet Tikøb (Tikøb kommune). Der er også oplysninger om yderligere militærgruppeformeringer i O-grupperegiet - uden forbindelser til Helsingør. I slutningen af 1944 nævnes der tal i størrelsesordenen 350 organiserede. Amtsledelsen fik i slutningen af 1944 kontakt med distrikt Tikøb, der blev lagt ind under Helsingør. På grund af nogle våbenleverancer, som Tikøb ikke ville foretage på de af Helsingør stillede betingelser, blev forholdet meget spændt imellem de to parter, og dette fremskyndte den omtalte deling. (Kaj Christensen ber. 1949). Det er ikke til at holde rede på disse forviklinger, fordi materialet ikke er tiltrækkeligt, men det ser ud som om der allerede i slutningen af 1944 indledtes et vist samarbejde mellem O-grupperne i Tikøb og byledelsen i Helsingør, omend det blev kortvarigt. (Se også kapt. Krabbes *meget* kortfattede ber.).
- ¹⁴ »Rapporten til Sjællandsledelsen« - Kaj Christensen ber. 1949. Deleurant ber. 1946.
- ¹⁵ Dette brud med O-grupperne som Sjællandsledelsen beordrer i marts 1945, fremkommer kun en måned efter det egentlige samarbejde var indledt (Kaj Christensens ber. 1949 giver dog ikke yderligere oplysninger om årsagerne). Udover den maskinpistol, som A-grupperne lånte, stjal de én mere fra O-grupperne, og den blev brugt til nedskydningen af den særdeles frygtede gestapomand i Helsingør »Wienerbarnet«, hvilket skete den 15.3. (se note³¹).
- ¹⁶ »Rapporten til Sjællandsledelsen«, p.5 og 10ff.
- ¹⁷ Bl.a. Erling Foss p.241. Se også Hans Kirchhoff Kronik i Politiken den 4. og 5. maj 1980.
- ¹⁸ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 11, Engelsen samt 9.5.1978, Niels Mørk samt. 27.11.1978. De københavnske O-grupperes samarbejdsproblemer med Frihedsrådet har givetvis smittet af i Helsingør - jfr. kapitel VI.
- ¹⁹ Hæstrup: Hemmelig Alliance II p.144-145.
- ²⁰ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 5 og 9.
- ²¹ Engelsen samt 9.5.1978.
- ²² »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 12.
- ²³ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 7.
- ²⁴ Niels Mørk samt. 27.11.1978.

²⁵ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 12.

²⁶ Kaj Christensen ber. 1949.

²⁷ Engelsen samt. 9.5.1978.

²⁸ Kaj Christensen ber. 1949 (citater), Engelsen samt. 9.5.1978.

²⁹ Jeg har ikke tænkt mig nærmere at gå ind på arbejdet i O-grupperne i foråret 1945, da jeg ikke har materiale til at belyse en udvikling udover den, der er beskrevet i »Rapporten til Sjællandsledelsen«. Blot skal nævnes, at i slutningen af marts arresterede Gestapo både Niels Mørk og Valdemar Bertelsen. Dette var et alvorligt knæk for O₁, - men på trods af en alvorlig mishandling, fik Gestapo ikke Mørk til at tale. O₁ reorganiseredes uden egentlige ændringer under kommando af inspektør Roald Andersen. - »Rapporten til Sjællandsledelsen« p.5-6, Niels Mørk samt. 27.11.1978. Helsingør Socialdemokrat 7.6.1945.

³⁰ Se note ¹⁰.

³¹ Engelsen samt. 10.7.1978. »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 2. Fra FDF dannedes en kurergruppe - hvidbluserne - af lutter 12-16 årige. De 2 kajakruter udgik hhv. fra nordkysten og sydkysten. Det var en praktisk ordning, idet farvandet rundt Helsingør er således, at når der kan sejles i nord, kan der ikke sejles i syd, - og omvendt. Se også Georg Gundersen i Ny Tid 10.5.1945. Den 30 mands stødtrop kom under ledelse af maskinarbejder Erhard Poulsen og medlemmerne forøvede bl.a. sabotage mod Karlskovs savværk og »vandbåden« i Helsingør havn. Endvidere dannedes der ud af denne 30 mandsgruppe en sikkerhedsafdeling med Poulsen som leder. (Om Erhard Poulsen, se anbefalingsskrivelse fra Westrup dateret 24.9.1945, - beliggende i HBA i Den militære byledelses arkiv). A-grupperne likviderede »Wienerbarneret«. Se note¹⁵.

³² John Alberg nævner (samt. 10.12.1978), at denne aktivitet kom til at betyde et mærkbart køligere forhold til Engelsen, som tydeligt forsøgte at undgå kontakt med DS fra efteråret 1944 »...der blev sådan lidt kold luft mellem grupperne. Det samarbejde, vi havde planlagt, begyndte sådan at smuldre.. Det var ligesom om, at de ville have skudt DS, og de DS folk, de vidste der var, sådan lidt ud af foretagendet«. Engelsen kommer i både samt. af 9.5. og 10.7.1978 ind på sikkerhedsproblemerne omkring den alt for voldsomme DS-aktivitet og nævner, at da Westrup og han på et tidspunkt diskuterede disse problemer (bl.a. terrænsportsforeningens eksercits i skovene omkring Helsingør), skulle Westrup have udtalt: »Eksercits, - de kan lære dem at stå ret og træde an, og ved I hvornår de får brug for det! Det får de brug for, når de træder an til spisning nede i Frøslev, for der ender de allesammen!«

³³ Jeg kan ikke her komme nærmere ind på »aflytningsgruppens« meget spændende, og - i efterrettningsøjemed - vigtige historie. Blot skal nævnes, at denne efterrettningshistorie (bortset fra de illegale transporter) er det mest velbeskrevne stykke besættelsestidshistorie fra Helsingør (se litteraturlisten). Adskillige originale meldinger fra Barkowsky (som oprettede anlægget), er bevaret i Øresundstjenestens arkiv på RA. - Helsingør Socialdemokrat 2.6.1945 og i det hele taget alle samt. og ber. fra DS-folk beskæftiger sig enslydende med denne episode. Se Børge Hansens artikel: Illegale radio- og telefonforbindelser i Helsingørområdet, i Bymuseets årbog 1980.

³⁴ Niels Mørk samt. 27.11.1978, Asger Berning samt. 4.12.1978, E. V. Harpsøe samt. 24.5.1978, Åge Christensen samt. 20.5.1978, Kristian Engelsen samt. 9.5.1978, C. V. Deleurant ber. 1946, Kaj Christensen ber. 1949 og »Rapporten til Sjællandsledelsen«.

³⁵ Ejnar Poulsens ber. 1978 (endvidere se note³⁴), Øresundstjenestens arkiv (RA) 28.10.1944.

³⁶ Hovedkilden til dette er beskrevet i note³⁸.

³⁷ E. V. Harpsøe samt. 24.5.1978. »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 8b, 8c, 12. En illegalt udarbejdet plan over afbrydelsessteder for værnemagtens telefoner, er beliggende i HBA. DS forberedte også i samarbejde med efterretningstjenesten en bombning af Wisborg. Der er i Øresundstjenestens arkiv meldinger om, at englænderne ville bombe Wisborg både i januar, februar og marts 1945. Kodeord o.s.v. er opgivet. Det var meningen, at bombningen skulle foretages medens Gestapo i Nordsjælland holdt sit månedlige møde i Helsingør - den første onsdag i hver måned. Hvorfor aktionen, der førte til omfattende forhandlinger og planer mellem DS- og A-grupperne om et efterfølgende angreb på Wisborg, blev afløst, vides ikke. Knud Nielsen (samt. 28.12.1977) og »Rapporten til Sjællandsledelsen« beretter, at kodeordet var givet over radioen i marts, men p.g.a. tåge, kunne bombmaskinerne ikke finde målet. Hele apparatet var ivotrigt ved den lejlighed sat i sving.

³⁸ Dette er baseret på de skriverier, denne kritik affødte. Specielt Helsingør Socialdemokrat 21.6.1945, og Westrups svar i en intern skrivelse »Til Frihedskæmpere af DS-kompagniet« (cit.) (HBA).

³⁹ Engelsen samt. 9.5.1978.

⁴⁰ I 1947 blev Sigurd Schytz borgmester. I 1951 kom Engelsen ind i byrådet, - hvor han har siddet siden.

⁴¹ Om dette og det følgende findes udelukkende beskrivelsen i »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 13 ff. Den 27.2.1945 oversendte SHAEF en revideret forholdsordre til den danske modstandsbevægelse, hvori de allieredes generelle politik kom til udtryk. En af forholdsordrens afsnit var plan »Brandmand«, hvis formål defineres som »at bevare intakt de installationer, som er livsvigtige for Danmarks administration, så snart fjenden ophører med at udøve effektiv kontrol over sine styrker i Danmark, eller har overgivet sig«. Forholdsordren nævnte en række havne, herunder Helsingør, som skulle søges bevaret intakt, og i marts og april 1945 tog planerne form, efter at detaljerede tekniske instruktioner var oversendt fra London. (P. Roslyng-Jensen p. 312).

^{41a} C. V. Deleurant ber. 1946, U. Torell: Hjælp til Danmark, kap. 11.

⁴² »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 19.

⁴³ C. V. Deleurant ber. 1946.

⁴⁴ »Rapporten til Sjællandsledelsen« p. 18 (cit.), Hurwitz & Rasmussen: En sabotørs erindringer p. 155-160, Brandt & Christensen: Sabotage p. 190-3, Torell: Hjælp til Danmark p. 257.

⁴⁵ Hele problematikken vedr. Brigadens landgang er udførligt beskrevet af Kjølson og Westrup (se litt. listen). Iøvrigt er det jo et af de emner, alle bøger beskæftiger sig med, - Torells den nyeste. Endvidere se K. Engelsens art. i NST.

⁴⁶ »Rapporten til Sjællandsledelsen«.

⁴⁷ Sjælland havde et særligt veludbygget system af radioer til brug for Regionsledelsen, amsledelserne og byledelserne. Sjællandsledelsen havde sin station i Holte, og hver eneste amsledelse havde en lokal station med forbindelse til Holte, hvortil yderligere kom forbindelser til Kalundborg og Helsingør. Frederiksborg amsledelses station var stationeret i Hørsholm (Rungsted?). (P. Roslyng-Jensen 246).

⁴⁸ Westrup beretter i Samrådet nr. 9, 1965, at han havde problemer med at få fremskaffet et sort slips til sin uniform til det første møde med den tyske kommandant. »Jeg var... ikke i uniform til det første møde, da vi i den omhyggeligt pakkede papæske med min uniform havde glemt sort slips, og situationen var trods glæden ikke til uniform med kulørt slips«. Engelsen har berettet, at hans adjutant Norman Richter på ordre »organiserede« et sort slips fra Magasin HHH på 20 min.

⁴⁹ »Rapporten til Sjællandsledelsen«.

NOTER TIL KAPITEL IX

¹ Det der berøres i det følgende er af særdeles følelsesladet karakter og selvom det snart er over 35 år siden krigen sluttede, er netop *dette* ikke glemt. Westrup er for mange ganske enkelt et »fy-ord«.

² Dette er baseret på en samlet vurdering af mine interviews. Se hertil Vilner Skovs artikel i Helsingør By-museums årbog 1980.

³ Mødet på Sommariva er citeret i alle dagblade. Manuskript til Westrups tale ligger i Den militære Byledelses arkiv. Også i Helsingørs omegn blev der afholdt frihedskæmperparader i løbet af maj 1945. Aviserne bringer referater fra parader og taler i Hornbæk (11.5.), Espergærde (11.5.) og Tikøb (13.5.).

⁴ Helsingør Dagblad 21.67.1945 (cit.). Sagens akter er placeret i Den militære Byledelses arkiv. Hertil skal om «de sidste dages hellige» nævnes, at DS og terrænsportsfolkene sandsynligvis henviste til O₁-grupperne, jfr. problemerne omkring samarbejdet i Den militære Byledelse, og den skæve våbenfordeling, som også gik udover DS. Om DS protesten. Se specielt Helsingør Socialdemokrat 21.6.1945 og Westrups interne skrivelse »Til frihedskæmpere af DS-kompagniet«, hvori han bl.,a. skriver:» Med hensyn til« de sidste dages hellige«, som er nævnt i forbindelse med de tjenstgørende modstandsstyrker, skal bemærkes, at havde byledelsen flere dage efter kapitulationen opstillet D-S kompagniet, bevåbnet det med våben taget fra andre og ladet det gå ind i vagttørnen for den vagtværnstjeneste, som det hele nu havde udviklet sig til, så var resultatet sikkert blevet, at *DS kompagniet* var blevet kaldt »de sidste dages hellige«. Nu bagefter, hvor det hele har vist sig at komme til at vare i mange uger, kan man sagtens være bagklog og sige, at DS kompagniet kunne have nået at komme med, men hvem kunne de første dage vide det, det

kunne i alt fald hverken sjællandsledelsen eller byledelsen! Det, at man imellem den 5. og den 30. maj, hvor protestskrivelsen kom, intet hører til D-S kompagniet, ser jo i det hele taget noget mærkeligt ud, medmindre det skyldes det ovennævnte forhold, at nu kunne lederne ikke længere klare medlemmernes også efter vor mening velbegrundede utilfredshed. Så må de gribe til den forestilling, som fandt sted i Terrain sportsforeningen for at klare deres eget skind. Byledelsen har holdt sig tavs længe og med megen skånsomhed og velvilje dækket over lederne af hensyn til Frihedsbevægelsens ære, men nu, hvor man optræder således, må vi slå til, og så har vi endda afholdt os fra at gøre det offentligt«. »Rapporten til Sjællandsledelsen« nævner iøvrigt, at

»fra de enkelte Kompagnier blev der under Besættelsen arresteret:

Komp. A:	-24 Mand
Komp. 0-1:	-17 Mand
Komp. 0-2:	- 6 Mand
Komp. D.S.:	-26 Mand

Flere Gange saa mange maa regnes at være gaaget under Jorden som følge af Gestapos Eftersøgninger«. ⁵ Helsingør Dagblad den 21.6.1945 (citat).

⁶ I citat fra »Til frihedskæmpere af DS-kompagniet« lydet det: I protesten, der blev oplæst på mødet, siges »Da kompagniets næstkommanderende Åke Nilsson fredag aften den 4/5 udbad sig ordre for mandskabet, fik han det svar, at vore folk var der ikke brug for«. For det første spurgte han nu kun, om der var brug for ham og nævnte intet om, hvor mange folk han havde med sig, hvilket jo ville have været naturligt, såfremt han mødte og meldte en styrke »klar«. I betragtning af, at han tidligere havde meldt, at der praktisk taget intet var tilbage af kompagniet, faldt det godt i tråd med, at han kun meldte for sig selv. For det andet: Tænk Dem situationen: Byledelsen sidder spændt og venter på ordre til at træde i aktion. Bevæbnede grupper ligger i »Gruppevis spredt fordeling«, ubevæbnede i »Alarmberedskab«. Hovedkvarteret er hos Wiibroe, ordonnanserne er samlet der, klar til at springe ud og give ordrer. Den hele organisation er klar til at virke, hver mand på sin post. Hvorledes skulle man anvende et kompagni, der ingen våben havde, ingen ordonnanser klar, og alle delingsførere væk? Dette er spørgsmålet som hver af d'Herrer må stille sig! Åke Nilsson har åbenbart gjort det samme, og som den loyale mand han er, indser han situationen og lader kun et enkelt spørgsmål falde, om man har brug for ham. Der var på det tidspunkt intet for DS-kompagniet at gøre. Havde Åke Nilsson øjnet en mulighed, havde han jo sikkert også fremført forslag og krav. Næste morgen var situationen overordentlig spændt, - Tyskerne truede med at skyde på Brigaden, og da de meldte havnen fri, ville de, der optog al kajpladsen, ikke flytte sig, således at Brigaden ikke kunne komme i land; ringen om byen skulle lægges, opråbene til befolkningen skulle ud, udrensningen skulle startes, havnen afspærres, alt efter de forudlagte planer, som var udarbejdet lang tid forud, og på grundlag af det mandskab, som var i organiserede enheder den 4. maj. Hertil kom så de improvisationer, som den nye situation med Brigaden krævede. Alt dette skulle nås på små 2 timer! Man må være højst mærkelig indrettet, om man tror, at der på det tidspunkt kunne optages forhandlinger om et mandskab, som end ikke var samlet! Særligt når man i forvejen havde 3 ekstra mand, som var organiseret, til at sætte på hvert våben. Kan man ikke indse dette, er man uegnet som leder, og har man indset det og alligevel kritiserer, er man perfid og uhæderlig«.

⁷ Heller ikke ved det følgende kommunevalg kunne Dansk Samling gøre sig gældende.

⁸ Mogens Nielsen p. 173. Politikens Danmarkshistorie p. 349, 396.

⁹ Helsingør Hjemmeværnsforenings arkiv ligger på Helsingør Bymuseum. Se specielt Regionsbefaling den 19. og 27.12.1945.

¹⁰ Hjemmeværnsforeningens bestyrelsesprotokol 11.4.1946 til 5.1.1949 er hovedkilden til det følgende.

FORKORTELSESLISTE:

AS	Statsadvokaten for særlige anliggender	HBA	Helsingør Bymuseums arkiv
A-gruppe	Arbejdergruppe	KB	Det kongelige Bibliotek
ABA	Arbejderbevægelsens arkiv	M-gruppe	Militærgruppe
CK	Central Komiteen (DKP's)	O-gruppe	Officergruppe
DS	Dansk Samling	RA	Rigsarkivet
DKP	Danmarks Kommunistiske Parti	SHEAF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces
DS-gruppe	Dansk Samling gruppe	SOE	Special Operations Executive
FD	Frit Danmark	UK	Undersøgelseskommissionen (AS')

Boligbyggeri i Helsingør 1882-1982

Af Kenno Pedersen

Indbyggertallet

Endnu i 1880'erne boede så at sige alle Helsingørs indbyggere indenfor den grænse, som konsumtionens »porte, vagthuse, gærder og grøfter« gennem tiden havde afstukket. Først omkring århundredskiftet begyndte byens vækst for alvor udover markjordene. Indbyggertallet var på dette tidspunkt blevet kraftigt forøget. Ved folketællingen i 1880 havde byen 8978 indbyggere, og i 1906 var der 14.534. En tilvækst på 5656 indbyggere, eller omtrent det antal borgere, som i 1860 havde boet i byen. Retfærdigvis skal det dog nævnes, at indbyggertallet henimod 1857, hvor Øresundstolden ophævedes, havde været oppe på godt og vel 7000. Stagnationen og faldet i indbyggertallet, der generelt kendetegnede 60'erne og 70'erne, resulterede da også i en kraftig afmatning indenfor nybyggeriet for så vidt angår beboelseshuse.¹

Rekruttering af ny arbejdskraft

Ved anlæggelsen og opkomsten af Helsingør Jernskibs- og Maskinbyggeri i 1880'erne måtte en stor del af den nødvendige arbejdskraft rekrutteres dels fra oplandet dels fra Sverige og Sønderjylland. For at undgå en øjeblikkelig mangel på boliger for tilflytterne lod jernskibsværftets bestyrelse gennem dagspressen byens grundejere vide, at der i løbet af efteråret 1882 kunne ventes omkring 300 arbejdere til virksomheden. Helt konkret ville der være behov for omkring »50 Lejligheder bestaaende af et Værelse paa ca. 40 kv.Al., 2 Kamre a ca. 22 kv.Al., foruden Køkken og Brænderum, hvorfor der kan betales ca. 150 Kr. aarlig Leje; ca. 70 Lejligheder med et Kammer mindre til ca. 120 Kr., og ca. 30 Lejligheder med kun et Værelse og Køkken til 80 a 85 Kr. aarlig«. Man foreslog, at boligerne indrettedes i bestående huse enten i ledige husrum eller ved »paabygning«. I denne forbindelse blev husene i den nordlige del af Sct. Annagade fundet særligt velegnede. Overvejede grundejerne derimod at bygge nye ejendomme og indrette disse til arbejderboliger, skulle det helst ske inden for bygrænsen. Af hensyn til byens husejere, håndværkere og handlende, men også til de tilflyttede arbejderes familieliv og børneopdragelse, anså man det nemlig for mest gavnligt at undgå dannelsen af et helt nyt arbejderkvarter. Ved at etablere boligerne i den bestå-

ende boligmasse, eller i det mindste inden for bygrænsen, forudså man endvidere en øget fortjeneste for byens næringsdri- vende og en stigning i ejendomsværdien, ligesom man kunne undgå at øge de kommende udgifter til brolægning, gadebelys- ning og vægtervæsenet. Betænkte borgerne sig for længe måtte værftet se sig nødsaget til selv at lade opføre de nødvendige bo- liger på »en ny plads« og dermed etablere et egentlig arbej- derkvarter. Bag hele denne højtidelige opregning af fordele og ulemper fornemmes en bekymring for den voksende arbejder- bevægelse.²

Ædruelige og soli-
de arbejdere

Opfordringen til at indrette lejligheder og boliger blev i det store hele efterkommet, og formentlig beroliget af det forhold, at »værftet kun vil beholde ædruelige, solide arbejdere«, blev der snart overalt, hvor det var muligt, i side- og baghuse, i kældre og på lofter, indrettet lejligheder. »At kun vel indrette- de Lejligheder kunne ventes benyttede, efter som Værftet kun vil beholde ædruelige, solide Arbejdere, der følgelig også sæt- te Pris paa gode Boliger« spillede tilsyneladende i denne sam- menhæng en underordnet rolle. Lejlighederne blev nemlig i reglen ganske små og trange, og indretningen blev nødtørftig med ofte elementære mangler.³

Boligforhold

Forholdene blev selvsagt heller ikke bedre ved, at det i reg- len var familier med mange børn, der rykkede ind i disse. Der er flere eksempler på, at op til hundrede mennesker har været stuvet sammen i ganske små boligkomplekser. Det nu nedrev- ne Kongensgade 7 er et glimrende eksempel herpå. En ældre helsingoraner, der boede dér som barn i begyndelsen af dette århundrede, har fortalt, at gården med forhus og baghus den- gang husede femten familier med et stort antal børn. »Husle- jen varierede fra 10-15-20 kr. alt efter lejlighedens størrelse; de sanitære installationer var seks retirader, to faldefærdige va- skehuse, en skarnkule, en brøndpumpe. Og så var der heste- stald og mejeri. Af husdyrhold kan nævnes lopper, væggetøj, rotter og utøj under alle former. Vi boede i krogen ved retira- derne og pissoiret, i en toværelers lejlighed uden entré. Fra gården gik man lige ind i køkkenet, som havde stengulv. Sove- kammeret vendte ud til en smal smøge med et højt planke- værk... Sovekammeret havde vi unger døbt pennalhuset grun- det dets lange, smalle facon. Der var to slagbænke; når de var trukket ud rummede de otte børn. Madrasserne var store sæk- ke med halm; de blev skiftet, når halmen var blevet til hakkøl- se. Opholdsstuen, der rummede ægtesengen, havde foruden et

Et arbejder-
kvarter

bord, skab, seks svenske træstole... vi var ti børn«. ⁴

Et nyt arbejderkvarter undgik man imidlertid ikke. En kreds af byens borgere havde øjnet nogle muligheder og i byggeøjemed købt jorden til et gammelt gartneri, der lå i byens vestlige udkant. De femten huse, »byggeselskabet« lod opføre på arealet, rummede hver fire lejligheder. I sin ydre fremtoning havde Gartnergade-kvarteret et ensartet præg, hvilket forsåvidt også gjaldt i lejlighedernes udformning. Når der alligevel synes at have været en klar forskel i bebyggelsens karakter, hænger det formentlig sammen med, at lejlighederne i husrækken langs Klostergade hovedsagelig var baseret på funktionærstanden, medens de to husrækker omkring Gartnergade decideret var arbejderboliger. Byggeriet var ingenlunde af bedste kvalitet, og på grund af en kraftig udnyttelse af husene fik disse hurtigt et præg af forfald og slum, og omkring 1972 måtte de sidste af husene omkring Gartnergade vige pladsen. Arealet er i dag en del af et større parkeringsområde. Husrækken ud mod Klostergade er derimod bevaret. ⁵

Byfornyelsen

Efter en alvorlig tilbagegang for beskæftigelsen på værftet, hvor antallet af arbejdspladser faldt fra omkring 700 i 1883 til omkring 200 i 1886, kom der påny gang i produktionen henimod slutningen af årtiet. Begünstiget af de opadgående konjunkturer på dette tidspunkt, hvor der nærmest var opstået en akut mangel på tonnage, voksede arbejdsstyrken på værftet til godt og vel 900 mand. ⁶ Denne udvikling betød også en fornyet aktivitet og produktion hos værftets underleverandører i byen. Ligesom tilbagegangen havde sat sit umiskendelige præg på byen, blev den fornyede fremgang indledningen til blandt andet et større nybyggeri. Byfornyelsen skete med forrygende hast. Mere end 20 udlejningsejendomme af borgerligt tilsnit blev i løbet af en forholdsvis kort årrække rejst forskellige steder i bykernen. ⁷ Den langt overvejende del af nybyggeriet blev dog snart henlagt til området uden for den gamle bykerne. Her var grundene både billigere og større og derfor betydeligt mere attraktive i byggeøjemed. ⁸ Det er i øvrigt kendetegnende, at lejlighederne blev stadig større arealmæssigt. En toværelses lejlighed opført før år 1900 var således gennemsnitlig 40 m² stor, medens en tilsvarende toværelses lejlighed opført i årene 1900-15 havde et areal på 50 m², og de toværelses lejligheder, der opførtes efter 1916, hvor byen fik sin første bygningsvedtægt, var gennemsnitlig på 54 m². En ganske tilsvarende udvikling kan genfindes for tre- og fireværelses lejligheder.

Bebyggelsens lokalisering

Medens det private etagebyggeri især lokaliserede sig til centrum og kvartererne umiddelbart nord for bykernen, tæt ved den store arbejdsplads værftet, blev de vestlige områder i særlig grad kendetegnet ved en lavere og mere spredt bebyggelse, bestående af småvillaer opført af håndværkere, handlende og nogle få arbejdere. En del gik sammen i byggeforeninger. »Helsingør Jernbanefunktionærers Byggeforening« havde således omkring 1902 erhvervet en 19235 kv. alen stor grund ved Rosenkildevvej (Fredensvej, Solvej og Enighedsvej) med henblik på en udstykning af arealet i 40 parceller, som agtedes bebygget med villaer. Allerede i begyndelsen af dette århundrede, men navnlig i 20'rne blev det mere almindeligt, at også arbejdere købte en grund, som de først i en del år anvendte som nytte- og sommerhave og derefter bebyggede med helårshuse.⁹

Mangel på boliger

Helsingør var også i årene 1900-15 præget af en livlig byggeaktivitet. Ikke færre end 540 lejligheder, fortrinsvis to- og treværelers, blev således taget i anvendelse i dette tidsrum. Alligevel blev det at skaffe sig en bolig et særdeles stort og aktuelt problem for mange. Hertil kom at mange af boligerne var alvorligt overbefolkede. Fattiggården i Fiolgade, skolen i Marienlyst Allé samt det nedlagte glasværks forvalter- og arbejderboliger ved Ndr. Strandvej måtte således tages i brug til husvilde. Problemet var selvfølgelig størst omkring flyttedag.¹⁰ I et forsøg på at afhjælpe den værste boligmangel opførte kommunen, efter at der i 1915 forgæves var søgt dannet en boligforening, bebyggelsen Hamlets Vænge med statsstøtte. De første 33 huse med ialt 66 lejligheder byggedes i årene 1917-19 ved Esrumvej. Bebyggelsen udvidedes i årene 1920-21 med 13 dobbelthuse i området ned mod Gl. Hellebækvej. De 60 lejligheder, som denne afdeling omfattede, og som også var blevet opført med statsstøtte, fik den særlige klausul, at lejemaalene i en årrække skulle være forbeholdt arbejdere og funktionærer beskæftiget ved skibsværftet. Sidstnævnte havde nemlig ydet et betragteligt tilskud til opførelsen.¹¹

Alderdomshjem

Også for byens ældre borgere, der af den ene eller anden grund ikke længere magtede at klare sig selv, bedredes boligforholdene betydeligt i årene omkring Første Verdenskrig. Det tidligere hotel- og forlystelsesetablisement »Hammars-høj« ved Trækbanen blev således taget i brug som kommunalt alderdomshjem i 1915 efter en større ombygning. Byen havde siden 1908 brugt det tidligere hotel »Helsingør« i Hestemølle-

stræde 6 som plejehjem. Det nye alderdomshjem blev i 1920 udvidet med en sygeafdeling samt 30 selvstændige lejligheder, bestående af værelse, kammer, køkken og W.C. samt fuld forplejning. I årene 1919-22 opførtes endvidere ved Gurrevej et boligkompleks, der med landets første aldersrenteboliger kom til at danne forbillede for tilsvarende bebyggelser i en lang række kommuner landet over.¹²

Byplanlægning

Kommunen gennemførte endvidere i mellemkrigsårene en række udstykninger af opkøbte markjorder som led i en tilsigtet byplanlægning. Fra kommunens side tilstræbte man desuden at få en mere ensartet bebyggelse i de nye kvarterer. Da »Stubbedamskvarteret« blev skabt i 1930'erne ønskede kommunen, at en andelsboligforening skulle bebygge Bergmannsdaljordene, men da kun ganske få interesserede meldte sig, blev boligforeningstanken skrinlagt. Tegningerne til de en- og tofamiliehuse, som bystyret havde ladet udarbejde, blev stillet gratis til rådighed for købere af byggegrunde i kvarteret.¹³ Men bygherrerne ønskede imidlertid ikke det ensartede præg. Henimod Anden Verdenskrig opgav kommunen indtil videre at være direkte initiativtagere ved boligbyggeri. Opgaven blev overladt til »Det sociale Boligselskab i Helsingør«, som var blevet oprettet af Byrådet i 1938. Boligselskabet, der skulle fungere efter en kooperativ model, indledte sit virke med opførelsen af 52 lejligheder på Pontoppidansvej. I 1940 overlod kommunen alle sine beboelsesejendomme med ialt 207 lejligheder og to butikker beliggende ved Hamlets Vænge, Esrumvej og på Belvederevej til Boligselskabets administration. Trods en udbredt knaphed på byggematerialer i besættelsesårene formåede selskabet alligevel at opføre 280 nye lejligheder ved Mads Holmsvej, Chr. Rasmussensvej, Pontoppidansvej, Kongevej og Bjarkesvej.¹⁴ I mange tilfælde blev det hele små bysamfund med egne kollektive faciliteter. Opfattelsen af »det at bo« var således gennem 30'erne blevet til mere end blot plads mellem fire vægge.

Det sociale Boligselskab i Helsingør

Besættelsen

Knapheden på byggematerialer, ikke mindst i de sidste år af besættelsen, havde dog medført en mærkbar nedgang i boligbyggeriet. Da indbyggertallet i byen samtidig var stigende, og boligvanerne havde ændret sig mærkbart, stod man overfor en alvorlig mangel på boliger. Tilskyndet af de favorable lån, som staten ydede til boligbyggeri med kommunerne som garanter, tog navnlig parcelhusbyggeriet et vældigt opsving i tiden efter 1946, hvortil kom de omfattende byggerier, som bl.a. boligfo-

reningen »Kingo« stod for. Privat etagebyggeri lokaliserede sig hovedsagelig til områderne ved Sabroesvej og på det tidligere gartneri »Rosenhøjs« grunde. Det sociale Boligselskab fik imidlertid overladt det afgørende initiativ, og i årene 1946-52 opførtes således 180 lejligheder på Rolighed og 104 lejligheder i Gefionsparken. Et helt nyt boligkvarter opstod på Kronborg Ladegårds jorder, da man i årene 1952-60 opførte Blicherparken, Grønningen, Damvænget og Søvnaget med ialt 800 lejligheder. Boligselskabet omfatter i dag mere end 3760 lejligheder.¹⁵

Byudviklingen

Byudviklingen blev ikke alene præget af en kraftig forstadsdannelse, men tillige af en egentlig byspredning, som i høj grad hænger sammen med de vældige offentlige investeringer i vej-anlæg samt den kraftige udbygning af bl.a. elforsyningen. Det blev herigennem muligt for erhvervene at placere sig hvor som helst, samtidig med at befolkningens aktivitet kunne spredes over et større område. Industrialiseringen af næsten ethvert bysamfund samt fremkomsten af store sommerhusområder er således et udtryk for dette.

Bilismen

Bilismen i forbindelse med det hurtigt voksende København blev afgørende for udviklingen på Helsingøregnen efter Anden Verdenskrig. Alle bymæssige bebyggelser i området har således været præget af en kraftig vækst. Denne har gjort sig stærkest gældende i Espergærde, der i 1940 havde 2.000, i 1960 4.000 og i 1970 9.500 indbyggere. For hele kommunen, der fra 1970 omfattede både Helsingør og Tikøb kommuner, var der således tale om en næsten fordobling af indbyggertallet i dette tidsrum.

Byvæksten

Godt og vel halvdelen af boligmassen er beliggende i den gamle Helsingør Kommune og består fortrinsvis af udlejningsboliger i større, nye etagehuskomplekser. Omtrent en trediedel, hovedsagelig enfamiliehuse, findes i Espergærde, Hellebæk-Ålsgårde og Hornbæk. Antalmæssigt har tilvæksten været størst i Helsingør, men udviklingen synes at have gået i retning af et forholdsvis kraftigere boligbyggeri i de større byer på Nord- og Sydkysten. Kendetegnende for byudviklingen de seneste årtier har i øvrigt været adskillelsen mellem bolig og arbejdsplads. Tidligere omfattede bebyggelsen det hele boliger, erhverv og institutioner i en naturlig sammenhæng.

Noter:

- ¹ J.P. Trap: Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, bd. I, 1-4 udgave (Trap). Kommunestyret i Helsingør 1890-1930, udg. af Helsingør Byråd 1928 (Kommunestyret), p. B 2. Valgliste 188 og 1890 (Helsingør Bymuseums Arkiv). W. Scharling og V. Falbe Hansen: Danmarks Statistik, bd. I p. 566-67. M. Galschiøtt: Helsingør omkring midten af forrige Aarhundrede, 1960, p. 83. Se endvidere byggesager i Uddrag af Helsingør Byråds Forhandlinger (Uddrag).
- ² Protokol over medarbejdere ved Helsingør Jernskibs- og Maskinbyggeri 1882 - (Helsingør Værft). Folketællingen for 1890 udviser også i forhold til den fra 1880 en markant stigning i personer med fødested i de omkringliggende sogne, i Sverige og Sønderjylland. Helsingør Dagblad (H.D.) 9. maj 1882.
- ³ H.D. 9. maj 1882. Boligforhold og byggesager jfr. Uddrag 1882.
- ⁴ Elvira Jørgensen, Helsingør omkring 1910, Marketenderigården, Kongensgade 7, artikel i Frederiksborg Amts historiske Samfunds årbog 1977, p. 75-86. Eksempelvis også i Strandgade 89 jfr. Folketællingen 1890 (R.A.)
- ⁵ Uddrag 1883. Birger Mikkelsen: En by og en Brugs gennem 75 år, 1979, p. 13.
- ⁶ Publikation udgivet i anledning af Helsingør Værfts 75-års jubilæum, 1957.
- ⁷ Eksempelvis følgende ejendommen jfr. byggetilladelser i Uddrag: Kampergade I (1181 p. 33), Sct. Annagade 35 (1882 p. 8), Hestemøllestræde 6 (1883 p. 52), Stjernegade 32 (1885 p.), Stjernegade 5 (1889 p. 29), Sct. Annagade 31 (1892 p. 6) (1894 p. 94), Stengade 65 (1894 p. 25), Sct. Olaigade 2a (1894 p. 44), Bjerregade 4 (1194 p. 34), Stengade 8 abc) 1895 p. 25 m. fl.), Bramstræde 1-3 (1896 p. 5), Fiolgade 20b) 1896 p. 58), Sct. Annagade 19 (1898 p. 38), Sct. Annagade 15-17 (1899 p.), Stengade 16 (1900 p. 12), Stjernegade 19 (1900 p. 67), Sct. Annagade 33 (1900 p. 33), Stengade 54 (1903 p. 62), Stengade 60 (1904 p. 24), Bjerregade 10 (1906 p. 15), Bjerregade 18 (1905 p. 15).
- ⁸ Jfr. udstykningssager i Uddrag 1890.
- ⁹ Trap: op.cit. udg. 3-4 (kort). Kommunestyret: op.cit. p. B 75-93. Uddrag 1903 p. 35-36. Se endvidere udstykningssager i Uddrag 1890.
- ¹⁰ Kommunestyret: op.cit. p. B 75-93. Historisk-finansiel oversigt over Helsingør Kommune gennem 100 Aar efter Sundtoldstiden (Hist.-finans.), 1941, p. 37. Uddrag 1916-19.
- ¹¹ Hist.-finans.: op.cit. p. II, 38. Uddrag 1908, 1915, 1919-20.
- ¹² Hist.-finans.: op.cit. p. 38. Uddrag 1924/25.
- ¹³ Uddrag 1923/24, 1924/25, 1938/39. Hist.-finans.: op.cit. p. 39. Uddrag 1934/35, 1935/36.
- ¹⁴ Hist.-finans.: op.cit. p. 39. Uddrag 1940.
- ¹⁵ Uddrag 1945.

Strandgade 89 - et udgravningsprojekt

Af Bi Skaarup og Connie Jantzen

Det ældste
Helsingør

Der findes kun sparsomme oplysninger om Helsingørs tidlige historie. Den ældst kendte skriftlige kilde, hvori Helsingør er omtalt, er kong Valdemars Jordebog fra ca. 1230, hvor byen omtales som købstad. Omtrent samtidig med den er den ældst kendte arkæologiske kilde, idet der i den nuværende Sct. Olai Kirkes nordmur er bevaret dele af en kirke ca. 1200¹.

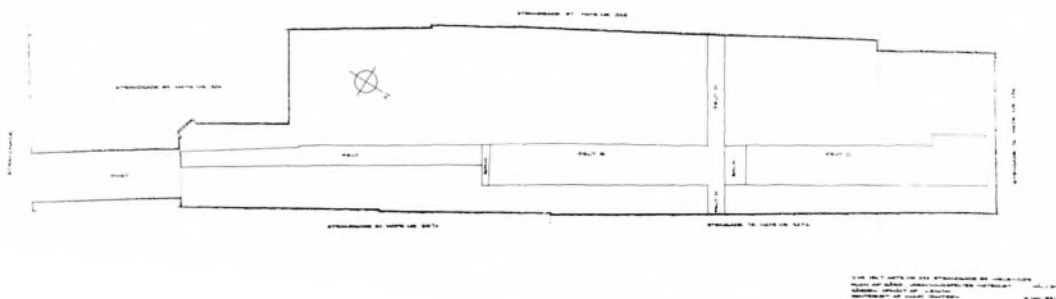
Erik af Pommerns
Helsingør

Først i begyndelsen af 1400-årene bliver kildernes antal rigere, hvilket skal ses i sammenhæng med den opblomstring, der sker i byen i forbindelse med kong Erik af Pommerns indførelse af Øresundstolden i slutningen af 1420'erne. Først påbegyndtes bygningen af borgen Krogen, Kronborgs forgænger, som kongen sætter i gang ca. 1420. I 1426 udsteder han et privilegiebrev til borgerne i Helsingør, hvori han giver en række privilegier og friheder til de borgere, »ther vpa Kroken scule flutte at bo oc ther en ny köpstædh bygge«. ² Denne passage i brevet tyder på, at der er sket en nyanlæggelse af byen. Det menes da også, at den byplan, der er bevaret i den centrale del af det nuværende Helsingør, kan tilskrives kong Erik af Pommern.

Topografien i
senmiddelalderen

Det senmiddelalderlige Helsingør har således ligget på området, der afgrænsedes af Fiolgade, Kongensgade, Allegade og Strandgade. Sidstnævnte gade eksisterede dog ikke i middelalderen, hvor byen var åben ud mod stranden. Sct. Annagade og Stengade var byens hovedstrøg. Langs Stengade lå de store købmandsgårde med hovedbygningerne langs Stengade, mens de lange smalle grundstykker strakte sig ned mod stranden

Fig. 1. Plan af gården med udgravningsfeltet

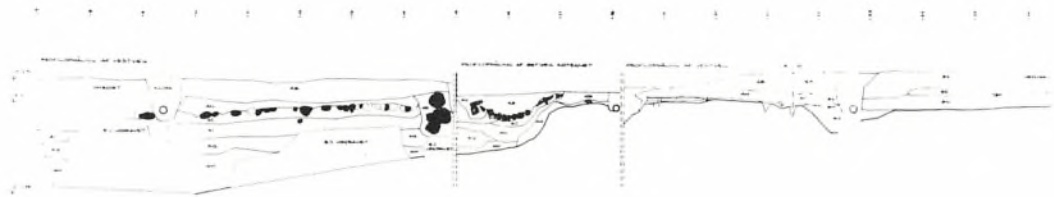

Fig. 2. Profiltegning

Udgravningen i Strandgade 89

med magasinbygninger langs det ene matrikelskel, hvorved der opstod nogle lange, smalle gårde. Endnu i dag kan man få en fornemmelse af disse i den såkaldte Sundtoldskarre.

I forbindelse med restaureringen af denne karré fik Bymuseet i sommeren 1981 mulighed for at foretage en arkæologisk udgravning i gården til Strandgade 89.

Da huset i Strandgade 89, der stod tomt, var det eneste hus, der havde adgang til gården, kunne der disponeres over hele gården, hvilket gav mulighed for at udlægge en grøft i hele gårdens længde samt en mindre tværgående grøft (figur 1).

Ca. 10 m indenfor porten viste undergrunden sig at tage et ret kraftigt dyk ud mod stranden, hvorefter den skrånede jævnt nedad indtil kote 0,26. Herefter begyndte undergrunden igen at stige ganske svagt, (figur 2).

Strandlinie

Det er sandsynligvis en tidligere strandlinie, hvor det kraftige dyk må anses for at være strandvolden, der efterfølges af stranden. Strandlinien er efterhånden flyttet længere ud, idet der er sket en opfyldning af området. Denne er sandsynligvis påbegyndt engang i løbet af 1400-årene, i følge de få fund der blev gjort i det lag, der lå lige over undergrunden, (figur 2a lag AM). Laget bestod af gødning og affald, der formodentlig stammer fra huse og stalde på grunden.

Brolagt og bebygget

Over dette møddingslag er der blevet udlagt et rallag, sikket for at stabilisere det bløde møddingslag, således at man kunne færdes her, efterhånden som det opfyldte areal blev inddraget i grundstykket. På et tidspunkt er det blevet brolagt, figur 2 lag AC, og senere er der opført en bygning, hvor dele af fundamentet er bevaret, (figur 2 a).

Det var desværre ikke muligt at datere disse anlæg nærmere, kun kan vi sige, at bygningen er yngre end brolægningen, idet det ses i profilen, at fundamentsgrøften er gravet ned gennem brolægningen (figur 2a).

Ovenfor strandvolden viste der sig over undergrunden et

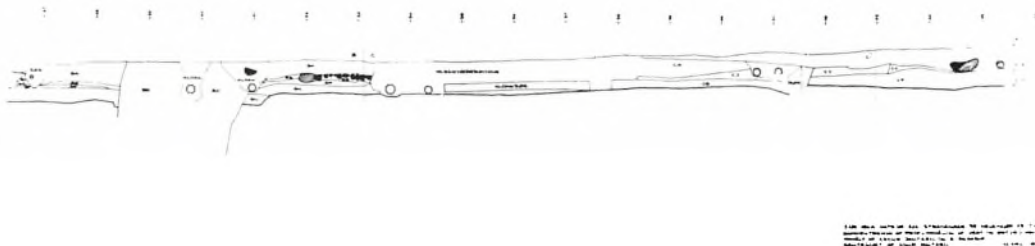

Fig. 2a Profiltegning

Kander fra omkring 1300

mørkt humøst lag, der kunne følges mod nord i hele grøftens længde. I dette lag blev der fundet en del potteskår fra uglaserede og glaserede kander. Disse kander kan groft dateres til tiden mellem 1250-1350. Det er første gang, der er fundet keramik af de typer i Helsingør. Men der blev ikke fundet nogen former for bebyggelsesspor i dette lag.

Brolægning

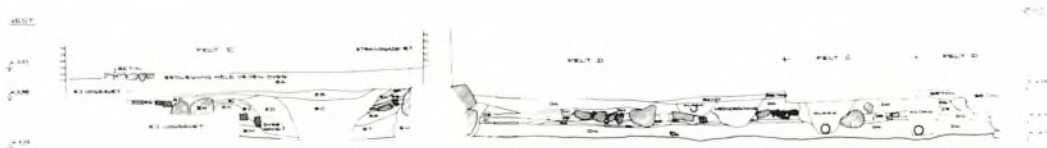
Over laget fremkom der i den nordligste del af feltet en bro-lægning, der strakte sig i hele grøftens bredde, dvs. 2 m. Men den kunne desuden følges i den tværgående grøfts profil, som viste, at bro-lægningen mod øst strakte sig helt ud til det nuværende matrikelskel mod Strandgade 91/Stengade 78, mens den mod vest stødte op til fundamentet til et hus, der omtales senere, (figur 3).

Brolægningen bestod for størsteparten af barnehovedstore marksten lagt i sand. Den udmærkede sig ved at have en enkelt række store flade kampesten lagt på linie i nord-sydlig retning, altså på langs af gården.

Det er ikke muligt at datere bro-lægningen nærmere, end at den sandsynligvis er lagt engang i løbet af 1400-årene efter de få fund, der blev gjort i sandlaget.

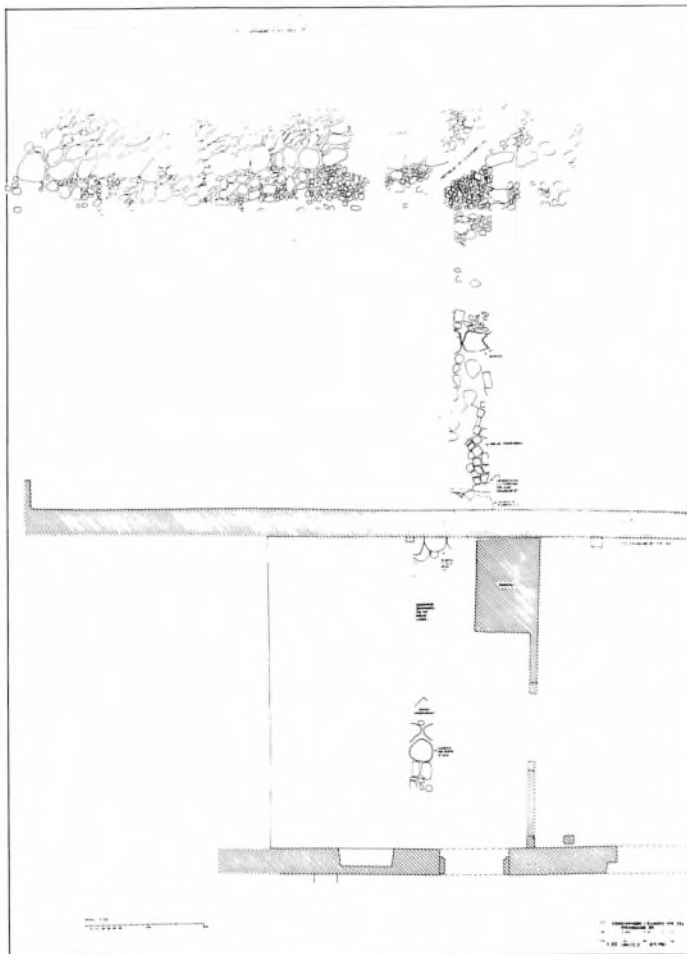
Hvis den linie, de store kampesten danner, føres videre mod nord, rammer den det østre hjørne af den middelalderlige kælder under Stengade 76. Det leder tanken hen på, at denne stenrække kan have markeret et skel. En bygningsarkæologisk un-

Fig. 2a Profiltegning

- Et stræde
- dersøgelse af husene Stengade 68-78 har vist, at der i middelalderen tilsyneladende har været et slip i husrækken mellem Stengades nuværende nr. 76 og 78.³ Dette kunne tyde på, at brolægningen øst for skellet har tilhørt et stræde, der gik fra Stengade ned til stranden, medens brolægningen vest for skellet har været gårdbelægning på matriklen.
- Teglstensgulve
- I den øst-vestgående tværgrøft stødte, som ovenfor nævnt, brolægningen op til et fundament, figur 3 D, der bestod af en enkelt række kampesten. På den vestre side af dette lå resterne af et teglstensgulv i den søndre del af grøften, mens der i den nordre del fandtes en enkelt række af en belægning bestående af marksten, (figur 3).
- Teglstensgulvet bestod af hele og delvis hele munkesten, der var lagt i ler. Imidlertid viste der sig rester af endnu et teglstensgulv nedenunder dette af samme karakter, men munkestenene bar her alle tydelige spor efter at have været udsat for direkte ild. Dette kunne tyde på, at gulvet er blevet ødelagt af en brand, og at det øverste gulv er lagt som en reparation.
- I vest stødte tværgrøften i matrikelskellet op til bagmuren af et senmiddelalderligt hus. Strandgade 87, og det var helt tydeligt, at fundamentsgrøften til dette hus var gravet ned gennem teglstensgulvene, hvilket vil sige, at det senmiddelalderlige hus til dels lå over resterne af et ældre hus. Man skulle på den anden side af det nuværende matrikelskel og ind i bygningen for at finde den anden facade af det ældre hus. Da det senmiddelalderlige hus netop var ved at blive restaureret, kunne det lade sig gøre at få lov til at forlænge grøften vest for bagmuren.
- Her viste sig et fundament bestående af to rækker kampesten, (figur 3), Op til østsiden af dette stødte rester af et teglstensgulv bestående af munkesten, der på fladen var ildskørne- og lagt i ler. Det var således af samme karakter som det ned- første af teglstensgulvene øst for den senmiddelalderlige bag- mur. Der er sandsynligvis tale om det samme gulv, og hermed har man den vestlige facade af huset.
- Dobbelthuse
- Men dette fundament bestod jo af to rækker kampesten, og da det desuden viste sig, at der stødte et teglstensgulv op til vestsiden af dette, kunne det tyde på, at man igen var inde i et hus, og at der således er tale om et dobbelt fundament. For at afgøre dette hus' udstrækning mod øst er det nødvendigt yderligere at forlænge grøften ud i gården til Strandgade 85-87, hvilket endnu ikke har været muligt på grund af den igangværende restaurering.

Fig. 3. Plan af bro-lægning af fundamenter

Gravningen gav ikke nogen præcis datering af dette hus, men det er ældre end det senmiddelalderlige hus og må sandsynligvis være bygget i løbet af 1400-årene, da bro-lægningen jo respekterede fundamentet, dvs. var lagt i forbindelsen med bygningen af huset.

Strandlinien

GRAVNINGENS RESULTATER

Strandlinien, der blev påvist ved gravningen, må antages at repræsentere strandlinien fra tiden før Erik af Pommerns Helsingør opstod. Fra perioden før denne findes kulturlag, der vi-

ser aktivitet, men ingen bebyggelse. Højmiddelalderens Helsingør skal derfor nok søges et andet sted end netop i dette område.

Strædet

I løbet af 1400-årene er arealet mellem Stengade og stranden blevet bebygget, og det er sandsynligvis affald bl.a. fra disse gårde, der er blevet kørt ud på stranden, hvorved området er blevet fyldt op, og strandlinien flyttet længere ud. Derved har større arealer kunnet tages i anvendelse i første omgang til trafik og senere til inddragning i matriklerne. Ligeledes i løbet af 1400-årene brolægges det stræde, som på dette sted har forbundet Stengade med stranden. Strædet nedlægges engang i 1500-årene og inddrages i matriklen. I 1579 bygges det nuværende Stengade 76, der lukker det slip, der var i husrækken.

Matrikelskellet

Går man tilbage til bebyggelsen inde på grunden, viser det fundament, der blev fundet under gulvet i den nustående senmiddelalderlige bygning Strandgade 87, at matrikelskellet mellem de to nabogrunde Stengade 74 og 76 tidligere har haft et andet forløb, idet dette fundament må repræsentere det tidligere matrikelskel mellem de to grunde.

Sidebygningerne

Endvidere må sidebygningerne til disse to gårde have været bygget sammen, idet der fandtes gulvlag på begge sider af fundamentet.

Denne sommers gravning har som gravninger flest givet mange oplysninger, men har samtidig peget på en del nye problemer. Et af de væsentligste er dog stadig at finde stedet, hvor 12- og 1300-årenes Helsingør lå.

NOTER:

¹ Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, Kbh. 1964, p.54.

² Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv, udg. af C.F. Wegener, bd. 3, Kbh. 1861-1865, p.5. i tillægget.

³ Undersøgelsen foretaget af Torben Hjelm og Lars Bjørn Madsen.

Flynderupgård Museet 1981

Af Lilli Friis

Ligesom man i en privat husholdning kan være længe om at have orden på alt efter en flytning, har arbejdet på Flynderupgård også i 1981 måttet omfatte, at noget tidligere henlagt blev ordnet bedre. Til gengæld letter det publikumsbetjeningen at kunne finde, hvad man har, og hvad man må indse, at museet ikke ejer blandt sine genstande og arkivalier, men den viden kan også være værd at leve med. Og heldigvis har publikum nu tillid til, at de godt kan give oplysninger om klenodier i privateje, uden at museet »slår til« og er anmasende for at erhverve dem, men er taknemmelige for den viden, at familien hæger om ting, som kan være med til at give forståelse for tidligere liv i den gamle Tikøb kommune.

En helt utraditionel museumsvirksomhed blev mulig, da Kirsten Ewaldsen ved en midlertidig ansættelse kunne øse af sine erfaringer fra tidligere virksomhed og lave dukkespil for museets yngste gæster. Med Iben Wurbs som instruktør måtte også museumsforvalteren Ritta Vognsen Jensen blive skuespiller og sammen med Kirsten Ewaldsen lægge stemme til meriterne i en skomagerfamilie, hvor Julius og Andrea var de herlige hånddukker, fabrikeret af spillets ophavs dame. Men det gav mest støj på museet fra de små tilskuere, når skomagerfar i sit værksted blev drillet af den frække gås, skabt på strikpepinde af Jennie Rieger Scherfig, som ellers hører til museets mere kontormæssigt arbejdende medarbejderstab. At dukkespillet blev en succes, kan vi vel godt selv være bekendt at nævne, for det er ikke nogen hemmelighed, at mange kom og morede sig godt. Og at de også samtidig fik set det »rigtige« museum.

Også uden dukkespil har Flynderupgård været ramme om et af hovedpunkterne for virksomhed her: at lade elever både se og røre ved ting, som kan levendegøre, hvad de lærer om i skolen.

På foranledning af Statens Museumsnævn har det i løbet af året været diskuteret, om Helsingør kommunes museer skulle have hver deres selvstændige status eller betragtes som et samlet museumsvæsen med opdelt opgaver og under fælles stats-

anerkendelse. Fra 1982 skulle den sidste løsning være en realitet, idet Flynderupgård Museet som hidtil skal prioritere pædagogisk virksomhed og indsamle inden for Helsingør kommunes landområder.

Landområderne gælder jo i høj grad også kyststrækningerne. At det kommende fiskerimuseum i Flynderupgårds østre længe ligger lovlig langt fra stranden har man søgt at råde bod på ved bag museet at anlægge en stejleplads, og den blev delvis planeret i september ved frivilligt mandskab fra Espergærde Lystfisker- og Fiskerlaug, som også herved takkes for indsatsen.

SAMLINGERNE

Registrering: Det største arbejde er foregået i fiskerisamlingen, hvor arkitekt Per Christiansens tidligere privatsamling ved hans tidligere storstilede gave nu får et nyt museumsliv med numre og kartotekskort. Per Christiansens omhyggelige notater på mærkesedler ved hver genstand opfylder en registrators ønskedrømme, og oplysningerne giver samlingen endnu større værdi.

Nyerhvervelser: Med hjertelig tak til giverne nævnes her, hvad Flynderupgård Museet i 1981 har haft den glæde at modtage for at bevare det for eftertiden.

Fra Leif Andreasen, Ledgården, Bistrup, ankom i flere omgange følgende gaver: en kane, en håndmedet høtyv, to roejern, en mælkesi, en mælkejunge mærket Helsingør Mælkekompagni, en mælkekøler, to mælkeflasker, en kartoffeloptager, en frugttræssprøjte, en kalk- og brandsprøjte, en kornvægt og lodder, en møghakke, en flagermuslygte, en henkogningskedel, et smørebræt. Et håndklæde fra Tipperup syet 1823 med dragværk fra Erna Pind, Møtmestervej 52, Kbh. NV. Pudebetræk med dragværk og tre barnekysere fra Dagny Holten Møller, Breltevej 1, Hørsholm. En »brændevinshund« (glaskaraffel), en messingkaffekande, en globus fra Per Christiansen, som også til samlingerne i Flynderupgårds hovedbygning har overladt forskellige husholdningsting, som han tidligere har fået i forbindelse med indsamling vedrørende fiskeri. To skættehænder fra Ole Thestrup, Lundegade 21, Helsingør. En mursten mærket Aalgaard Teglværk fra Jørgen Kuhlmann, Willemoesvej 19, Hornbæk. Indrammet foto efter maleri af Flynderupgårds bygherre, overretsprocurator Fr.

Ferd. Hansen (1793-1839) fra Erhard Saabye, Sorgenfrivænget 81, Virum. Skolebøger og fotografier fra Gurre fra Charles og Børge Jensen, Søvnæget 225, Kastrup. En skjorte fra Edel Nørgård, Knudsvej 4, Ribe. System, sengebånd og barbersæt fra Sofie Maymann, Nørrevej 66, Snekkersten. Fotoalbum, fotografier og regnskabsbøger fra Kirsten Olsen, Saunte. Fotos og arkivalier fra Michael Ahlstrøm, Fredericiavej 6A, Helsingør. Mælkemål fra Svend Christiansen, Axel Møllersvej 5, Kvistgård.

Og som ganske særlige ny erhvervelser: Jollen Frem, bygget 1933 i Snekkersten af Laurits Svendsen til fisker Viggo Aanonsen, Humlebæk, og siden 1966 ejet af Per Christiansen, som i maj skænkede den til museet med den særlige betingelse, at den sejldygtige båd indtil videre skal blive liggende i Espergærde Havn, og at Espergærde Lystfisker- og Fiskerlaug har brugsret til den mod vedligeholdelse. Jollen er givet fuldt istandgjort med rig bestående af storsejl, fok og topsejl, og med gaven følger årer, anker og ballastjern. Fra samme bådebygger Svendsen, som skabte Frem, fik fisker Aanonsen, Sletten, i 1927 leveret jollen Haabet for ca. kr. 300,- incl sejl, årer og ballast. Også denne båd blev i 1981 en museumsgave, skænket af brødrene Peter Bang Jensen, Strandvejen 212, Snekkersten, og Arne Bang Jensen, Gyldenstræde 5, Helsingør. Ved køb er erhvervet maleri af Peter Raadsig fra Hornbæk strand 1851 samt maleri af C. Hornung Jensen fra Havreholm 1917.

Deponeringer: Fra Nationalmuseets 2. afdeling en tøffel med træsål fra 1600-årene, fundet i mose ved Tikøb. Fra Nationalmuseets 3. afdeling tekstiler fra omkring 1900.

Konservering: Slagbænk, malkespand og andre ting af træ. Strygejern, lodder o.a. af jern.

Undersøgelser: Tidligere beboere og medarbejdere på Flynderupgård har givet beretninger om liv og levned her forhen.

Udlån til udstillinger: Til Hørsholm Egns Museums særudstilling om Johs. Ewald 1.-24. maj, og til udstilling på Hornbæk gamle skole ved jubilæumshavnefesten 24.-26. juli.

P.S. Flynderupgård Museet har megen grund til at takke arbejdsløse, som via arbejdsformidlingen gjorde gavn for museet uden at belaste budgettet, og gratis erhvervspraktikanter gjorde også deres indsats, med nødvendig medhjælp fra det faste personale til deres meget tidsbegrænsede arbejdsindsats.

Helsingør Bymuseum 1981

Af Aase Faye og Kenno Pedersen

Året 1981 kan vel bedst karakteriseres som et konsolideringsår for Bymuseet, for så vidt at kun to nye projekter blev iværksat, nemlig det arkæologiske projekt »Middelalderbyen« og det historisk/etnologiske projekt »Arbejderlivet i Helsingør 1890 til 1950«. De resterende ressourcer såvel budget - som arbejdskraftmæssigt er blevet anvendt på at få afsluttet en del af de projekter og arbejdsopgaver, som var taget op i de foregående år, men som det af forskellige årsager ikke havde været muligt at fuldende. En del arbejde står endnu tilbage i denne henseende. Bymuseet har således også i det forgangne år måttet afse en del arbejdskraft til Flynderupgård Museet.

SAMLINGERNE

Registrering: Her skal specielt fremhæves registreringen af de mange jordfund, som blev fundet i forbindelse med den store udgravning i Strandgade 89. Derudover er nyindkomne genstande blevet registreret som sædvanlig, ligesom der er foretaget en vis nyregistrering og nyordning af de bestående samlinger med henblik på en omflytning af magasiner. Grundet de »klimatiske« forhold på magasinerne ved skolen i Rønnebær-alle blev en overflytning af de mest truede genstandsgrupper herfra til kælderens under Karmeliterhuset påbegyndt, samtidig med at al keramik fra museets udgravninger skulle flyttes ud fra Karmeliterhuset.

Nyehvervelser: Bymuseet har i 1981 haft den store glæde at modtage følgende gaver: 60 malerier af maleren Wolmer Jakobsen, Gl. Banegårdsvej 33. Mejsel og nittehammer fra Georg Hansen, Kronborg Ladegårdsvej 36. Diverse mønter fra Frede Olsen, Sudergade 16. Træstatuette fra Carlo Hansen, Klostergade 3. Sprængblyant fra Knud Nielsen, Mellemvangsvej 3, Espergærde. Fane og skilt fra Skræddernes Fagforening via Børge Poulsen, Stubbedamsvej 74. Børnetøj, forskelligt voksentøj og legetøj fra Margrethe Fenger, Højvænget 10. Ældre fotografier fra Agnete Wulff, Surrey, England. To gasmasker fra Børge Olsen, Marienlyst Alle 13. Ølkasse fra Bjørn

Madsen, Wiibroes Bryggeri. Textiler, arkivalier, legetøj m.v. fra Inger-Lise Olsen, Vedbendvej 10, Hellerup. Smedejernslåge fra Otto Poulsen, Kongensgade 22. Flaske indstøbt i cement og mursten fra nedrivning via afdelingsarkitekt C.C. Carlsson, Teknisk Forvaltning. Klokke fra det gamle Tikøb sogneråd via sekretariatschef Inge Røpke, Rådhuset. Væveskytter og andre genstande fra Hellebæk Klædefabrik via Willy Frederiksen, Kobberdamsvej 17, Hellebæk. Kajakflag fra Henry Hansen, Mads Holmsvej 1. To granatsplinter fra Lars Kaarup, Århusvej 62. Lerkrukke med julemotiv fra Svend Hacke, Sct. Annagade 58 A. To smørekopper af messing fra Frede V. Enequist, Kærsangervej 2. Fagforeningsmærker fra Carlo Hansen, Klostergade 3. Barnevogn fra Merete Aagaard Nielsen, Skydebanealle 6. Nummerskilt fra Ole Thestrup, Lundegade 21. Fem fiskegarn fra Jørgen Fritzen, Øresundsvej, Hornbæk. To spritflasker fra Johan Simonsen, Esrumvej 27.

Ved køb har Bymuseet erhvervet følgende: Seks serigrafier af Espergærdekunstneren Arne L. Hansen. Stor Skotterupugle med aftageligt hoved. En kornvægt med lodder. Ældre dukke i form af en julenisse. Sølvflødeske af Martin Weller, der fik borgerskab i Helsingør 1820. En spisehusmønt fra 1890 og fem oliemalerier. Det bedste må siges at være C.F. Sørensens: Sejler ud fra Kronborg 1851. Men derudover det gamle Marienlyst Hotel af Tom Petersen og et interiør fra Karmeliterklosteret af Albert Gottschalk. Aftenstemning fra Lappen malet af Hielkjær og endelig Kronborg slotskirkes gavlf af Ole Kielberg. Der er købt Carl Lochers radering af tangkørsel fra Hornbæk strand og endelig en akvarel fra Karmeliterhusets tid som fattiggård samt et stik forestillende Helsingør set fra bakkerne ca. 1800.

Byhistorisk Arkiv har tilsvarende modtaget fotografier, arkivalier samt diverse trykt materiale fra: Søren P. Andersen, Nordvej 25,4.th. Ballerup lokalhistoriske arkiv, Rådhuset, Ballerup. Henning Berg, Rødegårdsvej 12. Birkerød Bibliotek, Stationsvej 38, Birkerød. Kay Christensen, Hesteskoen 14. Alfred Christiansen, Rolighedsvej 7b. Per Christiansen, Gl. Tibberupvej 29, Espergærde. De lokalhistoriske arkiver i Stenstrup og Vester Skerning, Vester Stationsvej 2, Vester Skerning. Den bibliotekshistoriske samling, Amaliegade 13b, København K. Frederik Enequist, Eirsvej 13. E.H. Engels-toft, Stjernegade 4b. Skjold Florin, Gl. Banegårdsvej 3, Fre-

densborg-Humblebæk lokalhistoriske arkiv, Jernbanevej, Fredensborg. Willy Frederiksen, Kobberdamsvej 17, Hellebæk. Gedved kommunes egnsarkiver, Nørrelide, Gedved. Ragnhild Gregersen, Kirkeskovs Allé 40, Humlebæk. Greve lokalhistoriske arkiv, Greveager 9, Greve Strand. Græsted lokalhistoriske arkiv, Græsted Stationsvej 1b, Græsted. Max Guttmann, Lappen 12. Astrid Haastrup, P. Bangsvej 12. Sven Hacke, Sct. Annagade 58. Handels- og Søfartsmuseet, Kronborg. Carlo Hansen, Klostergade 3. Freddy Hansen, Peder Skramsvej 10. Henry Hansen, Mads Holmsvej 1. Jytte Herulf, Strandgade 51. Hørsholm Egnsmuseum, Sdr. Jagtvej 2, Hørsholm. Jørgen Steen Jensen, Frihedsvej 1, København. Mogens Jensen, Læssøvej 18. Vagn Jensen, Rytterstræde 3, Saunte, Hornbæk. John Jørgensen, Bjergegade 13. M.K. Jørgensen, Teglgårdsvej 549, Humlebæk. Max Jørgensen, Strandvej 140, Snekkersten. Leif Knudsen, Mariehøj 114, Nivå. Københavns Bymuseum, Vesterbrogade 59, København. Køge byhistoriske arkiv, Kirkestræde 14-16, Køge. Erik Larsen, Sudergade 20. Ketty Larsen, Marienlyst Alle 19a. Egon Madsen, Helsingør Tekniske Skole, Sdr. Strandvej 10. Else Nielsen, Baldersvej 17. Karl Anker Nielsen, Belvederevej 45. Knud Nielsen, Mellemvangsvej 3, Espergærde. Preben Munch Nielsen, Ørsholtsvej 8, Gurre, Kvistgård. Fru Aagaard Nielsen. Næstved by- og egnshistoriske arkiv, Sct. Jørgens Park 34, Næstved. Leo T. Pedersen, Helsingør Håndværkerforening, Sct. Annagade 48. Gerhard Riisgård Petersen, Grønnehavevej 9. Knud Petersen, Ibstrupvej 61, Gentofte. Børge Poulsen, Stubbedamsvej 74. Randers kommunes biblioteksvæsen, Stenmannsgade 2, Randers. Anna Rasmussen, Ringklostervej 8, Hylke, Skanderborg. Ejner Retsloft, Fenrisvej 29. Ringe lokalhistoriske arkiv, Ringe. Inge Røpke, Rådhuset. Johanna Schuldt, Lille Odinsvej D.148, Ålsgårde. J. Simonsen, Esrumvej 27. Kurt Skivinger, Blichersvej 39. Vilner Skov, Eremitvej 2 a. Jørgen Svendsen, Sudergade 31a. Sæby lokalhistoriske arkiv, Sæby Museum, Sæby. Erik Sørensen, Bülowvej 8. Nina Teilum, Vagtelvej 42, København F. Teknisk Forvaltning, Mørdrupvej 15, Espergærde. Ole Thestrup, Lundegade 21. Provst K. Tofte, Skibby Præstegård, Selsøvej, Skibby. Helge Torm, Dr. Sofiesvej 66-203, Roskilde. Lennart Wingstrand, Tranums Gård, Axvall, Sverige.

Undersøgelser: Bymuseets undersøgelser har i det forløbne år hovedsagelig været centreret om de arkæologisk/bygningshi-

storiske undersøgelser samt iværksættelse af projektet »Arbejdelivet i Helsingør 1890-1950«. De arkæologiske undersøgelser som Bi Skaarup og Connie Jantzen har foretaget for Bymuseet er nærmere beskrevet andet steds i årbogen og vil ikke blive kommenteret yderligere i denne forbindelse. Udover udgravningerne i Strandgade 89 (85-87) har museet i forbindelse med omlægningen af Sct. Olaigade og Stengade lavet nogle tværsnit, som har givet gode og spændende topografiske oplysninger, navnlig om tidligere tiders vejforhold.

I forbindelse med nedrivning af en nyere bygning og planering af gårdspladsen på matrikel nr. 360 (Sudergade/Stjernegade 19) var man under arbejdet stødt på en sammenhængende række kampesten, ligesom der var fundet nogle sammenbrændte fragmenter af blandt andet stjerpotter. På baggrund af dette, og fordi der tidligere var fundet store mængder keramik i området, blev det aftalt med ejeren, Erik Brenting, at Bymuseet kunne lave nogle mindre undersøgelser.

Udgravningen afslørede en kampestenssætning, hvis indvendige mål var godt og vel 240 x 260 cm. (se tegning) og ca. 2 m. dyb.

Under udgravningen konstateredes et markant sort, klægt og ca. 10 cm. tykt lag af delvis formluede træspåner af eg og birk. Tilstedeværelsen af træspånlaget i den nærmest kvadratiske kampestenssætning kunne tyde på, at der er tale om en garvekule. I 1500-årene og senere var byens garverier fortrinsvis lokaliseret i dette område af byen, og gadens navn har da også ophav i dette forhold - sudernes eller skomagernes gade - Sudergade. Matriklen lå i slutningen af 1600-årene øde, og da der tilsyneladende ikke har været nogen garverivirksomhed på stedet efter denne tid, kan garvekulen med nogen rimelighed henføres til 1600-årene muligvis til århundredet forud. Garvekulen har antagelig fungeret som affaldskule i 1700- og 1800-årene.

Fundet af den sammenbrændte keramik indikerer en pottemagerproduktion i nærheden. Ejendommen Stjernegade 19 ejedes da også af Morten Rasmussen Pottemager i 1717, af Peder Mortensen Pottemager i 1727, Peder Rasmussen Pottemager i 1737 og endelig af Rasmus Pedersen fra omkring 1740 til 1761.

Sideløbende med de arkæologiske udgravninger i »Sundtoldskarreen« har Torben Hjelm og Lars Bjørn Madsen foretaget nogle ganske omfattende opmålinger og bygningshistori-

ske undersøgelser af en række huse i karreen især ejendommen Stengade 72-76 samt sidehuset i Strandgade 87.

Et af de væsentlige led i undersøgelsen har således været at lave en nøjagtig opmåling af karreens senmiddelalderlige kældere, som ikke alene findes under en del af husene fra den tid, men også under nogle af de senere huse, idet man har bevaret den gamle brugbare kælder ved opførelsen af det nye hus. En meget velbevaret senmiddelalderlig kælder under et nyere hus findes f.eks. i Stengade 76, et hus opført for David Hansen omkring 1579. Ved at indtegne kælderplanerne sammen med grundplaner over de øvrige middelalderhuse har man fået et godt arbejdsgrundlag for den igangværende bygnings- og arkivalieundersøgelse. Under opmålingen af kældrene blev der gjort adskillige spændende iagttagelser, som nu skal undersøges nærmere.

Skiftende udstillinger: For sjette år i træk udstillede danske kunsthåndværkere på Marienlyst Slot i sommermånederne juni, juli og august og deltagerne var:

Jette Nevers, Nanna Hertoft, Mille Hertoft, Kim Naver, Gerda Greve, Annette Juel og Marianne Isager (textil af forskellig art), Bernt (møbler), Mogens S. Koch (fotografi), Ole Olsen (bogbind), Bo Kristiansen, Myre Vasegaard, Gertrud Vasegaard og Gutte Eriksen (keramik), Erik Ingomar Vangsgård, Ole Bent Petersen, Jan Lohmann og Allan Scharff (guld og sølv), Aase Voss-Schrader og Torben Jørgensen (glas). Niels Fagerholt (industrielt design) og Ole Zøfting Larsen (grafik).

I forbindelse med sommerudstillingen arrangerede pianisten Mark Schneider fire kammerkoncerter i »Kongens Værelse« på Marienlyst Slot i juli måned. Udover disse arrangementer i egne lokaler har Bymuseet i lighed med tidligere år arrangeret udstilling på biblioteket på Frederiksborg Amts Sygehus i Helsingør, ligesom flere af byens pengeinstitutter har haft mindre udstillinger over forskellige emner blandt andet om museets arkæologiske virksomhed.

I fortsættelse af projektet »Helsingør under besættelsen« blev to emnekasser udarbejdet til brug for kommunens skoler. Udover et større kildehæfte omfatter emnekasserne en lysbillede- og tekstserie med tilhørende billed/teksthæfte samt klassesæt af de publikationer, som museet har udsendt i forbindelse med projektet.